

**zemlja
u
riječi
i vremenu**

»Zemlja« — iako kratkotrajna ali u svom historijskom trenutku i prostoru pojavljivanja izuzetna likovno-historijska pojava — svoju cjelovitu znanstvenu, historijsku i monografsku obradu još do danas nije ugleдала. Pa ipak, ono što dosad nije učinio historičar, djelomično je to za njega činilo — vrijeme. Ono je bilježilo na specifičan način i putem odgovarajućih medija nećemo reći historiju, jer bi to bilo preuzetno, ali svakako jednu vrlo zanimljivu i nepatvorenu kroniku »Zemlje«.

Isključiva je namjera ovog sasvim dokumentarnog prikaza — da prepusti originalnim tekstovima zemljaša, njihovih suvremenika, te kasnijih generacija likovnih kritičara i historičara izlaganje kratkotrajne historije »Zemlje« i problematike ideološkog, likovnog i estetskog koncepta njezine umjetnosti, što je izazvala velika razilaženja u gledištima, burne polemike i rasprave; da bez komentara, pisanom riječju iz svog vremena i kasnije vremenske perspektive, oživi kulturno-historijsku i društveno-političku atmosferu, te klimu likovno-kritičkih strujanja i dometa unutar kojih je djelovao likovni pokret grupe »Zemlja«; da budućem historiografu »Zemlje« i svakome tko se bude bavio analizom i valorizacijom umjetničko-historijskih vrijednosti njene umjetnosti podastre najznačajnije, da ne kažemo sve, ideološke, kritičke i polemičke članke i rasprave, te ocjene, gledišta i mišljenja dosadašnje likovne historije i kritike o »Zemlji«.

To su bili razlozi što je izbor tekstova i kritika s jedne strane, s obzirom na broj tekstova, koliko je god bilo moguće veoma širok; a s druge strane, s obzirom na tematski i problematski raspon u slučaju zemljaške umjetnosti, veoma složen i kompleksan, sužen na najosnovniju problematiku. Iako je »Zemlja« objedinjavala sve grane likovnih umjetnosti (slikarstvo, kiparstvo, arhitekturu), njene ideološke i likovne koncepcije uvijek su se potvrđivale ili analizirale i kritizirale isključivo djelima slikarstva i grafike, a donekle i kiparstva. Mada je arhitektura veoma značajna komponenta ovog pokreta, ona je sa stajališta kritičara ostala uvijek periferan, a možda čak i sasvim odvojen problem. Jednako je tako specifičan problem slikarstvo seljaka-samouka, prvih začetaka naše naivne umjetnosti. Zbog toga će ovdje prikupljenim tekstovima ostati djelomično nedovoljno osvijetljeno i dokumentirano slikarstvo seljaka, te njegov odnos i uloga u »Zemlji«; a gotovo potpuno neprikazana ostat će arhitektura »Zemlje«. To su nedostaci ovog prikaza učinjeni svjesno i namjerno, ali pod prisilom nedostatka prostora, kako bi se na drugoj strani cjelovito dokumentirali upravo najelementarniji i najvitalniji problemi »Zemlje«. Pa i ovdje smo čak morali pribjeći prikazu necjelovitih tekstova — najznačajnijih i najsadržajnijih odlomaka iz kritika i članaka. Unatoč svoj pažnji, spomenutim kriterijima i željenoj širini može se još uvijek dogoditi da poneki članak nije uvršten, jer nam je bio nedostupan ili nam je naprosto promakao. Namjerno su ispušteni manje važni nepotpisani tekstovi, kao i članci nekih autora koji su objavili dva ili više prikaza o »Zemlji«, ali u stavovima danim u svim člancima autor bitno ne mijenja mišljenje. U takvim slučajevima uvršten je samo po jedan članak svakog autora. To vrijedi osobito za članke iz postzemljaškog razdoblja.

Radi veće preglednosti prezentirane su kritike i članci u tri dijela.

Prvi dio »Zemljaši o Zemlji« donosi program, manifest, izjave koje se odnose na zemljašku ideologiju i likovne koncepcije, u tekstovima zemljaša. U njemu zemljaši govore kako je i zašto formirana »Zemlja« i iznose svoju koncepciju kolektivne umjetnosti i socijalnog realizma.

Drugi dio »Suvremenici Zemlje o Zemlji« čini zbirku odlomaka likovnih kritika objavljenih u našoj zemlji od predobjave »Zemlje«, odnosno prve njene izložbe, pa do političke zabrane. Njihov je redosljed kronološki po izložbama. Ovdje su uvršteni i članci i polemike o estetici socijalnog realizma kao i socijalne komponente u umjetnosti zemljaša (iz razdoblja 1932—1935). Isto su tako u ovaj prikaz ušli i članci zemljaša-ideologa, pisani na izravni poticaj kritike i kao odgovor toj kritici.

Treći i posljednji dio »Zemlja u vremenu« sadrži odlomke članaka što govore o »Zemlji« u postzemljaškom razdoblju, što će reći od zabrane »Zemlje« do danas. Treba naglasiti da iz tog razdoblja ima vrlo malo samostalnih osvrta i prikaza »Zemlje«, osim nekoliko njih sve ostalo svodi se na kritike, prigodne članke ili intervjue bilo o umjetniku, bivšem zemljašu, bilo o likovnom događaju ili pojavi vezanoj uz »Zemlju«. Zbog toga smo iz tih tekstova donijeli samo one odlomke koji definiraju autorov stav prema umjetnosti »Zemlje«.

Izbor tekstova navedenih u ovom prikazu temelji se (uz neke vrlo male korekture i dopune) na bibliografiji o »Zemlji« objavljenoj u katalogu: »1929—1950: Nadrealizam — socijalna umjetnost« Beograd, Muzej savremene umetnosti, 1969.

zemljaši o zemlji

»Zemlja« je zaplovila protiv struje tada vladajućih likovnih kretanja uglavnom obilježenih traženjem novih, isključivo formalno likovnih komponenata, a samo posljedično s njima u vezi i novih temata. Otklon od prevladavajućeg zahtijevao je čvrstu motiviranost i definiranost vlastitih likovnih koncepcija. Umjetnost »Zemlje« je programatska umjetnost vezana uz ideološki koncept. Ona je prema tome morala imati i svoje ideološke nosioce koji su je osnovali i donijeli ideološki i radni program. S obzirom na sukob s javnim mnijenjem i kritikom bili su joj potrebni ideolozi koji će i riječju objasniti umjetnička stremjenja čitave grupacije i objelodaniti ih. Izazov kritike i nerazumijevanja dali su i te koliko povoda za istup zemljaša ne samo na likovno-stvaralačkom nego i publicističkom planu. Najgorljivija i najčešća bila je riječ Krste Hegedušića, jedno vrijeme pisao je i Đuro Tiljak, a 1935. javio se Vilim Svečnjak. Premda napisi zemljaša o »Zemlji« i nisu tako brojni, sasvim dostatno dokumentiraju idejne i likovne koncepcije njihove umjetnosti.

---

program udruženja likovnih umjetnika »zemljaš«

Nekoliko mjeseci prije prvog zajedničkog istupa u javnosti zemljaši su na svom sastaku 22. V 1929. definirali ideološki i radni program. Tekst programa sastavio je Krsto Hegedušić. U njegovom izvornom obliku zemljaši nisu nikada taj program službeno objavili, ali se još i danas nalazi među dokumentima njihove interne arhive. Prvi put ga je objavio Josip Depolo u članku »Zemlja 1929—1935« u predgovoru kataloga izložbe »1929—1950. Nadrealizam — socijalna umjetnost« (Beograd, 1969). Program glasi:

I. Ideološka baza

Cilj (svrha) Zemlje: Nezavisnost našeg likovnog izraza.

Sredstva da se to postigne:

- 1) Borba protiv kurseva iz inostranstva, impresionizma, neoklasicizma i t. d.
- 2) Dizanje likovnog nivoa tj. borba protiv diletantizma.
- 3) Borba protiv l'art-pour-l'art-a (umjetnost mora odražavati milje i odgovarati savremenim vitalnim potrebama).

II. Radna baza

- 1) Popularizacija umjetnosti (izložbe, kružoki, predavanja, štampa).

2) Intenzivni kontakt s inozemstvom (izložbe komparativne ovdje i vani, revija).

3) Rad s intelektualnim grupama koje su paralelno ideološki orijentirane.

---

manifest

Treba živjeti životom svoga doba
Treba stvarati u duhu svoga doba
Savremeni život prožet je socijalnim idejama i pitanja kolektiva su dominantna
Umjetnik se ne može oteti htijenjima novog društva i stajati izvan kolektiva
Jer je umjetnost izraz naziranja svijeta
Jer su umjetnost i život jedno

Ovaj manifest štampan je u Katalogu I izložbe udruženja umjetnika Zemlja (Zagreb, novembra 1929), a stavio ga je Drago Ibler, arhitekt, jedan od ideologa i pokretača Zemlje.

---

kako je i zašto formirana »zemlja«?

Koji su to istovjetni vanjski faktori i koje su duboke estetske i likovne preokupacije rukovodile grupu istomišljenika da formiraju likovno udruženje »Zemlja«? Tko su bili njezini osnivači? I koji su ih motivi i uzroci doveli do dubokog uvjerenja o potrebi usmjeravanja likovnih tendencija u našoj zemlji pravcem kojim je krenula »Zemlja«? Na ta pitanja našli smo u tekstovima zemljaša ove odgovore:

KRSTO HEGEDUŠIĆ. Kako je osnovana Zemlja.

»Politika«, 1965. 28. II

»Godine 1927. sa Leom Junekom na šetnjama Luvrom, predgrađima Pariza... dogovarali smo se o potrebi formiranja jedne likovne grupe koja bi trebalo da bude, u odnosu na tada postojeće u domovini, likovno i društveno samostalna. Bolovali smo od nostalgije za rodnim krajem i htjeli smo da naše slikarstvo uzima teme iz našeg života. Oduševljavali smo se Krležinom literaturom, trećentom, perzijskim minijaturama i pučkim malerajem pariskih bidonvila. Voljeli smo Rusoa i Pirosmanišvilija. Gledali smo ruske filmove Pudovkina i Ajzenštajna, teatar Vahtangova i Tairova. Mislili smo da smo socijalisti i dogovarali se da se grupa zove »Počva«. ... U Zagrebu su Postružnik i Tabaković takođe mislili na formiranje samostalne grupe i meni nije bilo teško spojiti obe težnje. Sa Augustinčićem, Grdanom, Mujadžićem, sa mladim arhitektima na čelu sa Iblerom osnovali smo grupu. Ime »Počva« se prevelo sa »Zemlja« i prva izložba je bila održana u salonu Ulrich 1929. godine. Na toj izložbi se prvi put kod nas manifestuje socijalno slikarstvo. Program grupe je uključivao borbu za našu likovnu samostalnost kao i borbu protiv nekritičkog prenošenja stranih uzora.«

KRSTO HEGEDUŠIĆ izjavljuje u intervjuu M. Čengića

(Hegedušić o »Zemlji« i o »Hlebinskoj školi«.
»Oslobođenje«, 1961, 2. IV)

»Obično se piše, ... da sam ja inicijator i ideolog grupe »Zemlja«, što je netačno, kao što je netačna i često uobičajena tvrdnja da je Generalić osnivač »Hlebinske škole«, da su Mirko Virius i Slavko Stolnik njegovi đaci i slično. Grupa »Zemlja« nastala je u periodu od 1927—1929. godine nastojanjem mladih likovnih umjetnika Hrvatske, koji su se bavili mišlju da osnuju samostalne grupe uz tada postojeći »Proljetni salon«. Grupa je definitivno oformljena krajem 1928. godine, a formalno priznata u maju 1929. godine. Prema tome ja sam samo jedan od inicijatora osnivača. Bio sam njen sekretar i pomogao sam u formiranju ideološkog profila grupe u socijalnom smislu. Kroz grupu je prošlo oko dvadeset slikara i kipara, organizirala je pet izložbi u zemlji i jednu u Parizu, a gostovala je na izložbi u Sofiji i u Ljubljani. Zbog njene političke orijentacije zabranjena je 1935. godine.«

RAZGOVOR S MLADIM LIKOVNIM UMJETNICIMA »ZEMLJE« neposredno prije otvorenja njihove prve izložbe u Zagrebu. (Zlatko Grgošević: Pred novim likovnim pokretom. »Novosti«, 1929, 27. X.)

— Kako je došlo do formiranja umjetničke grupe »Zemlja«?

— U okviru dosadašnjih umjetničkih društava nismo mogli u punom opsegu razviti svoje likovno naziranje, pa su nas prilike u našem umjetničkom djelovanju zbile u isti red. Kako se vidi glavni je razlog formiranja naše grupe u težnji da kolektivnom saradnjom naših članova dođe do likovne koncepcije, koja bi odgovarala današnjim potrebama naše sredine, a držala bi korak s kulturnim napredovanjem inostranstva.

— Zašto ste se prozvali »Zemlja«?

— Da naglasimo svoj stav koji je nužno vezan uz zemlju, koja nas je rodila. Svojoj smo zemlji dužni položiti račun za djelovanje koje vršimo kao kulturni radnici.

— Koje vas ideje vode u radu i zajedničkom drugovanju?

— Intimna saradnja svijuu dovodi... i do praktičnih rješavanja likovnoga izraza. Veže nas ideološka jednostupnost, a ne samo ista generacija. Uočili smo da ideologija »l'art pour l'art«, importirana k nama iz inostranstva, daje svoju logičnu posljedicu: neoklasičnu umjetnost, impresionizam... itd. To su smjerovi koji ne odgovaraju našoj sredini, našem folkloru, temperamentu, rasi i logici, baš zato, jer su nastali u inostranstvu. Uvjereni smo da je naša sredina dovoljno jaka i sazrela, da joj njezini umjetnici mogu i moraju da odgovore njezinim vlastitim kulturnim izrazom. To je polazna točka našega djelovanja.

— Kakav onda stav zauzimate prema današnjoj likovnoj umjetnosti u inostranstvu?

— Mi uviđamo likovne vrednosti koje donosi moderno pariško slikarstvo. Ne možemo se zadovoljiti njegovom ideologijom. Za nas ne mogu biti glavni faktori samo forma i način izražavanja, da bi za njihovu volju mogli i smjeli odbaciti doživljaj i sujekt. Forma je za nas

sredstvo, a ne sadržaj i konačna svrha. ... Kako su kod nas druga sredstva i druga svrha, to su logično uvjetovane i druge forme.

— Držite li našu sredinu sposobnom da bude konzument za vaša djela?

— Držimo, ali ne mislimo da će naš rad odmah naći u našoj sredini i puno priznanje. Ipak mislimo da je naša dužnost ostati kod kuće, a ne emigracijom slabiti kulturni nivo sredine u kojoj živimo.

— Kako mislite da će vas primiti naša publika?

— Velik je dio naše publike nedostatan obaviješten o likovnom stvaranju. Želimo da pitanju odgoja publike i sistemu izložba posvetimo najveću pažnju, jer smatramo da je to jedan od prvih uvjeta za razvoj našega djelovanja.

— Kada otvarate vašu izložbu i koji će vaši članovi ovaj put izlagati?

— Izložbu ćemo otvoriti u Salonu Ulrich... 5. studenoga. Izlagat će slikari: Grdan, Hegedušić, Junek, Mujadžić, Postružnik, Ružička, Tabaković. Od kipara će izložiti Augustinčić i Kršinić, a arhitekturu će zastupati predsjednik »Zemlje« Iber. Toliko nas nastupa ovaj put zbog skučenosti prostora. Radi toga i izlažemo ograničeni broj radova, ali ipak tako da će naša ideologija biti jasno markirana, a teren biti pripravan za idući još prošireniji istup.«

KRSTO HEGEDUŠIĆ. Likovni život Zagreba.

»Književnik«, 1931, br. 1, s. 40—41.

»... Likovno udruženje »Zemlja« koje se je formiralo prije dvije godine, postavilo si je jedan od ciljeva, da stvori likovno jasne frontove, da se omogući selekcija među slikarima ne po generacijama već po ideološkom i likovnom naziranju: da se izazovu sukobi takvih grupacija i tako oživi učmalni likovni život Zagreba. — Da se bori protiv larpurlartizma i švercovanja pariških likovnih kurseva, da se dođe do koncepcije koja bi odgovarala vremenu u kojem živimo i njegovim potrebama, da se dođe do likovnog izraza, koji uz simplifikaciju sredstava, logično i forme ne odbacuje siže.«

ĐURO TILJAK. »Književnik«, (Izložba »Zemlje«) 1931. br. 10, s. 414—415.

»Ova izložba nas je uvjerila, da prijašnja možda još i nesvjesna traženja na ovoj platformi dobivaju sve jasniju intelektualnu strukturu i to u smjeru primitivizma, kao umjetnost koja po svojim izražajnim sredstvima pripada najširim narodnim slojevima. ... Karakteristika primitivizma leži više u dijalektičkoj sposobnosti izražavanja likovnim sredstvima nego li u realizmu osnovanom na empiriji. Dijalektika primitivizma identificira sadržaj i likovnu ideju. ... Dijalektiku primitivizma kao posve likovnu kvalitetu ne smijemo zamijeniti sa ilustrativnosti, zato jer ilustracija ne identificira sadržaj i likovnu ideju; ona nije likovno produktivna.«

ĐURO TILJAK. Izložba »Zemlje«. »Književnik«, 1933, br. 1, s. 35—38.

»Likovni pokret, čiju jezgru čini »Zemlja« nastao je pred tri ili četiri godine, pod uplivom psiholoških faktora, koji su nastali za vrijeme i poslije svjetskog rata uslijed teških ekonomskih i moralnih depresija i kata-

strofa. ... Ti mladići osjetili su da je umjetnost zbog ljrđi, a ne zbog nekih apstraktnih špekulacija. ... »Zemlja« je prva navijestila borbu pseudoimpresionizmu i neoklasičnim akademskim principima i narodnjaštvu, koje ih je prikrivalo. Međutim se je razvilo kolektivističko naziranje članova »Zemlje« u smislu planskog pristupanja širokim narodnim slojevima putem umjetnosti.«

Slikar g. HEGEDUŠIĆ o postanku i nastojanjima umetničke grupe »Zemlja«. Predavanje u Umetničkom paviljonu. »Politika«, 1935, 4. III.

»... koji su uzroci doveli do formiranja grupe »Zemlja« i njenog idejnog likovnog programa. ... U posleratnoj konfuziji slikarskih pravaca, škola i uticaja, u potpunoj anarhiji koja je zavládala na polju likovne umjetnosti uopšte i kod nas, umjetnost je uzela histerične razmere. U lomu i u sklopu likovne dekompozicije takozvanog građanskog slikarstva, u očitom brodolomu njegovom, u vremenu njegove dekadancije, dadaizam, nadrealizam, i tako dalje, samo su obilježja i više ili manje akutni problemi te dekompozicije. Prema tome isticanje zastave »Zemlje«, njeno formiranje značilo je za likovnu mladost Zagreba čisto tle i uporište. Odgovarajući na pitanje, zašto i šta treba slikati, i upravo to davanje smisla slikarstvu, bila je ona moć i snaga »Zemlje« koju nije mogla imati nijedna likovna grupacija u zemlji. To je bio uzrok da su se oko grupe okupili najnapredniji mladi hrvatski slikari, a »Zemlja« postala avangarda našeg likovnog života. Borba protiv larpurlartizma i larpurlartističkog shvatanja umjetnosti, borba protiv švercovanja inostranih likovnih kurseva, a za naš likovni izraz, borba protiv diletantizma i za podizanje opšteg likovnog nivoa kod nas. To bi bio naš programski stav. Napustile su se sve metode naših slikara, t. j. njihovog rada ateljerskog, izišlo se na ulice gradova i oranice sela. Stupilo se u kontakt sa seljacima i radnicima i poduprla se njihova nastojanja na kulturnom polju. U toj zajedničkoj saradnji pokušava se doći do onih elemenata koji bi bili značajni za naš likovni izraz, a istovremeno bili karakteristični i nosili karakteristike socijalne umjetnosti kolektiva.« ...

---

umjetnost kolektiva —
socijalna angažiranost u djelima
»zemljaša«

Važan, ako ne i bitan, činilac u formiranju čisto likovnih koncepcija »Zemlje« bila je jedna — ne-likovna — komponenta, koja bi se mogla nazvati socijalna angažiranost, čime se još uvijek ne bi do kraja odredio njezin potpuni smisao. Naime, ovdje je riječ o nastojanjima i težnjama da jedna umjetnost i u oblikovnom i u sadržajnom pogledu postane izraz sredine iz koje proizlazi, kao i da postane prijemljiva, bliska, pa čak i potrebna svim društvenim slojevima te sredine i da iz tog kolektiva proizlazi. Zemljaši su razradili svoja gledišta u tom

pravcu i u teoriji i u likovnoj praksi. U teoriji je ta elementarna komponenta umjetnosti »Zemlje« razrađena prvobitno pod nazivom umjetnost kolektiva, što je poistovjećeno sa socijalnom umjetnošću koja je kasnije pod tim nazivom i ušla u teoriju i likovnu kritiku.

KRSTO HEGEDUŠIĆ: Problem umjetnosti kolektiva. »Almanah suvremenih problema«, 1932, s. 78-82.

»... Forma i sredstvo se uzimlju kao konačni cilj i umjetnost postaje sama sebi svrhom. Ta parola o slobodama slikarskim važi onda, kada se umjetnik posvećuje mistici, religioznim egzaltacijama, vizionarstvu, ličnim i duševnim problematikama. ... Slobode prestaju kad umjetnici kao na pr. George Grosz pišu i misle ovako: »Umjetnost današnjice ovisi od građanske klase i umire zajedno s njome«. Kad ne vjeruju da geniji stvaraju historije, da je umjetnost iznad svega i t. d. Stvarno, išli slikari preko realizma slikarskog u traženju »couleur libre« t. j. čiste boje; ili preko idealizma u traženju »creation pur« t. j. čiste kreacije; svi se drže individualizma i brane svoja čista čuvstva i osjećaje. Ako se ta građanska umjetnost uzimlje kao desna, pitanje se postavlja, kako se spram nje odnosi lijeva umjetnost, kako glasi definicija umjetnosti četvrtog staleža, koje sunjene likovne karakteristike i t. d. ... Ako se postavlja definicija umjetnosti kolektiva ona prvenstveno glasi: svaka je ona umjetnost kolektiva koja doprinosi razvijanju kolektivne svijesti kod četvrtog staleža. — Ta svrha je ujedno jedan od glavnih postulata te umjetnosti i baš s obzirom na nju traži se uz ideološku čistoću još i jasnost formalna. Sadržaj i svrha te umjetnosti traži tom sadržaju odgovarajuću formu. Treba znati ne samo kome i čim već i kako se obraćati, da se može biti korisnim kolektivu. Jer ne može biti svedjedno da se uzima siže ili sadržaj koji će biti odraz društvenih suprotnosti i naše stvarnosti, a da se istovremeno ne vodi briga, kako će se taj sadržaj učiniti razumljivim najširim slojevima naroda. Stvaranju umjetnosti kolektiva predležu i dalnje poteškoće, a to je u prvom redu kako i Cesarec upozoruje izgrađena psihologija novoga društva koja bi omogućila umjetničko stvaranje na sasama nov način. Zametak te psihologije postoji, ona se razvija ali... »... nije li još toliko pod uplivom društvenog organizma iz kojeg je sama ta klasa izašla, da se to mora odraziti i u njegovoj umjetnosti, ili bar u umjetnosti koju stvaraju u ime njegovo...« ... Elementi, koji postoje kao zaostaci i nasljedstvo građanske umjetnosti, iskorišćuju se tako dugo, dok će nužnošću razvoja nestati, ili se pretopiti u nove koncepcije. Mnogi elementi nove umjetnosti danas još nisu vidljivi, oni će se tek razviti ili u koliko već postoje oni se još danas ne razabiru ili se ne čine od tolike važnosti.

... Pokušat ćemo sada dati analizu likovnih elemenata kad on sam« (tu misli na kolektiv, op. a.) »umjetnički stvara. Nakon rezultata dobivenih sa seljacima slikarima iz Hlebina, uzevši u obzir djela H. Rousseau-a, Pirosmansvilija i drugih slikara proizašlih iz redova samog kolektiva, dakle slikara koji nisu imali slikarsku prednaobrazbu u akademijama i muzejima i stvarali više ili manje neuplvisani od strane »visoke« umjetnosti, vidljivi su slijedeći likovni elementi. Slika je kao

površina shvaćena dvoplošno. Sadržaj se prikazuje u najbitnijim karakteristikama i što jednostavnije, ta simplifikacija je organski kao posljedica ograničenih sredstava obradbe i instinkta, izrasla sa totalitetom čitave koncepcije i nije intelektualno utirana. Prostor u smislu renesanse ne postoji, slikar ne poznaje intelektualnu konstrukciju perspektive. Rasvjeta u smislu impresionizma izostaje, ne postoje razlozi koji bi crtež pomučivali, razbijali ili ga sasama uklanjali, te je on siguran, jasan. Crtež frapira svojom sigurnošću poteza. Oblina u koliko dolazi nije modelovana zakonima rasvjeteljenja, ni potrebama boje, već je nastala potrebom ritma i ekvilibra slike. Akademski koncept slike otpada kao i konvencionalno shvatanje ljepote. Boja kao sredstvo izraza izlazi iz grafičke linearne koncepcije i služi za karakteristiku i simboliku objekta, a lokalna je i otvorena karaktera. Proporcije nisu logične zakonima anatomije, deformacije su vidljive no one nisu artistska proizvoljnost već nužne za karakteristiku objekta. Karakterizacija figura nije vezana za pojedince već iznosi karakteristiku tipa, izvjesnog sloja grupe ili staleža ljudi (soldat, bogataš, radnik, seljak, činovnik i t. d.). Siže nije nikada izmišljen već je uvijek doživljen, uzet iz života miljea i nosi sve karakteristike kraja gdje je nastao. To bi bile u glavnom karakteristike likovne koncepcije tako zvane »pučke umjetnosti«.

— Opisana likovna koncepcija posjeduje traženu čistoću formalnog karaktera i mogućnost da bude čitljiva za sve oči podjednako bez obzira na nivo kulturno-estetskog razvoja. Njena snaga i vrijednost leži u tome što je razumljiva narodnim masama u najširem smislu. No važno je naglasiti da ta umjetnost i ako proizlazi direktno iz redova kolektiva i posjeduje kolektivističke sposobnosti i u formalnom pogledu te iz toga razloga može biti i najuspjelija, ona još uvijek ne mora da bude istovremeno i lijeva umjetnost. Ona ne mora da zadovoljava postavljenoj definiciji umjetnosti kolektiva. Ona u koliko je djelo autora klasno nesvjesnih ne može da pređe stadij tako zvane »pučke umjetnosti« (L'art populaire). I kao što se tamo kod intelektualaca umjetnika ideološki sigurnog, traži još formalna sigurnost i jasnoća da mu siže koji je progresivnog karaktera bude razumljiv, tako se ovdje traži prirodnoj, više instinktivnoj formalnoj jasnoći i sigurnosti još i svijesnost socijalna da sadržaj slika može biti i progresivnog karaktera. Ravnodušna konstatacija životnih prilika u kojima autor živi, a koje dolaze do izraza u »pučkoj umjetnosti«, i ako znači ogroman plus spram beszižnosti »visoke« umjetnosti još uvijek nije dovoljna... U obostranoj suradnji intelektualaca slikara sa kolektivom dolazi se uz ostalo i do pročišćavanja s jedne strane formalnog karaktera a s druge ideološkog... Finalni je cilj da kolektiv sam osviješten, preko svoje umjetnosti zastupa interese svoga društva, potpomagan od dezertera stare umjetnosti. I jedino takva umjetnost je u mogućnosti da postane opet dobrom općenitosti, a ne privatnom razbibrigom nekolicine. Individualističko slikarstvo, koje si je postavilo cilj: slikarstvo radi slikarstva — izoliralo se od općenitosti. Da se razbije tu izolaciju i da umjetnost posluži socijalnom progresu, glavna je želja kolektivističkih tendencija ili socijalno usmjerenog slikarstva u savremenoj umjetnosti pa i grupe »Zemlja«.

ĐURO TILJAK: Izložba »Zemlje«. »Književnik«, 1933, br. 1, s. 33—38.

»...Potrebno je bilo formirati kolektivnu svijest i podvrgnuti postojećoj kritici sve one pojave društvenog života i interpretirati ih likovnim sredstvima. ... Obracunavajući sa individualističkim likovnim vrijednostima obračunava se sa individualističkom duševnom proizvodnjom, nipošto sa individuomom. Izvršuje se formiranje umjetničke ličnosti kao člana kolektiva. ... Kakva će biti ta umjetnost ne može se pod sigurno znati. Predbježno je najvažnije da se umjetnost učini razumljivim prirodnim sredstvom izražavanja prirodnih potreba širokih narodnih slojeva. »Zemlja« je pošla dalje. Stavivši težište likovnog problema na sadržaj, pitanje likovne forme nametalo se prema dijalektičkoj nuždi. Pita se koja je forma najjednostavnija i najrazumljivija širokim narodnim slojevima? Ako je u prvom slučaju nastala neophodna potreba sinteze i sažimanja individualističkih vrijednosti, u drugom je slučaju nastala potreba za latentnim kvalitetama širokih narodnih slojeva koje se nalaze u pučkoj primitivnoj umjetnosti... u posljednjem slučaju obaraju se sve individualističke likovne kvalitete. Likovna forma nastoji postati likovno revolucionarna. ... Kolektivizam je više »sinonim« za jednu plansku borbu na likovnom polju, za afirmacijom kolektivističkih kvaliteta.«

VILIM SVEČNJAK: Savremena socijalna grafika. »Stožer«, IV/1935, s. 8—14.

»...djela socijalno orijentiranih umjetnika, pokretati će u gledaocu sasvim drugi osjećaj nego što su harmonije, a to je stvarnost. Došli smo do definicije socijalne umjetnosti, koja glasi: Ono je umjetničko djelo ujedno i socijalno, koje djelujući na osjećaje gledaoca i upućujući njegove misli određenim pravcem, razvija i formira njegovu socijalnu svijest. Je li dovoljno da se donese jedan socijalni siže, recimo radnika... pa da to odmah bude socijalna umjetnost? Nije dosta. Potrebno je i naročito umjetnička forma, kojima će se taj temat, taj siže izraziti. ... A govoriti o našim istinskim realnim stanjima bez romantike i laži izraziti tu našu seosku, pečalbarsku, provincijsku, parohijsku i periferijsku stvarnost novim umjetničkim jezikom razumljivim za sve, zadaća je „Zemljaša“.«

Ove zemljaške postavke o ulozi umjetnosti u određenom društvu nisu ostale samo riječ u zraku i slovo na papiru, već je iz njih proistekla socijalno najangažiranija umjetnost Jugoslavije, oko koje i o kojoj je izbila oštra polemika koju ćemo u daljnjem tekstu djelomično prikazati.

Time bi bila iscrpna problematika »Zemlje« gledana očima i izražena riječima samih njezinih članova. Nadamo se da je ona u danom izboru tekstova i njihovu opsegu, iako skraćenom i sažetom zbog ograničenosti prostora, ipak bar donekle zaokružena.

---

trideset godina poslije
zabrane
zemljaši o »zemlji«

Josip Depolo je vodio ovaj razgovor s nekadašnjim članovima »Zemlje«, objavljen pod istoimenim naslovom u »Vjesniku« (1965, 1, 2, 3, V), iz kojega donosimo njihove odgovore na dva ključna pitanja:

1.

Kako danas gledate na poziciju ove grupacije u historiji naše novije umjetnosti?

2.

U kojoj mjeri smatrate ideje i postulate zemlje aktualnim u ovom našem vremenu?

KRSTO HEGEDUŠIĆ:

1.

Naša novija historija umjetnosti, mislim ova naša zagrebačka, nije smatrala vrijednim da uzme u razmatranje i studij pojavu grupe Zemlja i problematiku koju je sa sobom nosila. Do danas je ovdje u zemlji i o Zemlji pisano malo ili ništa. A ako je što pisano to je uglavnom bilo neobjektivno i zlonamjerno...

2.

Osnovne postavke Zemlje ostale su do danas aktuelne... angažiranost, borba za našu likovnu samostalnost i kritički odnos spram utjecaja sa strane.

OTON POSTRUŽNIK:

1.

Mislim da je Zemlja prvenstveno izvršila svoju društveno naprednu funkciju, a da za razvoj naše umjetnosti nije naročito značila. Uostalom u njenom programu akcenat se je nalazio na društvenoj funkciji umjetnosti. Isticanje anegdotalnosti bilo je po mojem mišljenju krivi put. Budući historičar vjerovatno će uočiti tu činjenicu.

2.

Nijedna od zemljaških postavki, po mojem mišljenju, nije preživjela svoje vrijeme.

EDO KOVAČEVIĆ:

1.

Uloga Zemlje bila je revolucionarna u odnosu na građansku umjetnost, ona je pružala otpor nekim navikama i ukusima (malo)građanina. Plošnost, otvoreni kolorit i grafički elementi u slici bili su novi elementi u slikarstvu onog vremena.

2.

Osnovni postulat Zemlje, a to je izvornost i inzistiranje na nekim našim situacijama, nije zastario. Zemlja se rodila iz nekih naših specifičnih potreba, a ne kao refleksi vanjskih iskustava.

VILIM SVEČNJAK:

1.

Dva su aspekta uloge *Zemlje*: društveni i likovni. U svakom slučaju lakše nam je govoriti o društvenoj komponenti nego o likovnoj. ...Kad je pak riječ o likovnoj komponenti, tj. kada se postavlja pitanje da li su i ukoliko su likovne koncepcije članova i izlagača ove grupe bile revolucionarne i donijele nešto novo i autohtono na planu likovne forme tu je već teže odgovoriti. Što je donijela *Zemlja* u odnosu na likovne izraze, a što se već negdje prije i negdje drugdje nije dogodilo? Od trećentista i od Brueghela pa do Grosza i Maserella i drugih te su forme varirale s više ili manje nadarenosti i variraju se i danas.

2.

Držim, da sam prvim pitanjem odgovorio i na ovo drugo.

suvremenici zemlje o zemlji

---

kritike, članci, rasprave

---

predobjava »zemlje«

Zaga (Zlatko Grgošević?) Afirmacija naše mlade likovne umjetnosti. »Novosti«, 1929, 13. X.

»Stojimo pred važnim kulturnim događajem. U stvari zajednički istup grupe zagrebačkih mladih likovnih umjetnika. Grupirali se u umjetničko kolo »Zemlja« s nakanom, da stvore u našoj sredini vlastitu likovnu umjetnost, koja će svojom tendencijom, sadržajem i tehnikom izraziti težnje za potrebe našeg kolektiva. ...Kad uzmemo u obzir da mnogi evropski veliki gradovi nemaju svoje savremene reprezentacije u likovnoj umjetnosti... moramo da se živo zauzmemo za umjetnost ove grupe. ...treba istaknuti da je umjetničko djelovanje članova oko »Zemlje« naišlo do danas na veće razumijevanje izvan Zagreba, nego u njemu same. ...Kulturno veoma aktivan, ...zadovoljavao se je Zagreb umjetničkom ideologijom, koja je identificirala pojmove do tog stupnja da je bio umjetnik—boem. ...Vrativši se u Zagreb iz studija, zadojeni istim idealima, grupirali su se naši mladi likovni umjetnici slikari: Grdan, Hegedušić, Mujadžić, Junek, Postružnik, Ružička i Tabaković; kipari: Augustinčić i Kršinić, te arhitekti: Ibler i Vidaković. Na taj će način naši mladi likovni umjetnici prikazati umjetnički kvalitet svojeg rada, te novu savremenu i nama blizu ideologiju umjetničkog stvaranja i samostalnost nove likovne umjetnosti.«

R. P. (Rigo Pavlekov¹). Povodom izložbe udruženja »Donosimo ovaj članak o mladoj naprednoj zagrebačkoj grupi, pisan pred njihovu izložbu, ... Stojimo pred važnim likovnim događajem Zagreba, kada će grupa »Zemlja« manifestovati svoje gledanje na likovne probleme sadašnjice. ...Sami, bez razumijevanja ostalih kulturnih radnika, ti mladi ljudi pođoše novim, svojim putem. Osnovani su umjetničku grupu »Zemlja«. ... Općenito sva kritika Zagreba piše inicijativom Babića, mutno o potrebi i mogućnosti dolaženja novog likovnog izraza, koji bi bio naš, formiran s obzirom na naše likovne prilike i folklor. Istina je, da, ako i u kojem centru Balkana postoje mogućnosti za formaciju samo-

stalne likovne forme, to one sigurno postoje u Zagrebu, koji je likovno najrazvijeniji. Pitanje je međutim kako će ta likovna kritika shvatiti radove »Zemlje«. Moje je mišljenje da »Zemlja« ne može očekivati velike pomoći i priznanja od nje. ... Jasno je kao dan šta se čeka. A dolazi sasvim nešto drugo. Nacionalni Nehajev će čekati do sudnjega dana nastavljače Vanke i Kraljevića. Današnja likovna avangarda Zagreba okupljena u »Zemlji«, niti će biti nacionalna u smislu Nehajeva, niti internacionalna u smislu pariskog lirizma. Ona nije učila od navedenih majstora, ona je svoj put utrla sama, — i njihova djela pripadaju čovjeku i čitavom čovječanstvu. »Zemlja je još daleko od svoga cilja: nezavisnosti likovnog izraza, a sumnjam da je i sam njen stav najsretniji. Sad, bilo kako bilo, uspjelo joj je jasno postaviti likovne frontove i iznijeti novu umjetničku koncepciju. Prvom izložbom »Zemlje« biće zadan ozbiljan udarac ideologiji i misticizmu meštovičevskog klasicizma. Dva oprečna gledanja na svijet dolaze u sudar. Na jednoj se strani slikaju i modeluju anđeli sa gitarama, sveti, biskupi, i heroji, lijepa i umna lica, nebesko carstvo sa čuvarima javnoga reda i morala. Na drugoj, — bogci sa harmonikama, alkohol i birtija, život bjedan i ljudi van zakona, — život kolektiva anonimnog i moćan, — bliz nama svima koji hodamo po zemlji. ... Bliži nam je taj svijet od natirmorta i impresionističke akrobatike, jer mi ne možemo indiferentni i u besposlici, baviti se sami sobom, ljepotama nebeskim i voljeti slikarstvo — slikarstva radi.«

uz prvu izložbu zemlje zagreb, 1929.

(-nobo- [Dr Bonifačić]. Izložba grupe »Zemlja«. »Savremenik«, 1929, br. 9—10, s. 393—395)

»Danas se oštro dijeli slikarstvo od literature, a ipak ne prestaje da bude izraz čovječiji. Čak nastoji da u svome sadržaju izrazi umjetnik selo i svoju sredinu. To je zahtjev koji veže ovu skupinu ovih mladih slikara »moins de trent ans« ujedinjenih u počovječenjačtvu, ali ne prestajući ni časa da budu lični i samostalni usprkos zajedničkom programu. Iza prve poslijeratne skupine naših umjetnika Uzelca, Milunovića, Gecana, Trepšea, Šulentića i Aralice dolazi ova nova generacija puna talenta, snage i određenog smjera, tako individualno izraženo i snažno kao možda nijedna od dosadašnjih naših umjetničkih skupina. Nakon deset godina rusvaja u našem narodnom životu nastupa ova umjetnička skupina sa svečanim imenom zemlje, misleći kod toga na svoju zemlju, nakon što je prošla i preživjela umjetničku internacionalu. Opći umjetnički principi, univerzalnost umjetnička osnovni je zahtjev svih ovih umjetnika, ali to ne znači odricanje samoga sebe, nego baš obratno: preko pojedinačnog općenitosti. To je idejna podloga, ali kod slikara i umjetnika uopće važnije je djelo od programa. Kod stvaranja nema skupina nego su samo pojedinci sa svojim temperamentom i talentom. ... Osim ove dvojice kipara (F. Kršinić i A. Augustinčić) i arhitekta Iblera, sedmorica izlagača su slikari. Svi su prekinuli s impresionizmom premda nijesu postali doktrinarni konstruktivisti i l'art pour l'artisti. Svaki od njih je sinteza savremenih nastojanja, ali prožetih ličnošću. Naročito upada jaka socijalna nota. U dvije Ulrichove sobice tako bijedno udešene vidimo čitavu našu zemlju, bez trobojnice i govora, ali u galeriji svojih tipova, koji govore o stoljećima naših mana, našeg veselja i naše osebnosti. Čim jače izražena osebnost tim se više približava općenitosti. ... Jedino je u tome nacionalnost ove skupine. Pijanice imaju posvuda iste nosove, a trgovci blagom iste fizionomije, ... «

Dr S. Batušić. Izložba udruženje umjetnika »Zemlja«. »Hrvatska revija« 1929, br. 12, s. 720—723

»... Ja dakle apsolutno pozdravljam organizaciju »Zemlja« kao — recimo — posve strukovnu organizaciju za obranu zajedničkih interesa. ... Organizacija je dakle htjela, da stvori i ideologiju, a publicirala ju je u interviewima, predobjavama, pa i na prvoj strani svog kataloga. Maksimalno te ideologije sadržana je, između ostaloga i u rečenici: principijelno odvajanje od zapada.

— Ovom principu ako bude proveden konzekventno i do krajnosti, odajem poštovanje. Simpatičnoj grupi zemljaša nije bilo potrebno, da gradi nove ideologije i estetike od starih i zagraničnih opeka. Zato, vjerujući u elane njihove mladosti, čekam na pravi miris zemlje, čekam da sadržaj doista započne diktirati formu slike, i da zastava njihova zaviori doista na novim putovima. Imam stvarnih razloga da u to mogu da vjerujem.«

-ep- (Ivo Šrepel). Životni elan mladih. Uoči otvorenja izložbe mlade umjetničke grupe »Zemlja« u salonu Ulrich. »Jutarnji list«, 1929, 5. XI.

»... élan vital«, životni polet, očituje se u istupu naših mladih umjetnika, koji su odlučili da pođu novim putevima u traženju izražaja za svoju ideologiju. Time smo odali da »Zemlja« ima i svoju ideologiju... »Treba začu u život« glasi njihovo geslo. »I gledati ga realno« govore njihovi radovi na izložbi. ... Zemljaši kao da govore — Mi nismo obradili na svojim slikama ovu ili onu scenu iz života zato da kažemo: »ovako jest« ili »ovako to izgleda« nego zato da naše slike s gledaocima započnu polemiku i diskusiju o tome »kako bi trebalo da bude« ili »zašto je tako?« Slike dakle nisu narativne, kao one negdanje, gdje su se tretirali siže iz života, nego imaju svoju polemičku intelektualnu pozadinu i svoje socijalno značenje. Dosljedno tome, modus procedendi Zemljaša je sasvim različit od onoga kojim danas ide zapadno evropsko slikarstvo, primjerice fovizam. U Parizu još danas vrijedi maksima da »forma diktira sadržaj slike«, a Zemljaši proglašuju naprotiv, da bi »sadržaj morao diktirati formu slike«. U tom pogledu, da slika postane izraz intelektualne reakcije umjetnika na život, imaju umjetnici okupljeni u »Zemlji« nešto originalno, tu su se principijelno odvojili od zapada. Taj kritički i polemički stav veže sve Zemljaše u jednu organsku cjelinu, koliko god bio svaki pojedini od njih različit po temperamentu, tehnici svoga rada i ostalim individualnim karakteristikama...«

Rude Ivanković: Izložba »Zemlje«. »Nova literatura«, 1929, br. 11, str. 359—360.

»Grupa likovnih umetnika u Zagrebu, sakupljena pod imenom »Zemlja«, izložila je svoje savremene radove u ovdašnjem salonu Ulrich. Ovaj zajednički nastup »modernih« znači novu epohu u našoj umjetnosti, a time su konačno i u toj oblasti srušeni stari idoli. Pravac kojim krenuše, simpatično je primljen od strane intelektualaca. Taj skup mladih talenata, predstavio nam se kao kolektivna grupa sa tendencijom umjetnost i život — nerazdvojna celina. ... Pred nama su skulpture i platna jedne grupe mladih umetnika sa izrađenim shvatanjem i gledanjem na život.«

Uredništvo časopisa »Nova literatura« nije se složilo s mišljenjem Ivankovića o »Zemlji« i smatralo je potrebnim da se od njega ogradi ovim riječima: »Pošto se Uredništvo ne slaže u svemu sa izlaganjem kritičarevim, donećemo na ovom mestu još koju reč o gornjoj temi.«

Lj. Marković. Izložba »Zemlje«. »Nova literatura«, 1929, br. 12, s. 359—360.

»Svojim programom naglašuju ova deseterica najprije sam smisao za izvjesne idejne akcente u umjetnosti i njihovu važnost; zatim suvremenost, socijalnost i smisao za stvarne probleme vremena. ... Na koji način izražavaju oni konkretno svoje programske ideje...? Za kipare je to dakako teže kazati; slikari naprotiv jasno izražavaju socijalne motive i to u prvom redu negativne.«

(A. Padovan. Pregled umjetničkih izložaba. [Bužan, »Zemlja«, Šipek] »Hrvatska straža«, 1929, 8. XII, s. 5.)

»Uvjerenje, da je teško danas živjeti sam, bez organizacije, ponukalo je grupu mladih modernista, da se udruže u umjetničko Udruženje »Zemlja«. Sam naslov upućuje na kozmopolitsko nastojanje udruženja. Ne samo to. Umjetnici su iznijeli i svoj kolektivistički Credo, u kojem traže, da se umjetnost mora crpiti iz života i da mora biti namijenjena životnim potrebama; drugim riječima, da mora biti onakva, kakovu želi suvremena masa.«

Lj. (ubo) B. (abić). Izložba grupe »Zemlja«. »Obzor«, 1929. 13. XI.

»Njihov program je logičan, bazira se na racionalističkoj formulaciji i traži ispunjenje najobičnijih i najprimativnijih zasada, čije je ispunjenje činilo jezgru svakog zasebnog likovnog izraza. »Treba živjeti životom svoga doba i treba stvarati u duhu svoga doba« jest istina stara kao što su stari svi pravi likovni iskonski izrazi. Novost je za nas donekle u tom njihovom programu to, da taj imperativ Zemlje znači njihovo saznanje, da ta istina nije bila dominantna do sada u našoj umjetnosti ni juče ni danas. Po tom je njihov program jasna i očita kritika njihovih prethodnika a to je posve naravno. ... Pregledavajući izložene radove opažaju se odmah dva pola ili bolje reći strujanja, gotovo dva svijeta među tim novo grupiranim umjetnicima. Jedno je svijet, koji fanatično traži novo, oduševljen je za čistu boju, jednostavnom plošninom traži svoj izraz, zabacuje gotovo modelaciju i teži za što direktnijim neprevedenim izražavanjem. Drugi je svijet protivan ovome, on se izživljuje u modelaciji, arabeska pasatistička služi mu za kalup, očijuka sa svim, što bi oni prvi rekli, prijavim tonom. I dok oni prvi obračunavaju sa objektom i bore se sa motivom, kojeg podcrtavaju, ovi drugi uzimlju objekat kao pretekst za virtuosno baratanje formom. Kod ovih je jasno priklanjanje već gotovim formulacijama i put je spram nekog smirenja očit. Kod prvih, koji grade na doživljaju (ne anegdoti), formalistička strana ne dolazi u obzir i ne smeta im, već je kod njih otvorena staza spram novoga. I to bi bili u neku ruku naši romantići. A jedni i drugi zastranjuju spram groteske i karikature, i to zastranjivanje, ta vanjska veza uistinu je i jedina veza njihova, jer su po svojoj biti suprotni. ... I samo je po sebi razumljivo, da su oni prvi bliži svom programu Zemlje i da pristaje objavljena ideologija više njima nego ovima drugima.«

grafičari zemlje

na izložbi:

razstava sodobne grafike

ljubljana, 1930.

A. G. (aber) Razstava sodobne grafike. V Jakopičevem paviljonu razstavlja zopet naša »četvrta generacija« in prvič njeni gosti iz Zagreba. »Slovenski narod«, 1930, 16. V.

»U nedjelju je u Jakopičevom paviljonu otvorila »četvrta generacija« izložbu svojih grafičkih radova, što je na nju privukla također i u grupi »Zemlja« organizirane umjetnike najmodernijeg pravca iz Zagreba... članovi »Zemlje« Krsto Hegedušić, Oton Postružnik i Ivan Tabaković, te njihovi gosti Marijan Detoni i Mića Todorović... U »Zemlji« organizirani grafičari i njihovi gosti veoma su zanimljivi, iako su zapravo malo monotoni. Očigledno je da bi željeli reći više, nego što mogu. Zabrana da se reproduciraju njihova djela u njihovim korisnim člancima izgleda nam nametnuta i gotovo pozerska i ne možemo se oteti dojmu, da su njihova djela također suviše usiljena, zar ne bi možda ležerno i bez patosa išlo također. Možda su njihova djela veoma simpatična i publici pogotovo ugađaju motivi iz naroda, koji nam sasvim živo predočuju značajke naših susjeda, jer je kod tih djela glavni sadržaj, a način izražavanja je sporedna stvar. Članovi »Zemlje« se mnogo više trude, mnogo više studiraju i otarasili su se također one izvanjske genijalnosti i originalnosti, koja kod nas prikriva poneku pogrešku ili pak potpuno pomanjkanje znanja. Istinski su, veoma istinski i »četvrta generacija« bi se od svojih gostiju mogla mnogo štošta naučiti. Neka nas češće posjete, da ih bolje upoznamo i uvijek će nam biti dobro došli.«

H. Smrekar. Razstava sodobne grafike v Jakopičevem paviljonu. »Jutro«, 1930. 17. V.

»Sve uznemirujuće struje suvremene umjetnosti proizašle su kao reakcija na krajnji rafinirman naturalizma, kao umjetničko-patološki izlivi izrazitih psihopata-poboraca i onih što im se olako izruguju, kao ismjehtavanje i brutalno draženje buržoazije od strane socijalno-revolucionarnih pobornika, kao savjesno traženje stila našeg vremena na podlozi iz intelekta rođenih, i usiljenih programa i teorija, što u suprotnosti sa bitno unutarnjim nužnostima »prave umjetnosti« zahtjevaju pod svaku cijenu nešto novo, pa bilo to nešto izvanjski-usiljeno... Svi ti vidovi »suvremene« umjetnosti očituju se također i na ovim djelima. Svi elementi koji su

potrebni za pravi, čisti grafički umotvor, na većini tih listova su djelomično površni, djelomično jedva vidljivi, djelomično sasvim anarhično, dakle sasvim neumjetnički viđeni. Gotovo sva djela osim nekih studija (Globočnik, Pirnat) približuju se sad više sad manje nekoj vrsti hijeroglifike... Gotovo da je sve bliže hijeroglifici nego pravom istinskom oblikovanju. Posebno je hvalevrijedno kod članova »Zemlje«, da njihova djela nisu gola formalističko idejna oponašanja, već da su puna doživljene sadržajnosti. Nehvalevrijedno pa je, da između sadržaja i izraza tog sadržaja većinom ne postoji prava unutarnja nužnost. Zašto je tako i odakle to, već sam ukratko u uvodu objasnio. Vrlo živi u doživljavanju i kvalitetno najbolji u »Zemlji« su Postružnik i Hegedušić. Nešto izvornih, grotesknih, snažnih doživljaja pruža Tabaković, iako njegovo vrlo naivno izražavanje nije nužno unutarnje utemeljeno, već je iz nekog uzroka usiljeno naivno. Što da se dalje ponavljam?!«

odjeci druge izložbe zemlje (pariz, 1931) u zemlji

H. (Ivo Hergešić). O izložbi »Zemlje« u Parizu. Likovna orijentacija Zagreba i namjere izlagača. — Glasovi pariške štampe. »Jutarnji list«, 1931, 10. III.

»Dne 20. veljače otvorena je u Parizu u prostorijama Gallerie Billet izložba nekolicine mladih zagrebačkih umjetnika, koji su većim dijelom okupljeni u udruženju »Zemlja« koje je osnovano u Zagrebu pred dvije godine da propagira novu jednu likovnu orijentaciju, kojom se ovi slikari odvajaju od svojih učitelja. ... sve do rata dijelili su se naši likovni umjetnici jedino na »stare« i »mlade«. Danas međutim sukobljuju se u našem likovnom životu izgrađene ideologije, likovne orijentacije... A glavni kamen kušnje svih tih grupacija (kao i pojedinaca) je ... ukratko: naš odnos spram likovnih nastojanja naprednih naroda srednje Europe i Zapada. ... Razmotrimo li letimično likovnu situaciju u Zagrebu udarit će nam u oči tri osnovne skupine, tri tendencije... dok primjerice u Beogradu tih opreka nikako ne nalazimo.« (Prvu skupinu sačinjava Meštrovčić i neoklasicizam, drugu — Babić, Becić, Miše — nekadašnja grupa šestorice)... treća: primitivisti, koji su prije dvije godine osnovali likovno udruženje »Zemlja« istupivši 1929. ... kolektivnom izložbom, da tako djelima ilustriraju svoj umjetnički program. Taj program zamišljen je čisto ljevičarski. Socijalna inspiracija, veličanje kolektiva, društvena satira. Samo ime »Zemlja« treba da simbolički označi neki kontakt sa rođenom grudom, autohtonu umjetnost, koja je srasla s tlom na kojem je nikla. Svoje naziranje formulirali su »Zemljaši« u katalogu pariške izložbe... Zanimljivo je istaći da su gotovo svi slikari, koji su se okupljali oko »Zemlje« boravili dulje vremena u Parizu... Ipak je njihova orijentacija izrazito anti-francuska, a bila je svakako originalna ideja prirediti II. kolektivnu izložbu »Zemlje« baš u Parizu, što će reći u protivničkom taboru... Izložba je pobudila živahan interes kod kuće i vani... Pariška štampa popratila je otvaranje izložbe brojnim bilješkama i kritikama, a to je svakako realan uspjeh... Zasluge pojedinaca pri tome ne treba isticati. Grupa koja istupa kao kolektiv zahtjeva sa svojim programom da je shvatimo kolektivno, skupno... Sam fakat, da je priredba »Zemlje« u Parizu zapažena (jer tu istovremeno postoji bezbroj izložaba) označuje lijep uspjeh.»

(I. Hergešić donosi zatim prijevod kritike štampane u pariskom listu »Le Temps« od 25. II pod naslovom: »Moderni jugoslavenski umjetnici«, za koju smatra da je jedna od najozbiljnijih kritika o izložbi »Zemlje« u Parizu, pa ćemo ga ovdje prenijeti u skraćenom tekstu.) »Grupa mladih jugoslavenskih umjetnika koji ne žive u Parizu nego u svojoj rodnoj zemlji, na čemu im iskreno čestitamo, jer oni koji su iskorijenjeni iz rodnog tla nalik su na biljke koje ne primaju više hranu iz zemlje... Veze, koje sjedinjuju Francusku i Jugoslaviju zajamčuju ovim mladim umjetnicima našu simpatiju, koja je to širja, što ova grupa nastoji da se emancipira od utjecaja Beča i Münchena koji su nekada dominirali, te da stvori vlastitu narodnu umjetnost. U kojoj je mjeri uspjele mladim umjetnicima da stvore svoj program? ... prvi član njihova programa je ostvaren. Njihove zabilježbe odaju izraziti karakter zemlje na kojoj je ta umjetnost nikla: nedostaju im za sada sredstva izražaja barem u slikanju, jer njihovi akvareli i crteži odrazuju jak lični akcenat... Možda jedini među tim mladima koji ima profinjen osjećaj i razmjernu laku fakturu je Hegedušić. ... Ostali, osim jedne ili dviju iznimaka podvrgnuli su se potpunom kubizmu... koji može da bude blagodaran ali koji isključuje svaki umjetnički senzibilitet... Usprkos ovih nedostataka i neiskustava... ova mlada umjetnost ima tu kvalitetu da je zaista nacionalna i ta odlika ispunja gledaoca naročitim povjerenjem... Primitivna i tako reći elementarna bića što ih ova mlada umjetnost pokazuje pripadaju zacijelo rasi od koje su slikari potekli.« (T. S.)

Osim ovog Hergešićeva osvrta pariška izložba »Zemlje« ostala je gotovo bez odjeka u zemlji, o čemu najbolje svjedoči ovaj Hegedušićev napis:

Krsto Hegedušić. Izložba »Zemlje« u Parizu. »Književnik«, 1931, br. 4. s. 179—181

»Izlagalo se u Parizu u želji da se dođe do svjetske kritike, da se vidi u koliko su likovni rezultati »Zemlje« originalni i samostalni, u koliko donose nove momente u svjetsko slikarstvo u vrijeme kad skoro cijela Europa stoji pod diktatom pariške slikarske škole... Održani su govori o rasnoj umjetnosti, a čitava izložba je prikazana kao politička manifestacija... Skoro svi dnevni Pariza popratili su sa kritikama i prikazima tu izložbu, a karakter se tih kritika bitno razlikuje obzirom na stranačku pripadnost listova.« (Hegedušić je dalje naglasio da se u svim tim kritikama uglavnom traže i pronalaze veze sa tobožnjim uzorima kao što su Rousseau, Flamanci, Münchenska škola, od kojih se ova grupa, po njegovu tvrđenju, davno ogradila, a da se samo iznimno citira i manifest »Zemlje«. Op. a.)

»Činjenica je da je u Parizu izlagala jedna samostalna grupa slikara iz jednog malenog grada Europe, donoseći likovnu koncepciju koja je u opoziciji spram savremene pariške škole, bila bi dovoljnim razlogom za likovne dopisnike i reportere tog grada da o njoj malo misle... Međutim, ništa se od toga nije desilo, vladala je šutnja, a da se nije našao jedan saradnik »Jutarnjeg lista« koji je iz privatne inicijative pokupio informacije do kojih je u Zagrebu mogao doći, napisao ispravan i korektan report o toj izložbi (»Jutarnji list« od 10. III 1930.) bila bi prilična sramota za našu štampu.«

uz treću izložbu zemlje zagreb, 1931.

Treća izložba odjeknula je gotovo u cjelokupnoj štampi Zagreba, a i izvan njega. U jednom širem izboru donijet ćemo izvatke važnijih kritika iz tog razdoblja, koje se odnose na općenita gledišta o »Zemlji« kao cjelovitoj likovnoj grupaciji.

Anton Jiroušek. Izložba udruženja »Zemlja«. »Jutarnji list«, 1931, 25. IX.

»Agilno društvo »Zemlja«... postavilo je sebi program: upoznati priredbom izložbi našu javnost i javnost velikog svijeta sa svojim idejama, svojim tvorevinama i svojim realnim radovima... Prolazeći ovom izložbom dobivamo dojam da su izlagači nastojali ovaj put pružiti javnosti našoj zaokruženu i zornu sliku o svome umjetničkom naprezanju i napretku unutar posljednjih pet godina. Priznati se mora da ova izložba — po svome sastavu, po svojoj vrijednosti i sadržaju kao i po svome uređenju — izazivlje u srcima svih naših kulturnih radnika ne samo uživanje i zadovoljstvo, nego također i ponos a još više respekt pred spremom, zrelošću i energijom, koju pokazuje ova generacija naših umjetnika udruženih u krilu i pod okriljem »Zemlje«; solidnim i ustrajnim radom stečene sposobnosti, daju ovi umjetnicima pravo i mogućnost da čvrstom rukom zahvate u rješavanje naših savremenih umjetničkih problema, utisnuvši im biljeg svoje ličnosti i obilježje opće savremenosti.«

B. (ogdan Rajakovac). Izložba »Zemlje«. »Novosti«, 1931, 22. IX.

»Vješto vladanje svim tehnikama, znalacko odabiranje i ukusna obrada izabranih motiva i tema (u kompozicijama) čine ovu priredbu naročito zanimljivom i poučnom. Raznovrsnost odabranih tema djeluje osvježujuće... poučna je pak zato jer ta izložba može da pruži gledaocu zaokružen pregled savremenog stanja svih likovnih disciplina... Izložba »Zemlje« zaslužuje najveću pažnju naše kulturne, i u likovnoj domeni ispravno orijentirane publike jer je stvarno poslije izložbe nje-mačke savremene likovne umjetnosti i arhitekture, naj-serioznija ovogodišnja likovna manifestacija.«

Lj. (ubo) B. (abić). Zemlja. Prigodom izložbe u starom Umjetničkom paviljonu. »Obzor«, 1931, (24, 25) 28. IX.

Babić je u »Obzoru« dao veoma iscrpan prikaz izložbe »Zemlje« podijeljen u tri dijela. Prvi se dio odnosi na

arhitekturu, drugi na goste seljake-slikare, a tek treći, objavljen 28. IX, govori o zemljaškom slikarstvu i kiparstvu i o osnovnim likovno-problematskim i idejnim usmjerenostima »Zemlje«.

»Izlažu ovaj puta samo slikari Grdan, Hegedušić, Postružnik, Ružička i Tabaković. Kipar Augustinčić ne izlaže. Po tom se vidi da se grupa suzila i da se to previranje vršilo na taj način, da su otpali oni članovi, koji sa društvenim smjernicama nisu bili sporazumni. Njihov je umjetnički Kredo suprotan onomu »Zemlje«. A to su kipar Kršinić i slikar Mujadžić. Za ove se može ustvrditi, da će biti nezavisni od Zemljinog programa. Oni slobodno misle, a »Zemlja« naprotiv tvrdi, da ona misli o slobodi. Na taj se način vršilo pregrupiranje na ideološkoj bazi. ... Grdan hoće silom biti primitivan, a nije, dok je Generalić uistinu primitivan i ne treba primitivizam tek tražiti... On nastoji silom nešto otkriti, što je već davno otkriveno. ... Slično tako nateže se i trudi Ružička, samo sa drugim utvarama. Nije dosta da se uzmu motivi »Sladoledar«, »Prosjak« i »Smetljak«, pa da se već tim samim odabiranjem sujeta postaje savremen ili aktuelan ili socijalan. Naravno, taj prigovor ne pogađa O. Postružnika, koji upravo na taj način pojednostavnivanja polučuje svoje satiričke konstatacije. (crteži) Nose izvrsna zapažanja kondenzirano i sa minimalnim sredstvima... (Tabaković). Ovog puta on se predstavlja kao slikar koji u prvom redu osjeća i misli bojom.« (Suprotstavlja ga kao protupol Postružniku i Hegedušiću) ... »Trebalo potcrtati i neprestano ponavljati, da je prvo slikarsko djelo, a onda program, a ne obratno. Dogmatičnost u likovnom je zapreka, a ujedno i opasnost zbog stagnacije i ukalupljenja.« (Ove riječi upućene su na račun Tabakovićevog kolorizma, odnosno gotovo impresionističkog slikanja, koje je u opreci sa Zemljaškim likovnim koncepcijama.) »Krstu Hegedušić... može se već danas o njemu bez pretjerivanja govoriti kao o krupnoj umjetničkoj pojavi. Najpozitivnija je njegova direktnost. Svi crteži imadu ne samo dokumentarno konstatiranje, nego imadu i onaj životni plus izraza. Njegov verizam nosi u sebi potencijal, i gdje je taj potencijal čist... tamo je Hegedušić najjači i najizražajniji. ... kod slikanja gubi dah i nedostaje mu temperamenat... Nešto od primitivaca živi u njemu. Često pada u banalnu karikaturu...« (Njegove prve crteže proglašuje najboljim u grafičkoj umjetnosti kod nas.) »Da su tendenciozni, nikako im ta oznaka ne umanjuje vrijednost, ... nema i nije bilo nigdje nikakve prave umjetnosti bez tendencije. Umjetnost je društvena pojava, ... ne samo po svom postojanju, po svom izvoru i po svojim uslovima, već poglavito po svojoj svrsi i po svom zadatku. Iz života, za sam život. Kako se smjernice »Zemlje« poklapaju sa tom definicijom, opet ostaje pitanje za »Zemlju« i za cijeli naš likovni razvitak, otvoreno pitanje destinata, pitanje same publike, koja prima umjetnost.«

Mato Hanžeković. Izložba »Zemlje«. »Hrvatska revija«, 1931, br. 10, s. 583—585.

»Ovo društvo radikalno je trgnulo na lijevo, emancipirajući se od svih natruha akademizma i larpurlartizma, i već tom činjenicom stupilo je velikom dozom potrebna idealizma u oštru opreku s vladajućim shvaćanjem

umjetnosti ... njihov pokret jest simpatičan, simpatičan već zato, jer stremlje od uležanih i usvojenih kriterija naprijed, naprijed s razbuktalom bakljom čistog osjećanja, dakle ličnog, odnosno narodnog izraza. Bilo bi nekorrektno i preuranjeno postaviti ovo društvo, ustvari ovaj umjetnički pokret na definitivno mjesto u razvoju naše likovne kulture, jer se novo naziranje tek afirmiralo kao izvjesna umjetnička orijentacija bez oplodna prodora u javnost... Likovna umjetnost danas više nije dokono obdjelavanje platna i mramora. Ona više nije estetska poslastica snobova i razmažena malograđanskog društva, jer se sve više približava životu... Umjetnik ima sposobnost, da reagira na sve životne manifestacije, koje snagom poplavnih provala zapljuskuju o naše nazore i u nama stvaraju nove poglede i osjećaje, čime mu logika zbivanja namiče prigodu i mogućnost, da se o neposrednostima vanjskog svijeta izražava idejno, dakle likovna umjetnost mora biti tendenciozna, ali ona logično mora i treba da bude odraz životnih istinitosti. Novi pokretači nisu do sada iznijeli svoj razrađeni credo, ali su ga dosta reljefno fiksirali svojim radovima.« (Želeći konfrontirati Zemljaše sa onodobnim likovnim strujanjima u nas nastavlja citirajući Krležu:) »Dosadašnje orijentacije bile su »samo reflektivno zbivanje bez samonikle kreativnosti likovnih pokretača i graditelja temelja«... pokojni Kraljević i Račić, Babić, Becić, Miše i dr. usvojili su s velikim talentom potez prvorazrednih evropskih umjetnika. ... Socijalni momenti bili su im nepoznati. To estetski nijansirano slikarstvo bilo je namijenjeno izvjesnoj grupici inteligencije, a to još ne znači narod... Zemljaši su udarili pravim putem. Došli su do izvora našeg izraza... oni donose naše, naše likove, naše drveće, naše nebo i naše vode. ... Svi oni... donose i jaku socijalnu notu, moguće nešto i previše intenzivnu. Ovaj forsirani akcent socijalne suvremenosti više je odraz temperamenta svojstvena njihovim mladim godinama, i valjat će ga ublažiti da ne zaveslaju u službu ideje, koja nema posla s umjetnošću. Ova posve uspjela izložba neka bude poticaj, da ne odstupaju od usvojena shvaćanja, i nakon ove izložbe oni su odgovorni za daljnji razvoj našeg likovnog izraza. Izraz je tu, tek ga valja razraditi...«

— bb — (Krstó Hegedušić?) Izložba grupe »Zemlja«
— Umjetnički događaj. »15 dana«, God. I/1931, br. 1, s. 8—9.

»... U direktnom dodiru s najširim slojevima naroda, služeći se novim metodama rada, uspjeli su članovi »Zemlje« da probude interes za likovne vrednote. U neizbježivom sukobu sa zastarjelim likovnim koncepcijama, pokazale su se konture novog likovnog izraza za kojim teži »Zemlja«. Taj novi izraz sastoji se u tom, da članovi »Zemlje« daju djela, koja su razumljiva i pristupna svakomu. Praktičan je rezultat takva rada pojava seljačkih slikara (»Hlebinska slikarska škola«), koji su bili vođeni u smislu likovnog programa »Zemlje«. Tako je dokazano da postoje u svakoj sredini latentne likovne snage, koje se nijesu mogle razviti radi zastarjelog sistema i prijašnjeg likovnog odgoja. Za poznatog prvoga javnoga nastupa »Zemlje« (izložba 1929.) gledalo se na rad njezinih članova s izvjesnom skepsom: nije se vjerovalo u mogućnost daljnjega razvoja i u

samostalnost i neovisnost umjetnika. Na drugoj je međutim izložbi »Zemlje« u proljeću ove godine u Parizu, priznala kritika originalnost koncepcije i visoki likovni niveau izložaka... Naročiti interes na ovoj izložbi bude grafički radovi, koji plastično prikazuju nastojanja i likovni program »Zemlje«, a kao senzacija ove izložbe moraju se zabilježiti radovi spomenutih seljaka. Njihovi radovi bili su prvoga dana razgrađeni. — Brojni svakodnevnici posjet oве izložbe najbolji je dokaz, da su umjetnička nastojanja »Zemlje« u Zagrebu naišla na puno razumjevanje i odobravanje.«...

I. Nevjestić. U sezoni slikarskih izložbi. »Pravda«, 1931, 4. X, s. 4.

»... »Zemlja« ima svoj određen i definitivni program. I to ne neki partijsko-slikarski nego čisto ideološki, socijalno-literarni program. To nije nikakav paradoks ma da je reč o likovnim umetnicima. Njihov program obeležen je samim simboličnim, lepim imenom »Zemlje«. Kao i ona pozitivna i borbena struja savremenih filozofa i literata i ovi naši slikari, hoće da svuku sve probleme s neba na zemlju. Jer njih i kao slikare i grafičare interesuju problemi, životni problemi, jednako kao boje, crte i tehnika. Na teme, sižeje, uopšte »literarnu« stranu dela, polažu oni ne manju važnost nego na umetničku inspiraciju i tehničko znanje. Daleko od svake metafizičke spekulacije, daleko od apstraktnosti »apsolutnog slikarstva«, oni svojim platnima ulaze u živi savremeni društveni život i njima hoće da uzmu učešće u diskusiji o tom životu i njegovim najživljim, najaktuelnijim i najzemaljskijim problemima. To nije neki »apstraktni« internacionalni život gledan očima propagandističke »stručne« literature; to je potpuno naš balkanski život gledan živim očima nacionalne jedinice i člana našega društva... Njihova platna i grafike govore o jednoj aktivnoj muškoj težnji: oni hoće da budu kritičari, odnosno u zadnjoj indirektnoj liniji, i propagatori. Tom svojom tendencijom povezuju se oni sa onom našom književnom strujom što propagira, takozvanu socijalnu književnost. Samo sa manje plakatske uzbune i banalne literarne izvještachenosti... Takvi su »Zemljaši«, odnosno samo glavni njihovi predstavnici, oni što daju i konzekventno provode program. Njihova inspiracija ne rađa se niti se ograničava na mrtvu kabinetsku atmosferu, njihova umjetnost gradi se iz živog materijala naše sredine i našeg društva, tu je njen izvor i to je njen uvir. Sa muškom potencijom u sebi ta umetnost hoće da deluje na svoju sredinu, ona hoće da oplodi. Tu je sadržana sve rasnost i sva socijalnost ove naše najmlađe i po svemu simpatične zagrebačke grupe. Daleko od metafizičke maglovitosti... kabinetske jalovosti, .. afektirane pomodnosti... Muški program! Takvim duhom dišu i takvim jezikom govore samo ona dela koja su nastala iz tog programa i stvorena kao njegove slikarske primene. A takva nisu sva koja su ovde izložena... Osnovne crte koje ta dela povezuju jesu: racionalizam, analitičnost, satirična žica, koja se, kod nekih zašiljuje do grotesknosti, težnja za maksimalnom jednostavnošću (u grafici) i tendencija ka primitivizmu (u bojama). Kad se ima u vidu njihov program, ta njihova racionalistička baza je shvatljiva i logična, ma da bi joj se sa čisto slikarskog stanovišta moglo prigovoriti da njen induktivni i analitički metod

ubija i onemogućava onaj primarni metalogički zamah što proključava iz osećaja i rađa se u sintezi dajući život i živost slikarskom delu. To se primećuje na platnima. Nema u njima života i one dinamičnosti koja gledaoce ponese i zanese, čak ni onda kada »sadržaj« slike tu dinamičnost direktno traži (kao u Hegedušićevim platnima »Proštenje u Molvama« i »Bura«). Ona platna koja su uspela izlaze opet iz tog racionalističkog okvira (kao odličan Postružnikov »Klek« ili čitav Tabaković). Taj minus nastoje oni da nadoknade, (a možda i »pokriju«) sugestijom naivnog i primitivističkog gledanja (Hegedušić i Grdan) ... Ali taj manjak koji se primećuje na platnima nadoknađuju, i to odlično nadoknađuju, oni svi u grafici. Grafika je besumnje najbolja u ovoj izložbi. Jednostavnost i pojednostavljivanje, primenjeno u ovim crtežima, gde se apstrahira sve suvišno i sve se svodi na generalno i tipično daje tim crtežima jednu pregnantnost i sugestivnost kakva se sa manjim sredstvima ne da ni zamisliti. U tim crtežima dolazi do najjačeg i najpunijeg izražaja i njihov idejni program ... »

mh. (Mato Hanžeković?) Izložba »Zemlje«. »Danica«, I/1931, br. 1, str. 11

»Ovi mladi umjetnici istupili su iz »Proljetnog salona« i osnovali svoje udruženje. Na taj korak navele su ih temeljne idejne opreke i nova naziranja. Dok drugi umjetnici dalje slijede strane smjerove i škole pod uplivom impresionizma i larpurlartizma, »Zemljaši« su se vratili zemlji, tj. emancipirali su se od svih vanjskih upliva, dajući u svoje radove neposredne osebnosti čistog narodnog osjećanja i shvaćanja. Da prikažu izvor svog likovnog izraza, donijeli su radove seljaka slikara, čiste produkte pučkog ekspresionizma. Ako usporedimo Hegedušićevo ulje »Hlebine« i Generalićev akvarel »Sajam u Novigradu« opazit ćemo zajedničku prostodušnost i otvorenost kompozicije, jaki unos života i narodnog likovnog shvaćanja. Čini se da smo tako na pravom putu koji vodi do našeg narodnog likovnog izraza, prema čemu ova izložba znači snažan pokret u prilog afirmacije narodnoga osebnog estetskog izživljavanja. O definitivnom izrazu ne može još biti govora, jer »Zemljaši« su tek obreli pravu ishodnu točku svoga napora i počeli ga primjenjivati u svojim radovima, ali ustrajni rad može dovesti do velikog preokreta u našoj slikarskoj umjetnosti. Svoju suvremenost akcentuiraju »Zemljaši« i afirmiranjem socijalne note, najoštrijoj opreci larpurlartističkog napora i tu su mladi pregaoci donijeli nekoliko vrlo snažnih radova. Ova vrlo snažna izložba znači u trajnijoj krizi naše slikarske umjetnosti utješljivu pojavu. Do nas je, da ispravan put naših mladih i darovitih umjetnika podupremo moralno i materijalno.«

(Milica Vandekar-Radić. Zemlja. »Evolucija«, I/1931, sv. 1, s. 29—32.)

»Ali imade jedna stvar nevidljiva, no pokretna, ne-tvarna, ali sadržajna, a to je duh, misao, smisao — ideja. Mora li umjetnost uz svoju težnju za skladom i istinom, imati i neki drugi smisao, neku drugu svrhu od ukrašavanja i slikanja naših domova i muzeja, mora li ona unositi ideje u svoja djela? U tome se današnji umjetnici ne slažu, jedni tvrde da ne mora, da se umjetnosti ideje ne tiču, ideje, koje spadaju u područje spoznaje

dobra, filozofije i odgoja. Drugi pak tvrde, da umjetnost mora u neku ruku vezati sadržajno znanje sa idejnom spoznajom, da ona mora iznoseći savremeno znanje hvatati i duh vremena. Tako su odgovorili na to pitanje i umjetnici, koji su se okupili u »Zemlji«. Čitava njihova izložba ne samo govori, već više — Ideje! Njihova umjetnost vri idejama i problemima, ona zauzima k svim pojavama i životu neko stanovište, ona crta život i iznosi ga u onom obliku, u kakvom se on pojavljuje. Izložba »Zemlje« pretstavlja onaj oblik u likovnoj umjetnosti, koji se u književnoj umjetnosti već odavno bio razvio.«

(Georg. Povodom izložbe »Zemlja«. »Literatura«, 1931, br. 4—5, s. 114—116.)

»Naša savremena likovna umjetnost do pojave »Zemlje« ako izuzmemo neke jake, socijalno duboko proosjećene radove Ljube Babića i Jerolima Mišea, zadovoljuje pod vodstvom Meštrovića jedino još umjetnički ukus našeg snoba-bogataša i potrebe reakcionarne. Objektivno ona pomaže nastojanju da se pomoću l'art pour l'artizma i akademizma olakša maskiranje i zaboravljanje naše očajno grube stvarnosti. Sasvim drugi likovni život i savim druge tendence primjećuju se na izložbi »Zemlje« i na ovoj svojoj izložbi iako se od posljednje izložbe brojčano smanjila još uvijek nije ideološki jedinstvena, još uvijek u potpunosti ne odgovara programu koji si je postavila. U našim malograđanskim prilikama, u kojima prevelika elastičnost hrptenjača otežava idejna grupiranja, u kojima još nema jačeg radničkog kulturnog pokreta, to je razumljivo. Izlagači »Zemlje« još rade ponajviše za one malograđane kojima su dosadili stil-lebeni i naturemorte, koji traže od umjetnika nešto novo i »socijalno«, zato jer su čuli da je to u inozemstvu postalo »moderno«. Ali je važno da su glavni predstavnici programa »Zemlje« Krsto Hegedušić i Postružnik ostali vjerni programu koji si je »Zemlja« postavila. Vežući se za liniju koja ide od Daumiera, Steilena, K. Kollwitz, H. Zillea, Grosza i Masserela, oni su osjetili da mentalitet čovjeka opredjeljuje njegova klasna i socijalna egzistencija (dok su ranije borbene grupe umjetnika, počam od Dürera pa do Daumiera, žigosali postupak odnosnog društva jedino sa bolećivo sentimentalnog gledišta). Oni idu s avangardom novoga društva koje je u raspadanju ... Slike i crteži Krste Hegedušića i Otona Postružnika jasne su i svakom radniku i seljaku razumljive i bliske. To su naša blatna osiromašena sela koja kroz te slike vapi za izlaskom iz toga blata u jedan svjetliji život. To je zatucanost naših proštenja, to su tipovi naših bogomoljaca, prosjaka ... To su naši motivi koji imaju svoj određeni smisao, koji su živi dokumenti vremena i kojima će vrijednost ostati trajna, u koliko će i u buduće buditi iste osjećaje gnušanja ili sažaljenja, prezira ili revolta, koji pobuđuju danas. Zato značaj tih slika i crteža nije samo u tome što nastoje da budu u idejnoj saglasnosti s modernom kolektivističkom i socijalnom umjetnosti vani, koja je izraz gledanja na životne pojave, shvaćanja, težnje i borbe radničke klase. Njihov je značaj prije svega u tome što one izbje-gavaju slijepa povođenja za stranim utjecajima, što zaista proizlaze iz zapažanja života, patnja i borbe naših potištenih slojeva, što odrazuju njihove predodžbe i

nastojanja, što imadu svoje korjenje u našoj zemlji t. j. u našim društvenim prilikama i suprotnostima koje se u njoj zaoštravaju.«

(Slavko Batušić. Likovni život. Becić-Babić-Miše i »Zemlja«. »Hrvatsko kolo«, XII/1931, s. 339—344.)

»Elipsa našeg likovnog života imala je ove godine dva inovita pokusa: jedan pretstavlja izložbu grupe trojice (Becić—Babić—Miše), a drugi izložba grupe »Zemlja«. Postoji dakle u našem likovnom, to jest slikarskom životu prilično oštro konturirana direfencijacija. I dobro je da postoji, jer sama ta činjenica daje mu zanimljivost, boju i raznolikost. Postoje dakle, ako se hoće povući ekstremne konzekvence, i dva tabora, ali bitno nipošto neprijateljska — ma da bi do toga htjeli dovesti leaderi mlađe grupe — jer oba su tabora na istoj liniji iskrenog umjetničkog poštenja u svom stvaranju. U tom se pogledu diferencijacije ne smiju ni tražiti ni izazivati.« (Jedina razlika koju Batušić priznaje su godine koje će jednom pasti i na leđa Zemljaša i) »... koje će ih poučiti mirnim starim nepromjenljivim istinama o vječnoj mijeni i vječnom ponavljanju svega doživljenoga... Babić više ne simbolizira, Becić ne nacionalizira, a Miše ne stilizira. Oni danas samo slikaju bez programatskih objašnjenja i komentara. A tako će na vlas isto jednom biti i s ljudima od »Zemlje«. Samo kad se jednom nakon mnogo decenija budu raščinjali i kolaudirali stari računi, onda će se na tom jednom od posljednjih sudova pitati ispovjednički, koliko je svaki pojedinac u svojim likovnim manifestacijama stvaralački dao svoje dane u neprijeporno poštenom kreativnom aktivitetu, tko nam ih je ostavio dokumentarno, bez obzira na neke evropske pomodne formule i sve one znanstvene i često ne baš efemerne komponente... Samo to i ništa drugo je prvo pitanje u katekizmu historije likovnih umjetnosti, a tek u drugom se redu pita: zašto, kako, na koji način, kojom formom i kojom formulacijom... Prošle godine, kad se ova grupa prvi put pojavila kao grupa s ouverturom i fanfarama, koje su navještale ideologiju određenih smjernica i pretpostavljale program, ta je izložba dala u cijelosti mnogo nada, ali i mnogo povoda za kritiku. Ne za kritiku s desna, reakcionarnu i akademski konzervativnu, već za kritiku s lijeva: ideologija s jedne i rezultati s druge strane nisu se dovoljno prikrivali, oni su — kako se to u geometriji kaže — bili sukladni. Ove godine izostala je ouvertira fanfara, »Zemlja« nije izdala nikakav manifest, niti je apriorno tumačila svoj stav u svojim djelima, i zato je postupak i obračun s njom neisporedivo mnogo lakši... Ideolog »Zemlje« i neosporno najpozitivnije lice u toj formaciji je slikar Krsto Hegedušić... Hegedušić se je sav, čitavim svojim talentom i temperamentom bacio u mučan posao, da bude likovni dokumentator hrvatske zemlje i puka naših dana. Ovo mu treba honorirati iskrenim priznanjem, jer ma da mu taj stav u najdubljoj njegovoj unutrašnjosti možda i nije sasvim spontano urođen, on je pošten stopostotno dosljedan i daleko od svakog frazerstva i manire... Hegedušićeve Hlebine, Molve, sajmovi i proštenja imaju jak prirodni miris pravih doživljaja, ne samo kroničarski viđenih nego i artistički proživljenih. Ali Hegedušić unatoč svojih sjajnih sli-

karskih kvaliteta nije tu ništa po prvi puta otkrio i pronašao... Imao je tri prvorazredna učitelja, i svatko mu može zavidjeti, što je baš njih odabrao. Jedan je stari Petar Brueghel... Prošlogodišnja »Rekvizicija« bila je čista transpozicija Brueghelovog »Pokolja betlehemske djece«; ove se godine javljaju samo reminiscencije, ali autogeno svarene u tolikoj mjeri, da ih se Hegedušić više ne treba odricati. Drugome je učitelju isto tako dobro poznato ime: George Grosz... u čijim je analitičkim linijama satkan Hegedušićev Bogdan Balog u samici, uapšenici za šumsku štetu, soldati i sajmarshi. — Treći učitelj nije slikar, ali je ipak u sadržajnom pogledu postigao dubok dojam na slikara Hegedušića. To je književnik Miroslav Krleža... Ali svim ovim konstatacijama i reminiscencijama nismo nipošto kanili umanjiti Hegedušićeve talentirane kvalitete u dinamičnosti njegovih kompozicija, oštrom i kritičkom zapažanju kontrastnih detalja, i konačno u njegovom koloritu, koji voli čiste plohe boja ravno s palete i koji ima u sebi neobično mnogo svježih, primarne i neposredne jedrine, dočaravajući onu pravu atmosferu naših prečesto preturobnih pejzaža. Interesantno je, kako su se Hegedušićevi drugovi i subornici na istom frontu u suprotnosti s njim upravo programatski odrekli atmosfere. I to u prvom redu Vinko Grdan, koji se u tome vraća čak do starog naičvine — douaniera Rousseaua... Postružnik Anton pokušava da stilizira ribarsko Primorje po tezama Hegedušićeve stilizacije Podravine, ali pri tome upada u hladni i kombinatorni racionalizam, koji je nerazumljiv... Bez daljnega je u cijelosti čitav njegov koloristički rad slabiji od crteža, među kojima ima prvorazrednih dokumenata znanja, pametnog opažanja, i stanovitoj klasi gledalaca ne baš ugodne kritičke analize. Ružička Kamilo nalazi se stalno u nekim perturbacijama... Njegove naklonosti za grotesku u grafici na granici su socijalne kritike i oporog humora, često suviše direktnog i brutalnog. Tabaković Ivan ide u svojim likovnim manifestacijama najdalje... Njegovi crteži žive spontano, oni u sebi sretno spajaju arizam i dokumentarnost.«

Josip Draganić. Osvrt na umjetničke izložbe »Zemlja«, Becić-Babić-Miše. »Novosti«, 1932, 1. I.

»U prvom planu ovogodišnjih izložbi ističu se izložba »Zemlja« i izložba Becić—Babić—Miše. Obzirom na godine grupisanih izlagača može se uzeti da predstavljaju: jedni najmlađu generaciju, drugi najstariju; ali obzirom na njihovo stvaranje, o pojedinim grupama se može kazati samo to da i nisu grupe. Ipak, mnogo je lakše supsumirati pod jedan princip onu trojicu starijih umjetnika, nego najmlađe koji su organizovani u udruženju »Zemlja«. Za onu se trojicu može kazati da su izraziti koloriste... Zemljaši, naprotiv, nemaju zajedničke oznake. Kao pojedini talenti, članovi »Zemlje« su u štampi naišli na lijepa priznanja, a to su uglavnom i zaslužili. Nego se kod njih pokazala jedna druga stvar koja ne može biti simpatična. Kad su u svoje vrijeme ovi mladi istupili kao grupa, oni su se publici prikazali sa programom u ruci. Lijepo ime koje su nadjeli svome udruženju već samo po sebi upućuje na određenu tendenciju. Izići pred publiku sa nekim programom, uvijek znači obećati nešto toj publici. Štaviše, to znači primiti na sebe izvjesnu odgovornost pred tom publikom. Pri-

rodno je da onda publika sa interesom prati njihov rad i da traži izvršenje obećanja. To je kao zadana riječ. Međutim ta su obećanja prekršena. Zemlja, kao udruženje koje je primilo na sebe zadatak da donese izraz jednom sklopu savremenih ideja, koje je obećalo da će tražiti izraz specifičnog miljea, tog poprišta gdje se danas ukrštavaju toliko iskonskih duševnih dispozicija i modernih pregnuća, Zemlja koja je obećala da će donijeti sadržinu svoga imena, ostavila je javnost na cjedilu; nije izvršila obećanja, nije iskupila zadane riječi. Nije li prirodno ako javnost postavlja pitanje odgovornosti? Svoj nastupni program Zemlja je preskočila, i bez daljnega, prešla na sasvim pedeseto područje. Budimo konciliantni: bio je to prvi zamah mladenstva, opojstvo prvog istupa, dobra volja da se dođe do novih mogućnosti umjetničkog stvaranja, pa ako i nije sve uspjelo, možda je barem jedan od njih malo obogatilo svoje lično iskustvo koje će mu u daljnjem radu biti od koristi. To su jedine moguće isprike. Svaka bi druga isprika govorila protiv stvaralaca prvobitnog programa i ideologije. Ali se događa nešto što prenerazuje interesiranu publiku. Dok se tako ta publika sprema da izbriše nepromišljeno zadanu riječ, Zemlja kao da obnavlja igru dakako, novim aparatom. Ovogodišnja je izložba iznijela jedan eksperiment: učestvovanje seljačkih redova u stvaranju našeg likovnog izraza.«...

Đuro Tiljak. Likovni život (polemika). »Književnik«, 1931, br. 11, s. 460—461.

»Izložbe: Udruženje likovnih umjetnika »Zemlja«, Otona Ivekovića, Abela Pauna, i retrospektivna izložba Menci Cl. Crnčića. Kritike: Bogdan Rajakovac, Antun Jiroušek, Mato Hanžeković i Ljubo Babić. Sredina: Malograđanska. Umjetnik u cijenu po materijalu, uspjehu i društvenom položaju. Najbolja mu je legitimacija ako ima »vilu«. To je uostalom želja i san umjetnika samih. Vilu pa makar na »ručterenu«! Samo ne zaboga ravni krov jer to puca. Ima u tome simbolike, koja nam objašnjava stanovite umjetničke ambicije i kritičarske stavove. Postaju nam jasniji oni društveni zakoni »kojima se umjetnost mora pokoravati«... Kod nas kritičari niču kao gljive poslije kiše. i preko noći, samo ako se pruži prilika. Izložba »Zemlje« bila je dobra prilika za entuzijaste. Zanos i oduševljenje su simpatične odlike. Nažalost gosp. Rajakovac ima svoj jedini argument: da je ispravno orijentirani kritičar, možda je to i jedina originalna ideja kritičara. Gosp. Jiroušek je zabrinut čuvar moderne galerije, a od gosp. Hanžekovića doznajemo nešto više. U br. 10 Hrv. Revije, doznajemo da gosp. Mato Hanžeković ima nešto zajedničko sa »nepresušnom baštinom vjekovnom našem izvornom, samoniklom, narodnom, psihičkom potencijalu na bazi rasnog i nacionalnog«. On shvaća osnovne elemente našeg »pučkog ekspresionizma, koji imade svoj začetak u likovnom izživljavanju (!) i senzaciji religioznih zanosa, i primarniji oblik našega narodnog shvaćanja, odnosno donošenja subjektivnih psihičkih doživljaja« i da je taj ekspresionizam u suštini komičan i naivan, i zato da su »Zemljaši« pošli pravim putem. No budući da on misli da umjetnost ne mora biti baš tendenciozna, drži da valja ublažiti forsirani akcent

socijalne suvremenosti da se ne zavesla u službu ideja, koja nema posla s umjetnošću. Doznajemo dalje da su Hegedušićevi seljaci sifilitični i mi s njima, a da Ružičkina slika »Povratak s ribanja« spada u svaku evropsku pinakoteku. — Nemojmo se čuditi da ovakvi kritičar stavlja na istu liniju rasna stremljenja vidovdanske ideologije: »Meštovića, Rosandića, Studina i genijalnog Deškovića« sa težnjama »Zemlje«. Ne zamjenjuje li gosp. Hanžeković svoje pisanje sa kakovim kritičkim ekspresionizmom, kao što zamjenjuje pučki ekspresionizam sa neizgrađenosti i naivnosti. Gosp. Ljubo Babić ne spada među entuzijaste, ali je ipak posvetio izložbi »Zemlje« u »Obzoru« tri duga članka. On nikako ne može izaći iz tutorskog stava spram našeg likovnog života. Premda priznaje potrebu selekcije i konačno se pomiruje s time da nema umjetnosti bez tendencije, on ipak misli da tek treba odgojiti publiku. On tako stavlja pitanje kvaliteta — te »prave istinske rezultate« pod kriterij larpurlartizma, na neko »objektivno« stanovite: »da se zadovolji nagon za višim šta je u nama«. Jer njemu je umjetničko djelo nosioc elementarne potrebe za savršenstvom! Mi nismo toliko naivni da priznamo iskrenost ovim metafizičkih raspoloženja, koja se nikako ne poklapaju s citatima po Karlu Liebknechtu, te prema tome ne možemo vjerovati u iskrenost uopće na tom polju. Neka gosp. Babić ne misli da bi ga radje okrstili zbunjenim i neorijentiranim... Gosp. Babiću još uvijek nije jasno da osjećaj može biti svašta i, da on nije glavni uslov djela, premda djelo ne može biti bez »osjećaja«. Zato se suprotstavlja »mozgovnom« i zaključuje da Hegedušić nema temperamenta i zato se racionalno ispomaže pučkom umjetnosti. Premda gosp. Babić priznaje ideologiju i teorijski program »Zemlje«, on se buni protiv dogmatičnosti programa i hvali Tabakovića. Misli da treba dobro slikati pa bio impresionist ili se služio impresionističkom paletom i sretan je što se Tabaković oslobađa dogme. Ne brani li gosp. Babić na ovaj način svoj vlastiti slikarski stav? Šta mu to znači: »dobro slikati«? Nije li to natezanje impresionizma na akademski kalup? Zašto je to potrebno gosp. Babiću da jednom skriva svoj larpurlartizam, a drugi puta ga naglašava? — Nije li i tome kriva možda akademska objektivnost »ex katedra«? Što znači u kritici razumjeti sve? Znači imati toliko perspektiva koliko ideologija, ali ni jedno uvjerenje. Kritike gosp. Babića i nisu kritike nego koserije, koje uživaju u »baroknoj frazi«, u sentimentalnom bugarenju o umjetnicima koji se pate, o duhovitoj zlobi i bezazlenom ismjehivanju, gosp. Babić je porekao i poriče ovo ili ono, on je zabrinut, on žali, konstatira napredak i savjetuje, ali ne kritizira. — To je u najboljem slučaju dobromjerno besplatno vršenje korekture izvan akademije, koje nikome ne treba. Prosto je gosp. Babiću da s tog gledišta određuje među talentima, ali se čudimo da još nije uvidio iz svoje dugogodišnje prakse, da je to vrlo nezahvalan posao. Jer on se je do sada redovito prevario.«

uz četvrtu izložbu zemlje zagreb, 1931.

Luka Koren (Mladen Iveković). Izložba »Zemlje«. »Kultura«, 1933, br. 1, s. 6—10.

»Sudeći po dosadašnjim izložbama »Zemlje« moglo je biti — a i bilo je — prigovora da ta grupa ne ispunjava, ne samo stoprocentno, svoj program, već da ukupnost članova ne sačinjava ni približno idealno cjelinu, da je nehomogena. U početku, a i kasnije bilo je borbe s našom malograđanskom sredinom, bilo je neuspjeha, otvorenog neprijateljstva, za široku javnost neobjašnjivih kompromisa, kritičarske kampanje s prozirnim ciljevima, teških poraza i unutrašnjih borba. I mnogo neiskustva, mnogo posrtaja. ... i slijedimo li redom izložbe »Zemlje« do sadašnje decembarske, vidjet će i najskeptičniji svu snagu uspona i razvitka, i to i ideološkog i likovnog u svakom pojedinom članu »Zemlje«. Od tih prvih pokušaja, pa i od prošlogodišnje izložbe, do ove današnje — upravo gigantski korak... »Zemlja« je danas faktor u internacionalnom mjerilu. Osim Hegedušića i Postružnika, koji su bili konzekventni radnom programu, većina ostalih članova zemlje tapkala je nesigurno i zbunjeno, namjerivši se tu i tamo na naše stvarnosti, slučajno i neuvjerljivo, jer su bili sputavani naslijeđenim formama zapadnog dekadantnog likovnog izražavanja... Članstvo »Zemlje« danas je kvalitativno i kvantitativno jače, nego ikad. Njezine smjernice znače u našem kulturnom životu ozbiljan pokret, kojeg ne može nitko negirati. Kolosalan napredak T i l j k a, koji se silnom energijom lišava svog bivšeg neelastičnog ulja i, manje-više dekorativne forme, napredak D e t o n i j a, A u g u s t i n č i ć a, — Tompe, Kovačevića, Meždica, — taj napredak u tako kratkom vremenu velika je stvar, i ponovan dokaz da kolektivna saradnja, ideološko izgrađivanje i određen i jasan program imaju sve prednosti pred onim individualističko-kabinetskim radom. »Zemlja« je nikla iz potrebe našeg vremena, njezini su putevi usmjereni paralelno s čitavim našim socijalnim gibanjem... »Zemlja« je nikla iz naše zemlje i njezino djelovanje nije prenešena kopija iz inostranstva. »Zemlja«, kao udruženje koje ima svoj određen i jasni likovni program, poduzela je u prvom redu da producira djela koja će biti razumljiva što većem krugu ljudi. Stoga je položila težište svojih likovnih zadaća na tematiku. Sadržaj mora da se uzima iz društvenog života i mora da vrši neposredan upliv na gledaoca. Likovna sredstva treba da su u službi sadržaja... Naročito u grafici donešena je grotesknost hipokritskih pojava društva... Likovno na visokom stepenu, grafika je — ideološki najizgrađenija...«

Zdenko Štambuk. Izložba »Zemlje«. »Glas Trešnjevke«, 1932, br. 13—14, s. 5—6.

»U ovom slučaju i nije potrebno govoriti o pojedincima i ličnostima kao što je to inače običaj. »Zemlja« nastupa kao grupa s idejnim programom, s istim sadržajem s istim smjerom i zahtjevima. Diferenciranje unutar nje po talentu, sposobnostima i uspjehu nije nužno, jer će svaki od njih vremenom uspjeti da izgradi ono što mu danas još manjka. Njima nije važno da jednog dana dobiju službeno priznanje i umjetnički oreol, nego da svojim radom, trudom i žrtvama doprinesu i sa svoje strane svrsi koja ih veže i da dokažu da je mogućna i potrebna umjetnost koju će shvatiti najširi slojevi naroda, koja će biti izraz njihovog života, potreba, zahtjeva, patnja i borbe. »Zemljaši« nisu nastupili kao ličnosti nego kao front protiv shvatanjima, zastupnicima, i zaštitnicima građanske likovne umjetnosti povezujući se u tome s nastojanjima u istom pravcu koje dosad i sada izbijaju posvuda. No ne može se ne primjetiti da uza sav uspjeh izložbe u njenom glavnom sadržajnom dijelu, formalna strana kod nekih ima mnogo hrapavosti ne radi forme, nego radi uvjerljivosti djelovanja.«

M. N. Izložba »Zemlje«. »Glas Trešnjevke«, 1932, br. 13—14, s. 6.

»Mnogi umjetnici su se dosada trudili, da stvore neki nacionalni izraz u slikarstvu, a u stvari su samo unašali različite utjecaje propadajuće umjetnosti zapadne Evrope. Slikari »Zemlje« su uspjeli da usput riješe i to pitanje da nađu svoj nacionalni izraz, jer naš »nacionalni« izraz, to je kada seljaku odnašaju i posljednju kravu za porez, to su zelenaši koji ga gule, česte poplave koje uništavaju sav njegov trud, popovi koji ga zaglupljuju. To muči našega seljaka, i to donša najviše u svojim slikama seljak Generalić. Naš nacionalni izraz to su oni mnogi nezaposleni, bijedni ispaćeni i prognani skitnice i prosjaci, to su bijedne kolibe našega seljaka i jadne barake na periferijskim smetlištima. I baš zbog toga je naš nacionalni izraz ujedno i socijalan. Ova izložba je naročito uspjela, što dokazuju brojni napadaji građanskih kritičara... Ima stvari koje i ne bi spadale na tu izložbu, ali s vremenom će i to otpasti. Jer znamo da to nije konačna riječ »Zemljaša« u traženju likovnog izraza četvrtog staleža.«

Dr Josip Draganić. Pregled posljednjih izložaba. Izložba »Trojice« — Pechstein — Rašica — Antonini — Šipek — Krušlin — »Zemlja«. »Novosti«, 1932. 25. XII, str. 28.

»Smjer je ove grupe javnosti dosta poznat, pa je suviše ovdje ponoviti što je već u više navrata ovdje konstatovano. U likovnim umjetninama ove izložbe prevladuje crtež. Mi smo već ranije imali prilike da kažemo kako u ovoj grupi ima vrlo nadarenih crtača. Među ovima se naročito ističu Hegedušić i Detoni. Hegedušić ide uzastopce za Groszom, te je ponavljanje neizbježno, u motivima i u tretmanu crte. Tretman crte nije ni kod Detonija originalan ali ovaj pokazuje više zapažalačkog dara, on umije da nam otkrije po koji detalj iz one sfere događaja koja njega naročito interesuje... Općenito rečeno: ne smije se praviti senzacija gdje nije bilo senzacije, treba pronaći nešto što običnom oku može da

izbjegne... Baš na tome području javnog života, gdje naši mladi crtači traže našu stvarnost, može se najbolje vidjeti tko umije da zareže pod ono čvrsto tkanje lažljivosti ovoga vremena. Realizam nije samo metod, naprotiv tu je najviše potrebna neposredna inspiracija. Od svih crteža koji su izloženi Detonijevi su u tom pogledu najuspjeliji... Mejzdićevo »Smeće« se također može smatrati uspjelom zamišlju. Od stvari koje ispadaju iz okvira socijalnog realizma, ističu se slike Gjure Tiljka. Ako se misli na slikarske vrednote u ovoj izložbi, onda Tiljku pripada bezuvjetno prvo mjesto. Uljene stvari Postružnika i Krste Hegedušića pokazuju mnogo afiniteta u izboru tonova...«

M. Gabrijel (Mato Hanžeković). Pjesnici nove umjetnosti. Prigodom izložbe »Zemlje« u Umjetničkom paviljonu. »Ilustrirani tjednik Danica« 1932, 18. XI. »Mi smo prije godinu dana srdačno pozdravili istup »Zemlje«, nazrijevajući u njenom nastojanju novu likovnu i socijalno-misaonu orijentaciju. Nazrijevali smo traganje za našim likovnim izrazom. »Zemljaši« su prvobitno startali sa pučkog ekspresionizma, čisti od svih natruha i upliva... Socijalna nota, koju su Zemljaši unosili odmah u svoje radove, bila je savremena i simpatična... no ovom izložbom Zemljaši su nas razočarali i nisu ispunili obećanje, koje smo u njih polagali. Oni su zatajili i likovno i idejno i predali se banalnom akcentu socijalne nepravde. Da je taj akcent nov, svjež, idejno sugestivan, ova bi izložba uspjela usprkos vrlo neuspjele tehnike... Tehnički i idejno još neizgrađeni, danas su prethodnici umjetnosti koja će tek doći, i kao prvi vjesnici te nove umjetnosti, vjesnici spremni na otklon njihovih radova sa strane onih krugova, koji su materijalno jaki bili najjače mušterije likovnih produkata. Zato ih moramo podupirati da kao glasnici nove estetske kategorije uzmognu izvršiti svoju misiju.«

I. (vo) Fr. (anić). Izložba skupine »Zemlja«. Povodom nedavne izložbe u Umjetničkom paviljonu. »Narodne novine«, 1932, 29. XII, s. 5

»Nekada su programi stvarali smjernice u čijim su se okvirima kretale težnje i sprovedila nastojanja: grupa »Zemlja«, koja je mnogo obećavala, ostavila je od čitavog programa još samo ime koje se pokazuje u potpunoj suprotnosti s njezinom radnom sadržinom... U doba kad je kult sela postao modom u gradu, istup »mladih« pod zvučnim imenom »Zemlja« rodio je opravdanu nadu da će i naš vrijedni seljak sa svojim selom unići dostojnim načinom u našu nacionalnu umjetnost. Nažalost! već ranije dvije izložbe tu su nadu pokolebale. »Zemlja« kao skupina nema više sa našom zemljom nikakove idejne, ni sadržajne veze. Umjesto sela i seljaka rad Zemljaša obuhvatio je onaj »Lumpenproletarijat« s kojim ni selo ni grad, ni klasno svjesni proletarijat neće da imaju nikakove veze... Izložba skupine »Zemlja« stajala je sva pod idejnim i zanatskim uplivom teoretskog komunista George-a Grosza. I baš ova izložba nam namiče uvjerenje da je ona Groszova izložba imala kao glavni cilj da ukaže ove puteve grupi »Zemlje« koja nije bila u mogućnosti da se zadubi, po svom programu, osim časnih iznimaka, u problem sela i sraste s duhom njezina seljaka. Pa ni ono nekoliko bijednih pabiraka

Hegedušića Krste i seljaka slikara Generalića Ivana, daleko su od stvarne sadržine sela. To su tendenciozna namještanja nezdravih pojava koja bivaju u selu, ali nisu selo. Zablude ne mogu nikada, kao ni iznimke postati pravilo... Nažalost! Selo i seljak morali su na čitavoj liniji ustupiti i prepustiti mjesto socijalističkoj tendencioznosti internacionalne reklame George-a Grosza... I tako steći još jedno uvjerenje: — da nije sve zemlja što se imenom zemlje kiti; — a niti ne ostaje sa zemljom sve što se iz zemlje rodi.«

(Jerolim Miše. Izložba »Zemlje«. »Hrvatska revija«, 1933, br. 2, s. 116—119.)

»Biti pionir jedne ideologije i boriti se za nju od početka s unutaršnjom strašću i fanatizmom to je pravo mladosti. Ali biti pionir jedne ideologije i boriti se za nju bez unutaršnje strasti i bez fanatizma, znači htjeti bez velikog otpora i pomoću gotovih shema savladati unutaršnja protivurječja, što se u čovjeku sukobljuju mutno i neodređeno. Dok je prvi način životan, bujan i stvaralački strasan, u drugom se slučaju ubrza vlastiti komplicirani proces realizacije, namjerno siluje kaotičnost, cijepa se nasilno i krupno i u nestašici iskustva posije se za klišejima. Obadvije spomenute vrste zastupane su na izložbi »Zemlje«. Ali osim te dvije vrste izlagača nalazimo na izložbi »Zemlje« i treću, koju Gustav Cogniot duhovito naziva »les naturistes«. On ih ovako karakterizira: »Današnji slikari zaziru od t. zv. slika u slikarstvu. Ali usprkos strašnoj riječi šik, moram priznati da oni većinom baš tako i slikaju.« U prvu vrstu spadaju: Krsto Hegedušić i Marijan Detoni; u drugu: Edo Kovačević i Đuro Tiljak, u treću: opet Edo Kovačević (crteži i tempere) i Tiljak (ulje, gouache i grafika), zatim Vanja Radauš (grafika), Željko Hegedušić (tempora i grafika), Antun Mejzdić (ulje i grafika), Kamilo Tompa (gouache)... Kod većine »Zemljaša« baš to je tragično, da im je glavni posao brisati za sobom tragove utjecaja, i to mistificiranje maskirati fabulom (Željko Hegedušić, Kovačević, Mejzdić, Radauš, Tiljak, Tompa). Svaki je program opasan i idejno ortodoksne organizacije umjesne su u stvaralačkom poslu samo onda, kad se u njima nađu ljudi čiji temperamenti i urođene umjetničke sklonosti odgovaraju ciljevima tih organizacija. Koliko se talenata kod nas kastriralo zbog konflikata između urođenih sklonosti i nametnutih ciljeva može posvjedočiti kao primjer Meštrovićeva grupa iz »njemačkog vremena«, koja se jednostavno rasplinula... Zašto grupa »Zemlja« doživljava neprestano krize i dezertstva na likovnoj liniji? (Dezerteri: Grdan, Junek, Kršinić, Mujadžić, Tabaković, Ružička). Sudeći po sadašnjim izlagačima zrela su za novo dezertiranje još neka imena: Augustinčić, Ž. Hegedušić, Kovačević, Mejzdić, Radauš, Tiljak i Tompa. Što ima zajedničko faktura ovih posljednjih sa socijalnim sižeom? Svi ti socijalni siže i tretirani su crtačkim rafinmanom »malograđanskog«, »dekadentnog« primitivizma, koji je privilegiran po svim evropskim tržištima. Sve je to rezultat kaotične likovne kulture koja se nasilnog gura u domaći okvir. Domaća sadašnjica karakterizirana je fabulom, koja je već davno provedena kroz evropsku grafiku i nije donesen nijedan novi momenat, specifički naš momenat koji bi svojom izrazitošću diktirao i odgovarajući postupak. Preko Pariza i srednje Europe vodio je put u

Hrvatsku »terra vergine« i zbivaju se na grabancijaški način »bedarije« s tom sredinom. Duboko vjerujem da je to ispalo nehotice i duboko sam uvjeren, da se htjelo jedno, a ispalo je nešto sasvim treće. . . . To nije protest, nije apel, nije rik u tminu, to je samo nemir »malograđanina« koji vidi da oko njega nije sve u redu: to je »nemir malograđanina«, koji je zaražen i dezorijentiran suvremenim likovnim perturbacijama, zaražen suvremenim aleksandrizmom, i sada na sve to bespomoćno reagira golom socijalnom fabulom. Ta socijalna fabula samo je izlika, ona je ventil za nevezano i bizarno eksperimentiranje sa zanatskim pretpostavkama. Zato se odabiru fabule općenito groteskne prirode, s kojima se može spretno tehnički perhorescirati svaka stvarnost. Zašto se »Zemljaši« ne žrtvuju i ne upotrijebe jednostavnije riječi u razgovoru s kolektivom? . . . Budimo objektivni i priznajmo: iz svih tih crteža i linoreza i tempera i guachea kriči goli šlagvort, gola shema . . . Sva ta imena, makar i sa hiljadu najkrvavijih i naj-socijalnijih fabula, ne će nas uvjeriti da su likovno socijalno orijentirani. Iz te grupe odvajaju se tri imena, koja pristaju uz program »Zemlje«: Krsto Hegedušić, Detoni i Generalić. (U nastavku kritike prelazi na analizu individualnih vrijednosti, bolje rečeno na golo nabranje s gdje kojom nabačenom karakteristikom za ponekog od njih, koja bi trebala možda poslužiti kao sigma za raspoznavanje. Ta je analiza krajnje oskudna, što se može vidjeti iz ovih primjera: »Postružnikova boja je neinteresantna, anemična i razlivena« ili »Generalić je interesantan u izrazu . . .« ili »Vanja Radauš perhorescira realizam forme« . . . itd. Ne bismo se na taj dio kritike ni osvrtni, da se Miše nije kojim slučajem više pozabavio jednim od učesnika i to ne hvaleći, već napadajući ga, a to je Đuro Tiljak. Evo tog odlomka.) »Tiljak je tip manijakalnog inokosnog pseudo-intelektualca, koji pabirči po slikarskim formulama i pri tom se kod posla ponaša kao da ih je sam izmislio. . . . Tiljak nije izražajno direktan i taj defekt kriv je dvojnosti njegova stava kao teoretičara i kao slikara. Pod maskom socijalnoga praviti izlete iz socijalnoga (»crteži«) u kabinetski intelektualizam (»guachevi«) znači biti unutarne defektan . . . Svojom umjetnosti propagira ferijalnu slobodu i bijeg iz grada u »čisto naš pejzaž« (barke sve od reda, osim jednog parobroda). Budući da on tako slika, a u isto vrijeme svojim pisanjem takvo slikanje naj-žučljivije osuđuje, moje je skromno mišljenje da nema prava na legitimaciju, s kojom se on pretstavlja čitačima revije »Književnik«, Takve se dvojnosti moraju rješavati tiše između četiri zida, i to direktno na platnu ili crtačem papiru.«

Đuro Tiljak. Izložbe i kritičari (polemički pregled pisanja o izložbi »Zemlje«). »Književnik«, 1933, br. 3, s. 121—123.

»O posljednjoj izložbi umjetničkog udruženja »Zemlja« u Zagrebu, pisala je sva štampa uglavnom nepovoljno. Za vrijeme izložbe organizirano je šutila, da poslije iskali svu mržnju na socijalno orijentirane umjetnike. Jedino je »Trešnjevski glas« pisao sa simpatijom o toj izložbi . . . Mržnja je dosegla maksimum u članku profesora Jerolima Miše u br. 2 »Hrvatske revije«, što je sasvim i razumljivo, jer je tu sukob ideološke prirode najveći i jer su pretstavnici građanske domaće umjet-

nosti, u čije je ime profesor Miše govorio, najviše i ugroženi.« (Dalje iznosi sve pokušaje grupe trojice, Becić, Babić, Miše, da ih obeshrabre, sva njihova podmetanja i nastojanja da građanskoj klasi nature i prodaju svoju umjetnost pod imenom »kulture« i nekih »likovnih ideala«). »Zemlja« koja obara sve te »ideale« jer ih prozire, ograđuje se ovim od njihove primjene i na nju. U ime jednog boljeg i jačeg »ideala« ona to odbija. Ona vidi u tome u najboljem slučaju pokušaj da se gradi kuća odozgo. Dakle jedan sumnjivi posao.«

na temu: kolektivna i socijalna umjetnost

u povodu umjetnosti
»zemlje« i »zemljaša«

Grgo Gamulin. Umjetnost Krste Hegedušića. »SIGNALI« 1932, br. 4—6, s. 69—73.

»Dva momenta djeluju u glavnom kod umjetničkog stvaranja: na jednoj strani svijesna volja umjetnika, a na drugoj psihika i cjelokupna dispozicija kolektiva, unutrašnjim diferenciranjem stvari u vremenu i prostoru različite uslove za realizaciju raznih načina oblikovanja. ... »Stil — to je klasa« ... I unatoč svih kolektivističkih elemenata u umjetnosti Grosza, Maserella i kod nas grupe »Zemlja« veliko je pitanje kako i kojim smjerom će se razvijati u formalističkom pogledu nova socijalistička umjetnost. ... Na Hegedušićevim slikama osjeća se elementarna snaga kolektiva. ... Bez pretjerivanja i afektacije, sa preciznim realističkim crtežom komponira Hegedušić svoje priče ... To nije umjetnost naroda nego naroda kao klase ... Beskrajan niz žalosnih fakata nameće nam se iz tih naoko bezazlenih išaranih površina i gledalac dolazi do saznanja koliko taj naš narod u stvarnosti ni malo ne liči onim napirlitanim lutkama sa platna naših Bužana i Tomerlina i svih drugih slikara koji »idu na selo« tek radi folkloru i sižea. Krsto Hegedušić je kod nas prvi slikar koji je išao u narod ne radi sebe i svojih ličnih umjetničkih doživljaja, nego radi samog naroda koji je znao da životnu tragediju tog naroda shvati i koncipira sasvim drugačije i mnogo vjernije od naših buržoaskih umjetnika ... A sagledavši cio današnji slikarski rad Krste Hegedušića možemo se nadati da će taj mladi slikar u našoj likovnoj umjetnosti dati ono što se najviše može da dade: sintezu progresivne socijalne tendence sa visokom umjetničkom kvalitetom forme. Njegovi radovi zaista u našoj likovnoj umjetnosti znače početak prenašanja težišta sa forme na sadržaj i sa tog gledišta posmatrani obilježuju novu periodu u razvitku naše umjetnosti ... Sve do nastupa »Zemlje« nikome u našim umjetničkim krugovima nije ni na um palo, da bi se težište umjetničkog djela moglo nalaziti, ne u efektima boje i kolorita, nego negdje iza njih u dubini umjetnički koncipirane ideje, ne u načinu rješavanja nego u onome što se rješava. ... Hegedušića ide zasluga što je prvi ne samo formulirao težnje velikog dijela svoje generacije nego i odlučno pošao mučnim putem prethodnika. ... Cio taj slikarski materijal stoji sada pred nama zaista kao izrastao iz zemlje, optimističan i aktivan kao negacija, i to ne rezignirana nego borbena negacija izvjesnih stanja i fakata u svrhu pripremanja ljepših i boljih.«

Miroslav Krleža. Predgovor za knjigu crteža »Podravski motivi« od Krste Hegedušića. Zagreb, Minerva, 1933.

»... Tajna i smisao ljepote je u tome što ona može naša »današnja« i »ovdašnja« uzbuđenja prenijeti kroz vjekove, da potraju u »sutrašnjim« i »tamošnjim« stanjima jednako intenzivno kao što su trajala danas ... Nakon bezbrojnih teza i programa u umjetnostima javila se polovicom prošlog stoljeća teza, kako umjetnost treba da je socijalna, a ljepoti da je zadaća da vrši socijalnu funkciju i da propovijeda organizaciju životnih odnosa u međunarodnom okviru, svim sredstvima umjetničkog izražavanja. Kako se takve teze (na žalost) polagano šire, ta ideja o tendencioznoj ljepoti doprla je do nas s priličnim zakašnjenjem od osamdeset godina, i danas joj je pošlo za rukom da se stavi na dnevni red književne i likovne kritike. Pišući i sam prilično dugo u tom smjeru i o tim pitanjima, bezuslovno predan da se podredim ekonomskim imperativima u oblasti ekonomsko-političkim, smatram da je potrebno usprotiviti se žalosnom i nematerijalističkom tumačenju teze o socijalnim tendencijama u stvaralačkim oblastima likovnim i književnim, kako se to kod nas reacionarno tjera ima već nekoliko godina. Titrajući se frazama dijalektičkog materijalizma, pod maskom fiktivnog umjetničkog ljevičarstva mistificira se javnost i pišući o stvarima o kojima oni koji pišu obično najosnovnijega pojma nemaju, ta pera samo kompromitiraju svijetle i pozitivne umjetničke osnovne zamisli, koje su nam suviše drage, a da bi dopustili da ih iznakaze nespremne ruke. Dok u svim socijalnim doktrinama od Tome Moora do Fourriera i do Marksa plagijat znači uspjeh, a uspješna primjena tuđih ideja u politici ne znači nego uzveličavanje i kult plagijata, dotle u stvaralačkim i estetskim oblastima sve što nije individualno jednako je uglavnom ništici. Primjena tuđih umjetničkih zamisli i doživljaja izraženih već umjetnički na jedan način i plagijat toga već izraženog tuđeg umjetničkog načina, u estetskim oblastima ne znači više nego običnu krađu, dok pisanje ipak nije prepisivanje, niti slikanje preslikavanje, niti je umjetničko stvaranje krađa i tatsko obmanjivanje. Kod otkrivanja pojedinih ljepota (do danas) uloga temperamenta je važnija od programa, pitanje živaca bitnije od estetskog sistema, a pojava talenta nesumnjivo dublja od tendenciozne dogme, sve samih mrtvih šema tako dugo, dok ih ne oživotvori dodir nadarene ruke umjetničke, kojom ne upravljaju nikakve druge snage nego elan subjektivnog doživljaja. Estetsko iskustvo vjekova govori nam nesumnjivo jasno, da se subjektivne sklonosti za zaronjavanje u neotkrivene ljepote ne daju regulirati po nalogu i po programu, kao što se ni ljudske fiziognomije i tjelesna građa karaktera ne da izmijeniti, jer su nam ti elementi dani s prirodom kao više manje definitivni ... Dok Cézanne, kao vitez legije časti i najograničeniji malograđanin kućevlasnik znači na platnu smionoga pustolova i prevratnika par excellence, dotle mnogi današnji socijalni slikari sa svojim lijevim temama zajedno nisu drugo nego žalosni diletanti! Još je Van Gogh slikarski najljeviiji, premda je bio lud ... Tih nekoliko primjera spomenuo sam zato, jer se kod nas sve glasnije i sve

preuzetnije govori u posljednje vrijeme o zadatku »socijalnog« u književnosti i slikarstvu, a piše se o tim otvorenim i pisanim pitanjima neupućeno u glavnom, zlonamjerno gotovo uvijek, a nenadareno ponajviše. ... Ljepote su životne istine i utvrđeni životni intenziteti, a istine poricati ne samo da nije dijalektički nego je upravo proturevolucionarno. ... Promatrajući evropsku likovnu umjetnost i književnost druge polovine devetnaestoga i kroz prva tri decenija dvadesetoga stoljeća, za koje su svi sociolozi jednoglasno utvrdili da je tipično doba građanstva i takozvane građanske kulture, teško bi bilo u nekoliko riječi odrediti što je »socijalno« u tim građanskim godinama, kako je nastalo i u kom se smjeru razvija. ... Izvan svake je sumnje da Rodinova plastika nije socijalna, pa ipak neka se usporedi njegovo djelo sa čitavim poslijeratnim kiparskim kompleksom, što nas sa raznih monumentalnih građevina promatra u najraznoličnijim motivima takozvane socijalne plastike. Svi ti bezbrojni poslijerodinski socijalni motivi Materinstva, Rada, Napora, Radničke snage, samo su po temi socijalni. U umjetničkom svom prerezu to je obična imitacija, naivna primjena i nametljiva pretvorljivost. A s farizejskim dilentantizmom ne može se stvarati »socijalno« uopće, a u umjetnosti ponajmanje ...

Promatrajući već nekoliko godina Hegedušićevu grafiku i njegova ulja, u meni se uvijek bude stalne asocijacije, ja ne znam zašto, ali ako u našoj kulturnoj prošlosti uopće ima jedan potencijal, s kojim bi se dala izmjeriti Hegedušićeva vehemencija i sugestivnost njegova pera, bila bi to govornička snaga staroga Starčevića, kada govori o sablazni našeg nošenja vječno te istog tovara. ... Pojavivši se s dvije slikarske komponente, sa Brueghelovom (flamanskom) i George Groszovom (socijalnom), Hegedušić je na podravskoj agrarnoj podlozi progovorio po zakonu svojih ličnih sklonosti o pojavama naše rustične stvarnosti, neobičnom snagom rođenog slikarskog temperamenta. Da li su njegova ulja obojadisani crteži ili mu grafika pokazuje »individualističke« sklonosti, da se udalji od imaginarne neke »linije«, to je savršeno sporedno spram fakta, da mi do Hegedušića još nismo imali crtača ni slikara, koji bi bio gledao našu sredinu s takvim jakim osjećajem za stvarnost, kao on ... A Hegedušićeva prošnja, jedra njegovih licitara i krpe pečenjarskih njegovih šatora i sajamskih krčama, njegove teške podravske škornje, njegovo blato, crne svinje i sablasno bijele guske, taj naš tako otrcani svijet trulih plotova i slamnatih krovova, to slikarsko ostvarenje našeg realiteta ima svoju vlastitu podlogu, svoju jaku podlogu i svoju divlju, neobuzdanu sugestivnost. ... jedan naš kritičar, koji misli da je pozvan da javno izražava svoje skupocjene asocijacije i ideje u vezi s našom likovnom umjetnošću i njenim aktuelnim pitanjima, napisao je o Hegedušićevoj kompoziciji »Poplava«, kako na toj slici vidi da je »život na obalama nereguliranih rijeka težak«. Doista! Da je »život na obalama nereguliranih rijeka težak«, tu jednostavnu istinu znaju svi naši bezbrojni sugrađani, kojima je suđeno da žive na takvim »nereguliranim rijekama«, ... Skromno se nadam, da će mi naši »materijalistički« zvjezdoznanci dopustiti, da je osim te statističke istine o našim poplavama kod te Hegedušićeve slike igrala isto tako važnu ulogu i komponenta njegove subjektivne

slikarske invencije, te je pronašao slikarski način, kako da izrazi te naše pogubne vodostaje i poplave i blatne vode i utopljenike na oranicama i u močvarnom sivom mulju. Da ono utopljeničko truplo nije tako rafinirano zelenkasto kao stara žabokrečina i koža oguljenog vodenjaka, da blatna Drava nije tako žuta kao pogrebna ilovača, da daleka perspektiva u pozadini nije tako beznadno siva, ta »hidrotehnička konstatacija« o našem podravskom vodostaju sigurno ne bi bila tako sugestivna kao što je Hegedušićevo infernalno prljavo priviđenje naše blatne i paklene stvarnosti. ... to srdito i tvrdoglavo isticanje nakaznih detalja, ta Hegedušićeva grafička dijagnoza naše stvarnosti nije samo ekonomski i kulturni dokumenat vremena nego istodobno i dobar crtež, umjetnički značajan po svojoj slikarskoj vrijednosti isto toliko kao po temi koja je tu pretvorena u niz intenzivnih umjetničkih doživljaja. Trebalo bi te Hegedušićeve nezgrapne, tvrde, pijane, grube, okorele, elementarne seljake usporediti s našim slikarskim i kazališnim seljačkim secesionističkim idilama, pa da se verizam Hegedušićeve grafike ne shvati kao karikatura, nego kao praktična primjena teze o socijalnoj tendenci u našem slikarstvu. ... A Hegedušić je svojim ličnim darom ponovno jedamput slikarski ovjerio našu stvarnost i to sredstvima neobično jednostavnim i istinitim: ona tanka vrpca krvi što je prokuljala kroz usta čovjeka koji je pao s novogradnje, ono poluskriveno naliv pero u džepu pijanog goniča, kome kroz podstavu kaputa proviruje njegov masni štrajtoflin, ona trula štacunska vrata kroz koja se osjeća vlaga židovskog dućana s nagnjilim vonjem mekinja i miševa, to su Hegedušićevi (na prvi pogled) neznatni detalji, s kojima on gradi svoje kompozicije. Te neznatne svakodnevne sitnice rastu kod njega do satiričnog obujma ozbiljnog slikarskog djela, kome je potrebno posvetiti našu pažnju, jer te njegove rugobe nisu nego zaustavljanje našeg savremenog ljudskog oko nas i u nama u svakodnevnoj prolaznosti, a to isticanje negativnih istina, pa i najnesimpatičnijih, je nadareno promatranje životnog intenziteta u onom smislu u kome se ljepota izgrađuje i bilježi od početka.«

Ovaj Krležin predgovor izazvao je burnu i dugotrajnu polemiku, podijelio likovnu i književnu kritiku na pro i contra frontove, uznemirio čak i redove lijevo orijentiranih kritičara i umjetnika. Iako bi bilo zanimljivo pratiti razvoj čitave ove polemike, morat ćemo se ograničiti na svega nekoliko primjera, i to onih koji se ne prebacuju na druga područja (literarna i sl.), nego ostaju u okviru zemljaške problematike i Hegedušićevih »Podravskeg motiva«, a koji će nam, nadamo se, ipak vjerno ilustrirati ovu uzavrelu atmosferu.

A. B. C. (Bogomir Herman). Quo Vadis Krleža. »Kultura«, 1/1933, br. 4, s. 305—319.

»Već nekoliko godina književno stvaranje Miroslava Krleže obilježava liniju sve očiglednijeg skretanja u desno. Psihološku osnovu tog skretanja pretstavlja njegovo solipsističko i pesimističko osjećanje svijeta, materijalnu osnovu — odnos klasnih snaga našeg društva. Posmatrana na planu ovih dvaju faktora, Krležina evolucija od Hrvatskog boga Marsa i Hrvatske književne laži pa preko Glembajevih i Povratka Filipa Latinovitza

do njegovog nedavno objavljenog predgovora knjizi crteža Krste Hegedušića: »Podravski motivi«, pokazuje se prirodna i jasna kao na dlanu. Zato udarac koji je Krleža zadao socijalnoj literaturi i materijalističkoj kritici nije došao tako nenadano. Između njega i naše mlade materijalističke kritike postoji već poduže, stanje oružanog mira. Sukob je, takoreći, visio u zraku. ... Prvi zaključak, koji se — ne samo dijalektički, nego i formalno logički nameće iz ovih Krležinih konstatacija, jeste taj: da umjetnost u klasnom društvu vrši određene klasne funkcije, dakle da kao pokretački ili kočeci elemenat ulazi u ekonomski uslovljene antagonizme klasa, maskira ili ublažava ili razotkriva i potencira, već prema karakteru izvjesnih umjetničkih djela i izvjesnim konstelacijama socijalnih odnosa. Da je Krleža svoju misao konzekventno materijalistički razvijao, njemu bi se iz citiranih zapažanja moralo nametnuti slijedeće pitanje: Ako se ljepote stoljećima pretvaraju u programe, zastave, pravce, koji to konkretno danas pravac koji ima životnog smisla, koji predstavlja most iz današnjice u sutrašnjice i time čovječanstvu otvara mogućnost da iz čor-sokaka naših dana uspomenom historije produži svoje gibanje u vjekove? To pitanje odvelo bi Krležu ravno na poziciju materijalističke kritike ... Na osnovi svega što je rekao, smatram da se Krležina misao može ovako rezimirati: Život je jalova i besmislena komedija. Ali iz straha od smrti ljudstvo nema snage da tresne glavom o zid i izvrši samoubojstvo. Zato ono živi, gloži se i satire međusobno: jedni tegle tovare u pristaništima, drugi se prže kraj užarenih peći, treći zgrću banknote, četvrti drže govore s parlamentarnih tribina, peti stvaraju umjetnička djela, ljepote ... I kad stvari tako stoje, kad se o ljepoti ne može reći »savršeno ništa više nego što o sebi govori ljepota sama«, nije li onda, na kraju krajeva svejedno, da li će i kako će umjetničko stvaranje uticati na razvitak događaja u ljudskom društvu? Jer novo se ionako ne može dogoditi ništa, pošto je »sve već jednom bilo« i nestalo u tmuni vjekova, jedino ljepote su nadživjele i oprle se zakonima nestajanja ... Spirala je, dakle stvorena. Apsurd koji se immanentno povlači kroz Krležino cjelokupno književno stvaranje, dobiva svoje najšire konkretne dimenzije i najčišće konkretne oblike. Dok materijalističko-dijalektičko shvatanje svijeta polazi sa gledišta, da o s n o v n i p o t s t i c a j u stvaralačkim naporima prozilazi iz volje za životom, a samo stvaranje da predstavlja emanaciju životnosti i dokle je materijalistička kritika i njenim duhom prožeta socijalna literatura do posljednjeg atoma nadahnuta vjerom u pobjedu svijetlih sila nad mračnim silama u životu ljudskog društva dotle Krleža jednu od glavnih — a prema cjelokupnom njegovom izlaganju može se reći — glavnu i osnovnu inspiraciju umjetnosti izvodi iz straha od smrti, iz težnje za nadživljavanjem samoga sebe preko groba.

Neka nam Krleža oprost, ali to strahovito zaudara po tamjanu i po u svetu vodicu umočenom bosiljku. Tu je u najvećoj mjeri bolesno i — bez molbe za oprostjenje! — u najvećoj mjeri reakcionarno. Ta aristokratska indiferentnost prema konkretnim događajima i problemima prostora i vremena, to nadmudrivanje sa smrću vodi — objektivno — ravno na liniju larpurlartizma, bez obzira što Krleža

larpurlartizam proglašava za »najprozirniju« teoriju, i u svojoj osnovi podudara se i sa ostalim »estetskim pravcima« kod nas, koji teže za socijalnim neutraliziranjem umjetnosti. Larpurlartisti to čine u ime ljepote radi ljepote (umjetnost radi umjetnosti), humanisti radi općevječanskih i svečevječanskih načela, otvoreni opskuranti u ime »deset zapovijesti božjih« ili »neumitnih prirodnih zakona«, Krleža u ime »ljepote koja govori sama za sebe« (u čemu je tu zapravo razlika između njega i larpurlartista to se zapravo ne vidi i pored najbolje volje — ausklang svega je jedan, pored svega šarenila argumentacije i motiva: dolje sa socijalnom tendencijom u umjetnosti! ... Tako eto stoji stvar sa Krležinim »pozitivnim i svijetlim osnovama i zamislama«. U ime tih reakcionarnih osnova i zamisli, on je imao žalosne hrabrosti da ustane protiv socijalne literature i materijalističke kritike koja, polazeći od historijski »ovjerovljenih« činjenica: da je umjetnost oduvijek predstavljala jednu od važnih silnica u odnosu i borbi klasa — teži da umjetnošću utiče na progresivne snage našega vremena i naše sredine.« ...

Milivoj Magdić. Krsto Hegedušić: Podravski motivi. (Prikaz). »Socijalna misao«, 1933, br. 5—6, s. 121—122.

... »O Hegedušićevim likovnim ostvarenjima pisano je kod nas razmjerno dosta, ali većina tih kritičkih pokušaja ostali su zaista samo — pokušaji bez neke naročite važnosti. ... I zato je prvi napor u pravcu ozbiljnog kritičkog ocjenjivanja Hegedušićeva djela morao ići u pravcu odterećivanja čitavog ovog kompleksa od balasta, kojim ga je kroz svoju nekompetenciju rasula naša likovna kritika. Taj prvi napor ovakvog solidnog kritičkog ocjenjivanja, u cjelosti je ostvaren u Krležinom predgovoru. ... Krleža je podcrtao da »Hegedušićeva grafička dijagnoza naše stvarnosti nije samo ekonomski i kulturni dokumenat vremena nego istodobno i dobar crtež, umjetnički značajan po svojoj slikarskoj vrijednosti isto toliko kao po temi koja je tu pretvorena u niz umjetničkih doživljaja«. Na taj su način otvorene potpuno nove perspektive za posmatranje Hegedušićevih crteža skupljenih u ovoj mapi. Krleža je želio upozoriti na Hegedušića kao u m j e t n i k a i to mu je potpuno uspjelo. Inače se Krleža nije upuštao u detaljnu analizu Hegedušićevih radova, on se ograničio, da iznese neke bitne crte Hegedušićevog djela. Značenje Krležina predgovora leži u nečem drugom, što ide — gotovo — na štetu jedne edicije, koja sadrži Hegedušićeve radove. Taj predgovor je »skrivio«, da će se povodom te edicije više govoriti o njemu samome nego o Hegedušićevoj mapi. ... Jer u njemu je tangirana i estetika onih koji vjeruju da ljepota postoji radi ljepote; onih koji misle, da se svaka zdrava estetika mora osnivati na filozofiji svetoga Tome; onih kojima je sva umjetnička problematika sadržana u lepršanju trikolora, kao i onih, koji smatraju umjetnost isključivo instrumentom klasne borbe. Svi ovi ovdje na broju ne će se javiti ili, ako se jave to neće biti otvoren i jasan govor.«

A. H. Žarković (Hajzinger). Što misle marksisti o našem selu. »Evolucija«, 1933, br. 6—7, s. 316—323.

»Pokret »Zemlja« je nesumnjivo važan u razvitku naše umjetnosti. Zemljaši su usred neprestanog oponašanja strane umjetnosti prvi, barem teorijski postavili zahtjev, da umjetnost bude naša, izraz naše zemlje i naših prilika. Istakli su zahtjev stvarnosti, i pronašli su, sasvim točno, da je naša stvarnost naše selo, pa su najveći dio svojih slika posvetili selu. I to, selo i seljaka shvativši ozbiljno, a ne izletnički kao tamburašku i etnografsku idilu. Ali nažalost, Zemljaši imaju kobnu pogriješku, a to je njihov importirani velegradski marksistički duh i ideologija. Taj strani duh, savim tuđ našoj seljačkoj stvarnosti, razlog je, da je i Hegedušić sa svojim »Podravskim motivima« zastranio na stranputicu mimo razvojne linije našeg seljačkog naroda. Tako i Zemljaši ne će postići svoj ideal, »da stvaraju u duhu svoga doba«, nego će ostati kao i ostala gospodstva umjetnost — prolaznici mimo stvarnosti svoje zemlje i naroda. Veliki Krležin uvod u knjigu Hegedušićevih crteža zapravo ima malo veze s njom, to je više velika ispovijed Krleže, gdje kazuje o biti i zadaći umjetnosti. Ujedno je to veliko razočaranje Krležino sa svojim, do nedavna drugovima. Svakako je nezgodno, što je Krleža tri četvrtine svoga predgovora »Podravskim motivima« posvetio obćenitoj temi, kao što je definicija umjetnosti i ljepote ili opet intimnom razračunavanju s marksistima. To je možda vrlo važno za Krležu i za marksiste, ali nema veze s podravskim selom s predmetom Hegedušićeve knjige. Ali ako je Krleža već i htio, da tu dade sustav svoje sadašnje estetike, to mu nikako nije uspjelo, jer je njegov uvod pun protuslovlja. Nema osnovne tvrdnje, kojoj Krleža ne bi protuslovio, čak i dvostruko. ... I o bitku umjetnosti zastupa Krleža u tom jednom istom članku ravno tri sasvim oprečne teorije. Kao što je i kod definicije ljepote počeo sa službenim marksističkim nazorom materijalističke i stvarne umjetnosti, da doskora pređe u »naturalistički iracionalizam, tako i sada započinje teorijom tendenciozne umjetnosti. »Tendencija je u umjetnosti stara kao i umjetnost sama ... Po tome je prešao Krleža u protivni tabor, u tabor — klasicističkog humanizma, umjetnosti »vječno ljudskog«, jer u umjetnosti se »vječno ljudsko zaustavlja u vremenu pomoću otisaka ili kopija u tvarima trajnijim od ljudskoga mesa«. Kao »vječno ljudske« teme navodi erotiku i seksus, jer napokon kakav god bio socijalni poredak »lijepa blondina« ostaje »lijepa blondina« ... Ali stvarno se Krleža najviše priklanja trećoj teoriji umjetnosti, koja nije ni realistička, ni klasicistička, nego artistička, gotovo individualistička teorija formalizma pjesničke ličnosti, subjektivnosti, temperamenta, krvi, živaca, talenta itd. A to je dakako prilično daleko od ljevičarske teorije »umjetnosti kolektiva«, koju hoće da zastupa sam Hegedušić. ... Iako si Krleža u svemu protuslovi, u jednom je dosljedan od početka do kraja, a to je mučnina, absolutni pesimizam, kojim je cio narod prožet. ... Sinteza svega ljudskog u nama je đavo i čovjek se je najbolje objektivirao u sotoni! Tu dakako nastaje

pitanje je li bi Krležin čovjek-zvijer i čovjek-sotona ikad mogao da izgradi bolje društvo i kulturu ... Sve to nisu možda samo neke protivničke podvale nego su to isto ustanovili i sami marksisti, premda je Krleža bio prvi pokretač marksističke književnosti i najjači marksistički književnik. ... Marksističku književnost proglašuje »tendencioznim kičem«, on, do nedavna glavni pobornik ljevičarstva u književnosti. ... Jedno je dakako jasno, a to je Krležino mišljenje o selu i o seljaku u čemu se uz prkos svih opreka, na vlas slaže s marksistima i s Hegedušićem. Tu si je Krleža ostao dosljedan još od romana »Povratka Filipa Latinovitza«. Stvarno je to ono naše poznato staro gospodstvo gledanje sela i seljaka, samo s nešto marksističkih primjesa ... U Krležinom shvaćanju jedino je točno shvaćanje razloga (»zašto«) siromaštva, vezanosti seljaka, ali nipošto shvaćanje seljaka samoga, a to je bitna pogriješka. Klaranfare i klaranfarštinu Krleža pozna, ali seljaka ne ... Silna je stvaralačka snaga seljačkog duha, ali svega toga ne vidi Krleža. On vidi samo vanjštinu, površinsku vanjsku stvarnost. Krleža bi već jednom morao da zađe dublje, da zagleda u samu bit sela, u dušu samog seljačtva, da spozna njegove autohtone stvaralačke energije. Tek na temelju tamo popunjenih podataka o stvarnosti sela steći će pravi sud o selu. Iza Krležinog navoda slijede 34 Hegedušićeva crteža, što o podravskom selu, a što iz radničkog života i tamnice u Zagrebu. Krleža je zaista točno protumačio Hegedušićeve crteže. Hegedušić je doista nacrtao »nezgrapne, tvrde, pijane, grube, okorele elementarne seljake« ... Drugo je dakako pitanje da li je Hegedušić doista i naslikao podravske seljake. Sasvim griješe neki kritičari, što prigovaraju Hegedušiću, da je tobože slikao samo »loše strane sela« i »seoski ološ«. Ne, ovi likovi Hegedušiću znače seljaka uobće, i to — podravskog seljaka ... Nitko živ, a najmanje seljak, ne bi prigovorio Hegedušiću, da je iznio sve velike nevolje seljaka. Ali prikazati selo i seljake kao utjelovljenu glupost i zaostalost, to je kobna pogriješka, jer to naprosto nije istina, to nije stvarnost našeg sela. A to je pogriješka naročito kobna za glavnog predstavnika umjetničkog društva »Zemlja«, koja si je postavila kao svoj zadatak: prikazati stvarnost naše zemlje. Napokon to nije čudo, jer u Parizu Hegedušić nije mogao upoznati naše selo. Ali ni u stilu nije Hegedušić, glavni pretstavnik »Zemljaša«, dao u svojim crtežima neki »naš stil«. To je naprosto stil berlinskog marksističkog slikara G. Grosza. Dakle i opet import jednog stranog stila, stila berlinskih velegradskih ljevičara. Uostalom, taj importirani stil odlično pristaje žalosnom importiranom shvaćanju o našem selu. I tako nam je eto »Zemlja«, obećavajući »izraz naše zemlje«, sretno donijela dva strana importa: strani velegradski marksistički duh, i strani velegradski slikarski stil ... I to se jedan kritičar (M. Gabrijel) usudio nazvati »hrvatska narodna umjetnost«! Međutim podravski seljaci, kojim sam pokazao Hegedušićeve »Podravske motive« odbiše ih s ogorčenjem.«

R. Pavlekov. Povodom knjige crteža Krste Hegedušića »Podravski motivi«. »Kronika«, 1933, br. 3, s. 9.

(Osvrt na članak A. H. Žarkovića: »Što misle marksisti o našem selu« u »Evoluciji« 1933, lipanj—srpanj, koji

je preštampala klerikalna »Hrvatska straža« od 3. VIII 1933. i »Obzor« od 11. VII 1933.)

»Time je ponovno jednom utvrđeno jedinstvo gledanja samo s tom razlikom što je sada »Evolucija« na sebe preuzela dosadašnje i ulogu »Hrvatske straže«, te je glavna svrha članka bila da se može kazati i x puta ponoviti kako su Krleža i Hegedušić marksisti. U posljednje vrijeme takav je način kritikovanja postao kod nas uobičajenom pojavom i prati sve naše kulturne manifestacije. Naravno da se te denuncijacije čine većinom pod pseudonimima kao što je slučaj i sa člankom izašlim u »Evoluciji«. Pisac nije imao hrabrosti da podnese i odgovornost za ono što piše i gdje piše, ali strah je bio suvišan, jer za sve ono što je ustvrdio u članku može dobiti samo pohvalnicu onih u čijoj je službi. Inače su pojavu te knjige naše kritike i s lijeva i s desna i sva naša štampa prešutjeli, izuzev »Danicu« (br. 83, 1933) i »Socijalnu misao« (5—6), da je sada nakon tri mjeseca po izlasku otklone. Međutim sva argumentiranja protiv Krleže, Hegedušića i »Zemlje«, koje iznosi Žarković t. j. kako je jasno »valjda svakome da ovi ljudi nemaju ni pojma o selu i seljaštvu«, ne poznaju naše selo, nisu ga shvatili ni donijeli našu stvarnost — poznata su nam već otprije iz članka protiv Hegedušića od Ive Franića, protiv »Zemlje« i seljačke slikarske škole u Hlebinama od Draganića (Novosti) i Nevjestića (Pravda, Beograd) i t. d. Samo što se sada i »Evolucija« solidariše s njima, te ide i dalje nazivljući Krležu i Hegedušića Khuenovskom pokvarenom protunarodnom »gospodom, izdajicama svoga naroda a specijalno seljaka, koji imaju o seljaku ono isto prezirno gospodsko mišljenje kao Khuen i Klanfar i svi ostali narodni neprijatelji«. I samo se još u »Hrvatskoj straži« glasilo naših klerikalaca mogu naći članci pisani sa toliko bijesa, gorčine, podvala i mržnje protiv bližnjega. A zašto? Zato što su se Žarković i njemu slični našli licem u lice sa istinom o našem selu, a znade se da je istini teško u oči gledati a kamoli zboriti. ... Žarković tvrdi da je na pr. iseljavanje u Ameriku našega življa kolumbovska poduzetnost naših seljaka. Za kulturni život selo natkriljuje kulturu našeg prosječnog grada... Da je seljačtvo samo sposobno da kulturno stvara. ... Umjesto da »Evolucija« podupre nastojanje oko pokušaja seljačke slikarske škole u Hlebinama, što bi se od nje kao nekog seljačkog lista očekivalo, ona je napada. Premda škola znači novum u historiji naše kulture i našeg sela, i premda je ona iznijela Generalića seljaka slikara, koji je pokazao maksimum mogućnosti što je mogao seljak ostajući seljakom u današnjim prilikama na slikarskom polju postići. ... Konačno Žarković se pozivlje na same seljake, kojima je navodno pokazao »Podravske motive«, a koji su iste s ogorčenjem odbili s riječima: »to nije prikaz sela, to je iskrivljavanje sela.« (Kao protudokaz donosi jedan citat iz pisma seljaka Stj. Betelheima:) »... jer je uistinu prikazan život onakav kakav jest bez ikakvog premazivanja ili poljepšavanja...« I sada možemo konačno postaviti pitanje da li je uistinu slikarstvo Hegedušića i grupe »Zemlja« pseudosocijalno kako tvrde Žarković i njemu slični? Da li imaju pravo citirani kaputaši koji se vole isprisivati da govore u ime seljaka ili sami seljaci? I na čijoj je sada strani vox populi vox dei.«

Pero Lukanec. Seljak o marksistima. »Evolucija«, 1934, br. 1—2, s. 25—35.

»Velika je zagonetka Podravina od Zagreba udaljena par sati vožnje vlakom, a naša je gospoda intelektualci ne poznavaju izvana a kamo li u dušu. ... Majstor pera Krleža i majstor kista Hegedušić (ovaj podrijetlom iz podravskog sela Hlebina) pokušavaju, prvi nuzgredno u svom romanu »Povratak Filipa Latinovića« te u uvodu »Podravske motive«, a drugi svojim slikarstvom obuhvatiti Podravinu (Panoniju!). Ali »bomo tak rekli«. Čast Krleži. Njegov stil je živ i gibiv. Isto tako stilizira svoje »politizeranje« naš »baumajstor« Lapaduracman, kad mi hoće dokazati da je »belo belo, a crno crno«. ... Međutim je Krleža u tom romanu izbjegavao seljaka valjda radi samog glembajevskog društva, ili jer ga ne poznaje. ... Kada će marksisti izgraditi tog »novog čovjeka« drugo je pitanje. Krleža i Hegedušić i valjda i strani »ljevičari« su očajnici, a pesimizam ne gradi već ruši. Uvod odnosno predgovor bilo kojoj knjizi ima olakšati odnosno objasniti samu knjigu ili ličnost pisca i t. d. Krleža to ne čini, osim na par strana, a drugo je sve nekakvo gospodsko filozofiranje. I na tih par strana ima »kaj ne bi ni vrag z maslom pojel«... Nije ni čudo. Krleža iz vlastitog iskustva znade malo o Podravini, a literature o njoj kao da nema... Kad bi Krleža imao na raspolaganju više vrela... sigurno bi taj njegov uvod bio stvarniji od Hegedušićevih crteža u »Podravske motive«. Ovako nam on ništa više ne govori perom, nego što nam je Hegedušić naslikao, samo gdje kada postaje još nerealniji, hvaleći da su te slike »dijagnoza naše stvarnosti« ili »grafički prikaz« njezin. Ta Krleža nam je morao u uvodu razjasniti, tko su ti »podravski lazari« i kao pristaša »socijalne tendence« u umjetnosti... dublje razčiniti problem »lazarstva« — te naše sramote. Njemu su Podravci kao i Hegedušiću »gušavci« (he(h)ljavci), »bucmasti«, a ne vidi zašto. Prosto zato jer je Hegedušićeva tehnika, kako netko zgodno reče, »plošnost« neki nerazmjer između širine i visine, što djeluje kao prekra šimi cipelama... U Podravini u blizini Hlebina, gdje Hegedušićevi imaju posjed, postoji Sigetec, u kojoj je tipična mana gušavost (hehljavost), ne znam, da li po lozi ili po vodi. Radi toga su svi Hegedušićevi Podravci gušavi. On jednostavno generalizira. Hegedušić (deminutiv od Hegeduš, a znači hrvatski Guslačić, međunarodno Violinčić) i inače slabo svira u tim svojim crtežima. Kad ih poznavalac Podravine otvori sudeći po sadržaju, poveseo bi se da je Podravina tu vjerno prikazana. No, čim će prijeći na same crteže obuhvatit će ga neko neobično čuvstvo slično preziru prema crtežima i Hegedušiću. Čovjek se ne snalazi. Šala (humor ili karikatura) ti crteži nijesu, isto tako ni »zdevanje« (groteska), jer bi motrio prema onoj »klin se klinom izbija«, na šalu odgovorio »delanjem norca«, a na grotesku »zdevanjem«, na satiru »zejdanjem«. Pogotovo bi tako reagirali mi Podravci, koji i najozbiljniji razgovor začinjamo »migu-ljicama«, »hamalijama« i »v stran bobanjem«. Crteže sam dao razgledati mnogim prijateljima i gospodi i seljacima, i svi su na njih šutili, a licem pokazivali dostojanstven prezir. Zar nije čudnovato, da »slikara kolektiva« kakvim se gradi Hegedušić, taj isti kolektiv ne razumije. U skladu »stvaralačkog« i »motrilačkog«

i jest ono traženje nečega stvarno »našeg«. Hegedušić uz svoj neosporni talenat, koji svojim najnovijim crtežima pokazuje više po naslovima slika i crteža nego njima samima, ne će biti teško izraziti se »po naše« i o »našem« samo kad se mane nasljeđivanja i zanosa sa strane tehničke i idejne škole... »Težaki pri obedu«, dalji crtež djeluje smiješno, jer seljak, kad jede juhu na polju, ne meće noge u zdjelu, kako izgleda po slici, već se noge zabacuju postrance ili otraga, a u gornjem slučaju bi »težaki« iz žitnih snopova načinili udobno sjedalo. Toliko smo ipak praktični i bez marksističkog materijalizma!... Iz svega slijedi, da je Hegedušić htio zahvatiti u podravsku realnost, ali od htjeti zahvatiti i zahvatiti je velika razlika. ...Naći će selo kad će o njemu pisati iskreno. Ne treba seljačtvo hvaliti, kao što nas hvali Krleža, da nosimo čedne škornje. ...Naprotiv i nažalost smo gizdavci, koji i kad gnoja vozimo promeniramo u pravim »oficirsmesig« čizmama od boksa... Gornje i te kako socijalne asocijacije na Krležinu i Hegedušićevu umjetnost su najvećim dijelom neki pokušaj kolektivne kritike. Nije to neki odgovor na »seljačku marvu« i »poživinčenog seljaka«. Kad bi bile moje (lične) ja bih Krstino slikarstvo krstio perverzitetom. Do tog zaključka nijesam došao samo ja, već će i svi školani ljudi, koji bez naočala gledaju na Podravinu i seljaka, to potvrditi.«

B.(ratko) K.(reft). Ob Detonijevi mapi. (Marijan Detoni: Ljudi sa Seine. 30. linoreza.) »Književnost« (Ljubljana), 1934, br. 11—12, s. 422—428.

»Detoni idejno pripada onim hrvatskim slikarima koji su se prije nekoliko godina udružili u grupu »Zemlja«. ...Iz te grupe su se snažno izdigli kao samostalne stvaralačke individualnosti Hegedušić, koji je lani izdao mapu »Podravski motivi«, i Postružnik. Krležin uvod u Hegedušićeve »Podravske motive« prošle je godine razgibao duhove i prouzročio temperamentne međusobne debate o ulozi i zadacima socijalne umjetnosti uopće. Sve rasprave, svi članci koji su bili zaključeni prije tog momenta, bili su dokaz, da takozvana lijeva socijalna umjetnost nije imala još kod nas izgrađen svoj umjetnički i estetski nazor, što je upravo dalo povoda, da su jedni tvrdili ovo, a drugi ono. Pri tome su proistekli primjeri kritike, koji nikako nisu bili na visini istinitosti, što bi ju čovjek očekivao od onoga, koji iskreno želi napredak novije domaće socijalne umjetnosti... Pored toga bilo je primjera, da je netko prekomjerno hvalio kakav prijevod iz strane literature i to od pisca koji je u svojoj domovini više puta zastupao stanovišta, koja se nikako ne bi mogla nazvati revolucionarna. ...Formiranje likovne grupe »Zemlja« znači za razvoj hrvatske likovne umjetnosti snažan korak naprijed. Prvotno se u Jugoslaviji formirala veća grupa mladih umjetnika (slikara) koji su si postavili zadatak, izvesti umjetnost iz tradicionalnih zastarjelih okova i usmjeriti je u sadašnjost, što se sva prelama u klasnoj borbi, što se u spirali kao k vrhu penjajuća se i ponovo padajuća lopta pored svega toga prevrće između dva toka, što se međusobno bore za život i smrt. ...Svaka je ma koliko hvaljena izolacija umjetnosti umjetna i u svojoj je osnovi jednako tako opredjeljena u toj borbi, kao što bi bila opredjeljena onda, kada bi umjetnik htio savjestno spoznati, gdje je uistinu pravo mjesto njegove

umjetnosti. ...»Zemlja« si je preduzela, da poveže svoje djelo s »pravcem koji ide od Daumiera, Steinlena, Kollwitzeve, Zilleja, Grosza i Masserela, koji su osjetili da čovjekova savjest određuje njegovo klasno i socijalno biće. (Literatura, 1931, s. 115) ...Detonijeva mapa je reportaža. U najboljem smislu te riječi. ...Ako joj ništa drugo ne bi htjeli priznati, moramo joj priznati, da je izraz istinskog autorovog htijenja u prikazivanju socijalnih suprotnosti današnjega društva. ...»Zemlja« je razgibala Hrvatima likovnu umjetnost i povezala ju sa sadašnjostu. Sa svim dosadašnjim izložbama ona je dala toliko, da je njezina umjetnička i idejna manifestacija utrta. ...I ako bi se »Zemlja« kao organizacija danas raspala ostala bi njena ideologija kao i djela nekih članova... Detonijeva mapa također časno stupa u galeriju hrvatske socijalne umjetnosti, što ju je započela graditi »Zemlja«...

Rade Drainac. Stojan Aralica (Povodom njegove izložbe slika u francuskom klubu). »Pravda«, 1935, 22. III

Drainac se u ovom članku obara na socijalnu umjetnost kod nas uopće, pri čemu ne mimoilazi ni »Zemlju«. Između ostalog kaže:

»... nikada nisam slikarstvu mogao da pripisem neku drugu funkciju, osim one koju ima. Skroz i naskroz po svojoj suštinstvenosti nesocijalna umjetnost i ako joj »zemljaši« jedino pripisuju taj pojam (ti »zemljaši« su bolji dijalektičari i verbalisti nego slikari, jer u oblasti slikarstva oni predstavljaju prosto rečeno plagijatore), slikarstvo se mora tretirati samo po svojim tehničko izražajnim mogućnostima. O njegovoj utilitarnosti ne može biti ni govora. A o njegovoj socijalnosti još manje. Slikarstvo bi bilo utilitarno i socijalno samo u tom slučaju kad bi se moglo izliferovati u milijone primeraka da svaki primerak predstavlja istu vrednost. ...Čak i jedan Domije nije samo poznat po svojim revolucionarnim motivima, koliko i po svojim slikarskim kvalitetama. ...Na žalost to »socijalno slikarstvo« (tu uz ostale misli i na Tabakovića) »(sociološki nedefinisano) isturilo je legiju slikarskih mediokriteta, inače u shvaćanju socijalnog napredka napredni ljudi... uspeli su jedan zarobljeni slikarski jezik sasvim da umrtve. Oni su vulgarno rečeno ubili slikarstvo u pojam. A preko njega i sebe.«

HEGEDUŠIĆ, Krsto. Negativne pojave našeg likovnog života. »Almanah savremenih problema«, 1936, s. 195—228.

»Otpor koji je nastao svojevremeno protiv predgovora M. Krleže »Podravske motive« sa strane jednog dijela ljevice bio je bez sumnje »jedan nov primjer nerazumevanja dialektike« kako kaže Marko Ristić u časopisu »Danas« (br. 2, god. I. 1934.), bio je i dokazom »da takozvana socijalna umjetnost nema još kod nas izgrađenog svog umjetničkog estetskog nazora« kako misli B. Kreft u »Dani i ljudi« (br. 1, god. I. 1935.) ali bio je to uglavnom i otpor diletantizma na području socijalne umjetnosti, kritike i teorije. Otpor banalnosti i kiča protiv poezije i umjetničke kreativnosti, otpor diletanata koji su se našli tim predgovorom direktno pogođeni. Bio je to u stvari jedan primjer više kako diletantizam postoji podjednako kao društveni fenomen na ljevici i na desnici datog društvenog sklopa.«

uz petu izložbu zemlje zagreb, 1934.

Nakon Krležina uvoda »Podravske motivima«... i njegova napada na vladajuću »ždanovsku« estetiku socijalnog realizma u umjetnosti, te nakon otvorene i oštre polemike koju je ta Krležina kritika izazvala, dolazi do očigledne promjene u odnosu: likovna kritika — »Zemlja«. Dok je sve dotada likovna kritika, sa više ili manje razumijevanja za bit problema, uglavnom odobravalala likovne i idejne postavke umjetnosti »Zemlje«, što se odnosi osobito na prve tri izložbe, a eventualno »kritike« i neslaganja kretala su se još uvijek u domeni likovno-umjetničke, a ne društveno-političke fenomenologije, počevši od pete izložbe reagiranja likovne kritike bitno se mijenjaju. Do promjena dolazi možda čak i više u redovima »lijeve« kritike i štampe nego »desne«, i to prvenstveno one zagrebačke, koja se naprosto povukla smatrajući da pozicije Krleže i »Zemlje« skreću sa linije vladajuće estetike socijalističke umjetnosti. Desno orijentirana kritika i klerikalna štampa, koja ni dotada nije bila potpuno naklonjena »Zemlji«, prešla je u otvoreni napad koji se na kraju pretvorio u najbezobzirniju političku denuncijaciju.

Ali promjene su se zbile i u samoj »Zemlji«, pa počnimo najprije s njima!

Krsto Hegedušić. Pred petom izložbom Zemlje. »Danas«, Knj. 1/1934, s. 113—116.

»Povodom odlaganja izložbe Zemlje otpočelo je kolanje najrazličitijih glasova o uzrocima toga odlaganja, a neki idu tako daleko da tvrde kako se grupa Zemlje raspala. U vezi s time meni su kao članu Zemlje prijatelji ovog umjetničkog udruženja uputili nekoliko pitanja, na koja je potrebno odgovoriti. Pritom na razmatranja, koja se ovdje iznose, treba gledati samo kao na moje shvaćanje o tim problemima.

Pitaju me da li odgovaraju istini glasine koje se pronose među intelektualcima da se grupa Zemlja raspala, i ukoliko postoji da je odstupila i skrenula od svog ideološkog i likovnog stava, te da je to uzrokom istupanju mnogih starih članova grupe. Istina, bilo je nesuglasica o pojedinim taktičkim i teoretskim pitanjima, bilo je ličnih razmimoilaženja, no toga je uvijek bilo i bit će. Istina je da su iz Zemlje istupili Antun Augustinčić, Vanja Radauš i Oton Postružnik. Antun Augustinčić istupio je zato što se nije slagao sa miješanjem u poslove Zemlje onih koji o umjetničkim problemima i o ulozi ovog udruženja u našoj sredini pojma nemaju. Ovo

suprotstavljanje bilo bi po našem mišljenju jedino ispravno onda, da je Augustinčić unutar Zemlje nastavio borbu protiv ovakovih pokušaja. Oton Postružnik istupio je uglavnom iz privatnih razloga. Ali sve to još uvijek ne znači raspad Zemlje kao grupe ili uništenje i negiranje njenih dosadanih postignutih rezultata, nastojanja i tendenca. — Ono što pričaju senzacija željni intelektualci za kavanskim stolom nije važno. Meni do danas o kakvom raspadu Zemlje ništa nije poznato, a što se tiče skretanja i sličnih stvari, time se operira protiv Zemlje i s desna i s »lijeva« od dana njenog postojanja. O skretanju mogu govoriti i govore ljudi koji ne shvaćaju htijenja i tendence Zemlje, koji akcije ove grupe promatraju izolirano od ostalog kulturnog života i kretanja; koji na rad i postupak Zemlje gledaju statički, fragmentarno a ne u stalnom kretanju, u totalitetu i u povezanosti sa društvenom sredinom i općim prilikama. Mnoge apriorističke pretpostavke je praksa demantirala kao pogrešne i neizvedive i treba da se bace u ropotarnicu kao staro gvožđe. Prilike se oko nas mijenjaju, nastaju novi odnosi, koji naravno diktiraju nove metode rada i nove potrebe. A te potrebe zahtijevaju da se Zemlja sve više oslobađa likovnog balasta i suvišnog neplodnog teoretiziranja, te da se produbljuju i umjetnički realiziraju oni njeni principi koji su ostali u punoj vrijednosti. A to je prije svega nužda borbe protiv larpurlartizma, koja će dotle postojati dokle budu postojali uslovi koji omogućuju larpurlartističko gledanje. Ta borba čini uz nastojanje da se dođe do likovne samostalnosti našega naroda temeljni stav Zemlje. Taj stav, koliko je meni poznato, ostao je nepromijenjen od početka Zemlje do danas. Te pozicije Zemlje su suviše općenite prirode, vezane uz interese čitave jedne klase, da bi zavisile od eventualnih autsajdera i ličnih kaprisa pojedinaca. I ako je bilo kakvih sukoba, onda je to bio sukob između onih koji su za frazersko i jalovo teoretiziranje, i onih koji su za stvaralačko primjenjivanje, za umjetničko ostvarivanje jedne ispravne ideologije.

Govori se nadalje da je Krležin predgovor u mojoj knjizi »Podravske motivi« bio uzrokom da se odustane od izložbe. Od izložbe se nije odustalo, već je ona odgođena. Isprva se mislilo prirediti izložbu istoga opsega i karaktera kao lani, pazeći kod izbora grafičkih radova uz idejnu čistoću još i na likovan kvalitet, dok bi se kod izbora ulja ostalo na dosadašnjoj praksi, tj. tražila se samo likovna zrelost. To se je do sada uvijek činilo da se olakša i omogućiti izlaganje ulja mnogih članova i gostiju koji, i ako teoretski usvajaju ili opravdavaju likovan stav Zemlje, praktički kad rade ne mogu a da ne donose radove koji su po svojoj koncepciji (tematici i načinu obrade) tuđi ako ne suprotni tendencijama Zemlje (Tiljak, Mejzdić). Ujedno se tako omogućuje izlaganje i najmlađim slikarima koji se do danas još nisu snašli i opredjelili, a nemaju mogućnosti da izlažu (Šohaj-Vaić itd.)

Međutim su pojedinci (Oton Postružnik, Đuro Tiljak i Marijan Detoni) otkazali sudjelovanje, obrazlažući taj svoj postupak neslaganjem sa — Krležinim predgovorom mojoj knjizi! Uz to treba spomenuti da je M. Detoni nenadano i u zadnji čas odustao, iako je par dana prije žirija pismeno tražio priređivanje izložbe. Taj slučaj

Detonija, uz ostale, potvrđuje bezrazložno postojanje kampanje izvjesnih »ljevičara« protiv Zemlje. Zbog svega toga na prostorije Umjetničkog paviljona se više nije moglo računati, pa se zaključilo da se priredi kasnije izložba manjeg opsega. A kod izbora radova zaključilo se je sada sprovesti strogi idejni i likovni kriterij: da bude pored bezuvjetno ispravne ideologije odlučan i likovni kvalitet. Prema tome otpadaju oni radovi koji tematski i naoko odgovaraju vulgarnom shvaćanju nastojanja Zemlje i socijalnog u umjetnosti, a ne bi istovremeno likovno zadovoljavali. Takove radnje samo kompromitiraju likovna nastojanja grupe i omogućuju diletantizam. Isto tako ne dolaze više u obzir ni oni radovi koji su likovno bili zreli, ali se idejno ne slažu sa principima istinske socijalne umjetnosti, jer je izlaganje takovih radova protivno osnovnim nastojanjima Zemlje. Strogim sprovađanjem ovakvog kriterija bit će na izložbi manje radova, ali tada će se vidjeti da li je Zemlja odstupila od svog temeljnog stava, i da li su izvjesni pojedinci skrenuli.

Što se tiče predgovora Miroslava Krleže, on se ne bi trebao ticati priređivanja izložbe Zemlje, ali iz tog predgovora se je napravilo principijelno pitanje. Zašto i kome je to trebalo — ne znam. Ali sada se većina Zemljaša saglasila djelomice ili u cijelosti sa predgovorom i on se nije smatrao smetnjom za dalji rad, niti zaprekom za priređivanje izložbe.

Međutim, apstinenti su po prilici rezimirali ovako: Budući M. Krleža »već nekoliko godina... obilježava liniju sve očiglednijeg skretanja u desno...« (»Kultura«, br. 4, urednik Đ. Tiljak), a Zemljaši se saglašavaju sa predgovorom, znači Zemljaši su i Zemlja skrenuli idejno. A budući da su skrenuli idejno, skrenuli su ili skrenut će i — likovno. Pa prema tome oni ne mogu učestvovati na takvoj izložbi, niti preuzeti za izložbu Zemlje bilo kakovu odgovornost, jer bi se time samo kompromitovali. — Šaljiva su i žalosna istovremeno ta skolastička intelektualna driblovanja, ali ona plastično ilustriraju naša kulturna zbivanja i malograđansku sredinu. Takve i slične zabune traju neprekidno, a postoji i činjenica da su se uvijek pred izložbom Zemlje dešavale slične stvari, koje su kušale šprengati učinjen rad. No uvijek se je prošlo skroz, pa će se i sada, a apstinenti će, nadam se, uvidjeti da se pogriješili — makar i iz »dobronamjernosti«, ukoliko im nije taj predgovor dobro došao da se prekriju druge tendence. Postavljeno mi je još i pitanje, što ja lično držim o spomenutom predgovoru. Smatram ga korisnim za naše mlado slikarstvo, jer doprinosi i doprinijet će pročišćavanju pojmova i otvorenih pitanja na planu socijalne umjetnosti. Smatram ga korisnim isto onako, kao što je bila korisna i Krležina kritika izložbi grupe šestorice (Augustinčić, Grdan, Mujadžić, Pećnik, Postružnik, Tabaković), koja je štampana u »Obzoru« 11. III 1926. Tada je Krleža intervenirao u vrijeme kada je naše mlado slikarstvo bilo na prekretnici, suprotstavivši se poviđenju za modom, importu pariških likovnih kurseva, našoj likovnoj nesamostalnosti itd. Tada su isto tako kao i danas dreknuli svi mogući Žimbrevi, Pasarići, Draganići i dr.; uzimajući ko bajagi u obranu mlade, da pod maskom branjenja te izložbe mogu napasti Krležu iz svojih ličnih računa. Nije važno što su te obrane bile

zlonamjerne prema mladima i prema Krleži, već je fakat da su ti ljudi skupa sa većinom reakcionarne javnosti od »Hrvatske Metropole« i »Hrvata« do »Jugoslavenske Njive« i »Nove Evrope« reklamirali produženje naše kulturne zaostalosti i borili se protiv likovne samostalnosti hrvatske umjetnosti.

Međutim tri godine kasnije Krležin stav, izražen u toj kritici, ulazi uz ostale nove komponente i htijenja u temeljni ideološki i likovni program Zemlje, među čijim osnivačima su se nalazila i petorica iz spomenute grupe. Isti je slučaj i danas. Krleža se u predgovoru suprotstavio formalističkom i šematskom shvaćanju socijalnog u umjetnosti koje shvaćanje je kod nas počelo preotimati maha, i ustao protiv nematerijalističkog tumačenja teze o socijalnim tendencijama u stvaralačkim likovnim oblastima. I sada kao i pred šest godina ponavlja se ista priča, samo što sada stupaju uz ostale neki »lijevi« teoretičari, te, pod vidom obrane mlade materijalističke kritike, maskiraju svoju spremnost i nesposobnost i druge svoje, ponajviše lične motive. I sada nije toliko važna zlonamjernost njihova, koliko fakat da oni time pomažu razvoj diletantizma u socijalnoj umjetnosti i da kompromitiraju ozbiljnu materijalističku kritiku.

Uvjeren sam da će mnogi bivši drugovi sa fronte Zemlje tokom vremena (makar i opet nakon tri godine razmaka) uvidjeti da je Krleža i ovog puta bio u pravu i tako pomogao daljnjem razvitku istinske socijalne umjetnosti, za koju se kroz posljednjih pet godina zalaže Zemlja.«

(Slavko Batušić) — Izložba »Zemlje«. »Komedija«, 1934, 22. IV, s. 4.

»U Umjetničkom paviljonu otvorena je V. izložba udruženja »Zemlja«. Kao na dosadašnjim izložbama tako i ovaj put dominira osnivač i ideolog zemljaša Krsto Hegedušić čitavim nizom svojih snažnih i dokumentarnih ulja, tempera i crteža; on je danas bezuvjetno najjača i najdosljednija i najizgrađenija ličnost u čitavoj mlađoj generaciji naših likovnih umjetnika. Njegov brat Željko Hegedušić, u uljima apstraktan, a u crtežima satirički stvaran, pokazuje konstantan razvoj u svom stvaranju. Edo Kovačević također se sigurno razvija, naročito u pogledu intenzivnijeg osjećanja boje. Novo ime: Branka Kristijanović, autorica je dokumentarnih crteža koje skromno, ali i ispravno naziva reportažama. Uz prijašnje zemljaše, Tompu i Tomaševića debitiraju u okviru ovog udruženja Svečnjak i Vaić. Skulpturu reprezentira Radauš i dalmatinski seljak-samouk Petar Smaić. U odjeljenju seljačko-radničke umjetnosti najjače se ističe mladi samouk, podravski seljak Ivan Generalić, koji na sasvim osebujan način likovno dokumentira motive iz života oko sebe.«

Ivo Š-L (Šrepel). Izložba »Zemlje«. Slikarstvo i kiparstvo, seljačko-radnička umjetnost i dječje slikarstvo. »Jutarnji list«, 1934, 29. IV.

»Umjetnici su htjeli da progovore o ljudskoj bijedi i načinu kako da ju se ublaži, htjeli su da pokolebaju autoritete za koje su smatrali da s nepravom moralno i materijalno zarobljuju čovječanstvo, htjeli su da umjetnost iz bjelokosne kule izolacije spuste na dohvrat širokih masa i da uporedo s literaturom dadu široki

publicitet materijalističkoj filozofiji. Kada su si preduzeli ostvarivanje takvoga cilja, onda je bilo prirodno da su potražili najprirodnija sredstva za njegovo postizavanje. Polazeći sa stanovišta da crtež snažnije, izražajnije govori od boje i tona, oni su posvetili crtežu glavnu pažnju. Uočivši, osim toga, da je jednostavnost najpriступalnija širokim masama oni su napustili svaki rafinman i komplikaciju i vratili su se spoznajnim mogućnostima radnika, seljaka i djece, pa su u tom pošli čak i predaleko; infantilnost i primitivizam prešli su s onu stranu normale i postali opet nejasna i nepristupačna sredstva izražavanja. Svijesni da je jednako kod velike kao i kod male djece zdravi humor najbolje pedagoško sredstvo, oni su u svoja djela unijeli satiričku notu... To prečišćavanje svakako je grupu umjetnički znatno oslabilo, ali ju je s druge strane učinilo povezanijom i homogenijom. Među današnjim slikarima-zemljašima još je uvijek najzanimljiviji i najaktivniji Krsto Hegedušić. ... Nadali smo se da će Hegedušić ipak početi unositi i naše elemente u svoja platna... ali onog žučkastog flamanskog neba i onih tipičnih flamanskih crvenih kućica zaista kod nas nema. ... U temperama na staklu Hegedušić je bliz našoj pučkoj umjetnosti, a po temperamentu ruskom slikarstvu.»

Vladimir Habunek. Izložba Zemlje. (15. aprila 1934. u Umjetničkom paviljonu.) »Književnik«, 1934, br. 5, s. 230—231.

»Među slikarima »Zemlje« došlo je do odvajanja, tako da prošle godine nije više izložio Tabaković, dok su ove godine izostala trojica od njenih najjačih članova: Detoni, Tiljak, Postružnik. Od starih članova ostala su dakle dva Hegedušića i Kovačević. Kao gosti izložili su Tompa, Radauš, Fedor Vaić, Vilim Svečnjak, Branka Kristijanović i E. Tomašević. Kod nas se nažalost ne mogu držati veće grupe. Uvijek se nađu neki razlozi da se one razbiju, pa i onda kad su i te kako potrebne. Zemlja na sreću još uvijek postoji, ali u oslabljenoj formi. ... Primitivno gledanje kod Generalića djeluje kod njega posve drugačije nego primitivističko kod intelektualaca. Pred takvim djelima ovih posljednjih čovjek ostaje potpuno hladan, jer osjeća da gleda nešto izvještačeno, uz najbolju volju i povjerenje, mora sumnjati u njihovu iskrenost. Jednako tako mogu se smatrati (spontani u izražaju) radnički crteži koji su u svojoj koncepciji jednostavni i jasni s oskudnim, ali čistim grafičkim elementima. Unatoč svih unutarnjih i vanjskih nesporazumaka i razilaženja uspjelo je »Zemlji« da se održi još uvijek kao naša najinteresantnija grupa... Bilo bi u njezinom i općem interesu da Zemlja pokaže opet onu kompaktnost, koju je pokazala u prvim godinama opstanka.»

H. P. (Hijacint Petris) Izložba »Zemlje« Smjernice jedne grupe umjetnika. »15 DANA«, 3/1933, br. 1, s. 7.

»Ova je izložba jasnije no sve dosadašnje izložbe »Zemlje« pokazala smjernice likovne grupe »Zemlje« čemu je mnogo doprinijelo sudjelovanje članova radne grupe Zagreb — u odjelu »Kuća i život«. — Po broju posjetilaca iz najširih slojeva naroda ova je izložba nadmašila sve dosadašnje umjetničke priredbe u Zagrebu i dokazala da i te kako postoji interesiranje za umjetnost i

probleme sadašnjice i među najširim slojevima. Nije istinita tvrdnja da radništvo i seljaštvo nemaju smisla za umjetničko stvaranje. Ali odsustvo njihovo na drugim izložbama pokazuje da ih može interesirati samo ona umjetnost za koju osjete da je njihova t. j. koja izražuje životne prilike, dakle koju razumiju. To je umjetnost koja pripada njihovom staležu te koja ne ostaje samo kod opisivanja stvarnosti i društvenih suprotnosti već djelujući na kolektiv i suradujući s njime produbljuje njihovu svijest te tako doprinosi razvitku samoga staleža. Logično je da je izložba izazvala veliku reakciju u protivničkom taboru te su se kritičari, estete i umjetnici pristaše građanske umjetnosti t. j. larpurlartizma ili individualizma u umjetnosti žestoko ogradili od tvrdnje »Zemlje« da se slikarska djela koja su izložena mogu smatrati umjetnošću. Po mišljenju tih kritičara to nije pravo slikarstvo, i čista umjetnost već tendenciozna itd., svakako nedorasla, primitivna i manje vrijedna. »Zemlja« opet sa svoje strane tvrdi da »kako postoje dva društva postoje i dvije umjetnosti. Netendenciozne umjetnosti nema, jer na pr. u slikanju cvijeća je tendenca da se zabašuri istina i odvrti pogled od realnosti i stvarnih prilika koje nas okružuju. Da umjetnost koja nije donijela i osjetila kucaj progresa i dala sliku naše stvarnosti i koja ne doprinosi razvitku socijalističke svijesti tzv. četvrtog staleža i nije nikakova umjetnost. Jer je pravi umjetnik bio uvijek u redovima avangarde svoga vremena, što danas nije slučaj sa umjetnosti larpurlartizma.«

K. Petrić. Izložba »Zemlje«. »Hrvatska smotra«, 1934, br. 5—6, s. 248.

»Izložba je pokazala osobitu simpatiju za seljačku radnu klasu. Naravno s »klasnog veltanšaunga« seljak je glupan, on ima gubicu s gnjilim zubima, on je reštanac i njegovi su pogledi apatični, a perspektive preuske... Život sa zemljom je posve drukčiji, nego što misle oni oko »Zemlje«. To su dva pogleda i dva nazora na svijet, koja se ne će nikada sastati. Zato i sva ona statistička briga grupe »Zemlja« o seoskim prilikama djeluje interesantno za gospodске studente Zagrepčane s klasnom ideologijom, a za nas koji znademo što je zemlja, je cijela ova izložba promašena i suvišna. Osim toga mi koji živimo na selu ne volimo ništa što je suvišno.«

P.(etar) G.(rgec). Peta izložba »Zemlje« u Zagrebu. »Obitelj«, 1934, br. 19, s. 358.

»... Još je veća šteta što se velika većina tih slikara dala u službu marksističke propagande. Jasan Krležin uticaj. Sve treba da posluži jednoj tlapnji, kako je nisko sve što nas okružuje i kako tobožnji spas moramo očekivati samo od ispunjenja marksističkog programa. Marksisti Krležina i Hegedušićeva smjera nastojali su na ovu propagandističku izložbu dovesti što više omladine, uvjereni da će time ponovno u Zagrebu ojačati svoje uzdrmane redove.«

Ivo Franić. V. izložba udruženja »Zemlja« u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu, april 1934. »Narodne Novine«, 1934, 28. IV, s. 3.

»Udruženje »Zemlja« ima s našom zemljom, s našim selom, vrlo mlohave veze, (osim, možda, što je nekoliko

naivnih seljaka otrgnulo od »zemlje« i povuklo na puteve gdje žive »biljke bez korijena«). Umjetničko izražavanje nije im originalno... Čitava ova izložba, u pretežnom svom dijelu, nije drugo do prevođenje Groszove frazeologije na naše sitnograđanske žargone. S jugoslavenskim rasnim shvaćanjem, izuzev nekoliko iznimaka, ova izložba nema ništa. Gruba internacionala u ilustrativnom plakatu neprokuhanih ideja kroz nepročišćeni esperanto Georgea Grosza dominira. S umjetničkog gledišta izložba, nema sumnje, pretstavlja već priličan napredak.«

Jagetić Dragan: »Zemlja«. »Omladina«, 17/1933-34, br. 9, s. 141.

»Prigodom izložbe umjetničke grupe »Zemlja«, namijenjene isključivo upoznavanju sela (života sela) s onih strana, s kojih to već gospoda običavaju gledati, mogao sam opaziti način toga upoznavanja, koji je najupadljivija strana same izložbe. Sve po planu. Na prvom mjestu statistika, onda graditeljstvo i higijena, onda tobože život svakidašnjice — sve u komparaciji. Dapače govori se i o zadrugama. Svakako je izložba vrlo lijepo zamišljena i izvedena s uspjehom, ali sam put, da grad preko posrednika upozna selo (život sela), mislim da je zabluda, tim više, što čovjeku u iznošenju istine služi nesavršeni instrument ruka i tendencija. Držim da taj način ne vodi do nekog cilja, jer nešto temeljito i potpuno upoznati može se samo na izvoru, a povrh svega toga najvažnije je uživljavanje u istiniti život sela kao cjeline, a ne pojedinosti, preko tih pojedinosti prikazati cjelinu. Tako je karikaturist Hegedušić izabrao pet idiotskih (seljaka) tipova, što statiraju gotovo po svim njegovim slikama (crtežima), nastojeći s time prikazati degeneriranost velike većine seljačkog naroda ili kako to Zagrepčani već vele — »mužov«. Sa sela sam i prošao sam ih dosta, te molim crtača Hegedušića, da stavi ruku na srce i reče, da li u njegovu radu i u suradnji njegovih pomagača ima iskrenosti, da li tu ima istine bez tendencije? Zar oni idioti (seljaci!) nisu preživjeli tolike i toliko životne oluje uvijek bez skrbnika, pa još su tu i ostat će?! Pitam gosp. Hegedušića, da li se igdje drugdje (recimo u gradu) razvio toliki osjećaj čovječnosti kao kod tih idiota (seljaka). Tražili smo, da bar na toj izložbi to nađemo, pa nigdje! Svakako bi kod toga posla trebalo mnogo dubljega i opsežnijeg proučavanja, jer držimo, da se život sela ne da samo tako priljepiti na kakovu papirnu krpnu i izvrći ruglu. Gdje je duša toga Hegedušićevog idiota (seljaka)? Ne osjećamo ga i ne vidimo ga, ili možda tu trebaju posebne naočale? Nema sumnje da je taj život u vječnom razvoju i gibanju, Vi ste ga u momentu ulovili, a on Vas je već pretekao, ako Vam se kod promatranja nije sakrio, i u drugom obliku pokazao. Poznato je što su ti ljudi stvorili i u čemu se oni razlikuju od gospode, a to je mislim: ornamentika, nošnja, graditeljstvo, muzika, filozofija, društveni život, jednom riječi njihova kultura. Toga svega je vrlo malo prikunjeno na papir, ali to sve živi među tim ljudima. Trebali bi oni otići na selo, ali ne na ljetovanje, već trajno k plugu, k blagu, u dom, u polje, ali i onda bi — sudeći po njihovom radu — istom njihovom djeca osjetila seljački život. Tako je mnogi od nas pošao sa sela, da upozna grad, i čini mi se da su to

dva unakrsna puta, koja se moraju upotpuniti i sastati. To ne činimo ipak preko slika (izložbi, kina itd.), već živimo u toj sredini. Jest, težak je put i jedan i drugi, a uz to treba mnogo poštenja, iskrenosti i volje, da se postigne sklad u životu, kojega danas nema. Nastavite Vašim putem, mi ćemo svojim, a pokoljenja onih, koji dolaze i o kojima je govora, reći će svoj sud.«

uz sedmu izložbu zemlje beograd, 1935.

— — Umjetnička grupa »Zemlja«. Povodom današnje izložbe u Umjetničkom paviljonu. »Politika«, 24, II 1935.

»Danas se otvara u paviljonu »Cvijete Zuzorić« izložba poznatog likovnog udruženja likovnih umjetnika »Zemlja« (izlažu: Marijan Detoni, Ivan Generalić, Krsto Hegedušić, Edo Kovačević, Branka Kristijanović, Danilo Raušević, Vilim Svečnjak, Ernest Tomašević, Kamilo Tompa i Fedor Vaić, — arhitekti: Gomboš, Kauzlaric, D. Ibler, Lavoslav Horvat, Stjepan Planić).

Za šest godina svoga opstanka i aktiviteta »Zemlja« je stekla popularnost kao nijedna likovna grupacija Zagreba. Oko nje se kupe svi slikari mlađih generacija hrvatskih umjetnika i može se reći da su se preko »Zemlje« i njenom pomoći afirmirala gotovo sva poznanija imena zagrebačkog likovnog života posleratnih generacija. (Ukazujući na zadatke i htijenja »Zemlje« u članku dalje stoji: »... logično su zahtevali borbu u javnosti ne samo preko izložaba, već i putem predavanja, diskusija, vođenja po izložbama i kritikama. Taj stav »Zemlje« zahtevao je »suprotstaviti se javnom mišljenju, moralu i ukusu, revidirati i pobijati uvrežene predrasude, utvrđene vrednosti i principe, dogme i shvatanja sakrosantna u Zagrebu do pojave »Zemlje«. Tražio se kontakt s narodom, širokim slojevima društva i omogućavala njihova saradnja na likovnom i kritičkom polju.« »Grupa je najodlučnije ustala protiv diletantizma, koji se pod raznim vidovima, često uparaden trikolomom i nalickan pučkim folklorom, a često opet — kad je to postalo modom — maskiran socijalizmom, udešen, i nafilovan socijalnim temama... Pojava »Zemlje« i njena prva izložba značile su za likovni život Zagreba senzaciju prve vrste... Interesantnost izloženih objekata, zajedničko izlaganje arhitekata i slikara, obrađivanje dokumentarno preko fotografija, crteža, statistika pojedinih aktuelnih tema, koje se odnose na likovni život i likovno stvaranje, a vezane su općim prilikama i društvenim odnosima, izlaganje seljaka i radnika, samoukih slikara i kipara, izlaganje kolekcija dječjeg slikarstva, predavanja na samim izložbama diskusije itd. sve to daje izložbama »Zemlje« karakter koji nema nijedna druga izložba bilo koje likovne grupacije.«

N. J. (Petrović Rastko) Izložba »Zemlja«. Krsto Hegedušić sa drugima izlaže u Beogradu. »Politika«, 1935, 3. III. s. 13.

»Grupa koja se obrazovala pod imenom »Zemlja« bila je svakako prva, i još je uvijek jedina koja se u

izgradnji svoga umetničkog programa opredelila faktom da živi u društvu s kojim ima da deli svoju čovečansku stvarnost. Umetnici »Zemlje« su pokušali da tačno odrede svoj odnos prema istorijskoj eposi u kojoj žive i tlu na kome su. Jezikom kojim se izražava slikarstvo želeli su da opšte sa masom koja je oko njih... Danas su mase nepregledne i kompaktne... Ti ljudi koji se gube u jutarnjim izmaglicama, izmešanim sa čadavim oblacima dima, možda i osećaju potrebu za slikarskim kazivanjem njihovih udesa, ili, što je verovatnije, nemaju tih potreba. U svakom slučaju razumljivo je da se nekoliko mlađih slikara okupilo i da je rešilo da slika ono što bi ih vezalo za te ljude i čime bi mogli kod njih zadovoljiti širu čovečansku potrebu.

Od časa kad su pristalice »Zemlje« rešile da biti umetnik znači primiti na sebe izvesnu odgovornost i vršiti izvesnu misiju među ljudima, rešile su isto tako i svoj odnos prema ljudima s jedne strane, i svoj odnos prema umetnosti s druge. Vidim najpre da umetnici »Zemlje« žele da je njen dodir sa ljudima neposredan i stvaran. Oni žive na selu i slikaju zajedno sa seljacima, proučavaju materijalne uslove u kojima se ovi nalaze. Vidimo takođe da se u odnosu na savremeno slikarstvo drže po strani i da se uglavnom ne koriste rezultatima do kojih je došlo moderno slikarstvo. Smatrajući sve te rezultate plodovima »larpurlartizma« koji ne prelazi okvire artizma, oni ne drže da bi napori Pikasa, Šagala i Dalia, koji dolaze posle napora Goje, Delakroa i Van Goga, mogli na razne načine zaseći dublje u savremeni život čoveka. Ovako postavljeni odnos prema savremenom slikarstvu morao je fatalno vezati pristalice »Zemlje« za slikarsku prošlost... Krsto Hegedušić (i njegovi drugovi) ostali su skoro omadijani od flamanskog slikarstva... Oni ne kriju da je njihov isključivi uzor Brojgl... Tako se dogodilo da je »Zemlja« svojom čvrstom voljom da korača uz savremene mase, pošla ispred svih ostalih umetničkih grupa, a izborom koji treba da je dalje nosi kroz život stupala svakim korakom bliže prošlosti. Rezultat je da slike članova »Zemlje«, inače vanredne, izgledaju da ih je Brojgl naslikao svojim savremenicima...

Slikane ovako, izgledaju kao jedinstvene i neubedljive pripovetke o našim krajevima.«

D. Budimirović. Izložba umetničke grupe »Zemlja«. »Radničke novine«, 1935, 29. III, s. 4.

»Za dalji razvoj likovnog stvaralaštva biće svakako značajna sama izložba prva ovakve vrste kod nas. Uхватiti se u koštac sa starim oveštanim likovnim dogmama ustajati protiv neiskrenosti i diletantizma u likovnoj umetnosti i nasuprot svega toga staviti svoj rad napojen iskrenošću, socijalnim razumevanjem, prožet dubokim shvatanjem života i odnosa ljudi — danas nije laka stvar. Za njih umetničko stvaralaštvo nije neka mračna tajanstvenost koja zahteva »genija« da bi je pravilno shvatio. Jasnost izražavanja u ilustrovanju života njihovo je načelo; to njihovi radovi najbolje potvrđuju, oni nisu nikakva zagonetka već originalan neizveštačen prikaz današnjice. Njihovi radovi prožeti dubokim emotivnim snagama sa većim i blagim koloritom, dubokom socijalnom sadržinom ostavljaju jak utisak i daju sliku promišljenog i kolektivnog rada koji donosi sve bolje

rezultate. Od kako se je »Zemlja« oslobodila nasleđenih formi zapadnog dekadentnog likovnog izražavanja ona ne tapka više nesigurno i zbunjeno i ne nailazi na naše stvarnosti slučajno i neuvjerljivo već ih namerno traži, duboko analizira i daje sve od sebe svojim jasnim težnjama koje u našem kulturnom životu znače jedan ozbiljan pokret kojeg niko ne može negirati... Taj napredak u tako kratkom vremenu velika je stvar i ponovni dokaz da kolektivni rad ideološkog izgrađivanja i određeni i jasni program imaju sve prednosti pred onim individualističko kabinetskim radom...

Sadržaj koji je »Zemlja« obradila na ovoj izložbi vrlo je bogat i raznolik. Uzet iz društvenog života gradske sirotinje, radnika i seljaka. Grafika koja najbogatije i najizrazitije izložena donosi u izrazitoj idejnoj obradi grotesknost hipokratskih pojava društva.

Dragan Aleksić. Izložba zagrebačke umetničke grupe »Zemlja«. »Vreme«, 4. III 1935.

»... Istina, načelima, onakvim kakva su isticana u literarnim krugovima predstavnika ove umetnosti, ne odgovaraju baš svi umetnici koje predstavlja okupljena zagrebačka grupa »Zemlja«... Ali, kao što i oni književnici koji pišu o fabričkim ođacima sa prilično šablonskom (ne uvek) atribucijama tog pejsaža, tako i neki slikari »Zemlje« koji slikaju bodljikavom žicom oivičen vrt suncokreta na periferiji, ili prljavi kanal pod senkama velikih gradskih kuća, ne mogu da budu direktni propagatori jedne umetnosti čije su ideje potpuno logične u koliko se slažu sa idejama sadržanim u nekadašnjim intencijama proletkulta. Uostalom mi ne ćemo po ovom kategorisati ni slike ni ličnosti »Zemlje«. Za nas je ovo umetnost koja izabire svoje motive na drugoj strani, — recimo — ružnijoj. Ali, to nije važno bar za slikarstvo. Brojglovi tipovi, koji povraćaju za trpezom a psi jedu iz njihovih činija, sasvim su sporedni za ocenu ovog izvrsnog slikara.« (Ovo se odnosi na K. Hegedušića, op. a.) »Slikarstvo je ipak sadržano pre svega u zanatu... Hegedušić, koji se prilično inspirisao baš na Brojgelu, za nas je dobar slikar ne toliko sadržinom motiva koliko obradom onog četverouglog platna koje daje. Njegova kompozicija ma da naginje izvesnom primitivizmu crteža, u suštini je realistička, što uostalom odgovara i njegovoj želji da sliku pretstavi u vidu izvesnog dokumenta iz stvarnosti... »Zemlja« i njena izložba su dokumenti za sebe, a pre svega za one koji traže nad slikarskim doživljajem (a on nije uvek u t. zv. larpurlaru) baš ovakvu sadržinu na platnu ili hartiji.«

Sava Popović. Izložba »Zemlja«. »Narodna Odbrana«, 1935, br. 9, s. 143—144.

»Treba odmah zabeležiti da je »Zemlja« naša prva grupa likovnih umetnika koja zasniva svoj rad na umetničkim i drugim iskustvima stečenim u našoj zemlji ili, da budemo ispravniji, bilo bi još bolje reći u jednoj pokrajini naše zemlje. Nasuprot svojim ostalim drugovima oni se nisu starali da »zbune malograđanina« (da upotrebimo čuveni izraz francuskih modernista početka ovog veka) no su prešli preko njega i obraćaju se neposredno seljaku u radnom svetu. Oni se staraju da dođu u dodir sa širim masama kako izborom predmeta za obradu

tako i jednom vrstom isprobane naivnosti u samoj izradi živopisa. Te tako njihovi radovi većinom predstavljaju motive iz seoskog života i to vrlo često puta baš one motive koji najočiglednije pokazuju težinu života našeg seljaka u Podravlju, i u opšte u nekadanjoj Hrvatskoj. Ma da je izložba »Zemlje« u Beogradu vrlo umerena u izboru naslikanih momenata iz seoskog života ipak, naročito kad se uzme skupa sa arhitektonskim delom, ona ima karakter jedne propagandističke izložbe. »Zemlja« stavlja svu svoju umetnost u službu što šireg rasprostranjenja podataka o zloj sudbini seljaka. Neustrašivi i ustrajni oni stavljaju na platna, ili hartiju sve nepravde koje seljak oseća, sve male njegove radosti, svu težinu njegova života, svu rugobu njegove neposredne okoline. Stvarno oni smatraju živopis isto kao što su rani kršćanski oci — naročito u istočno pravoslavnoj crkvi — shvatili ikonopis. Kao što je za našu crkvu živopis na prvom mestu zato da što življe prikaže život i rad svetitelja, da nauči što prije veri nepismene vernike, tako je živopis i za grupu »Zemlja« samo zato da što oštrije i što ubedljivije ilustruje život na selu, da naglasi razliku u životu siromašnog seljaka i imućnog građanina ili bogataša. Posmatrajući delatnost ove grupe s ove tačke gledišta očigledno je da je za njih umetnost od drugorazrednog značaja, jer prvo mesto zauzima služba narodu. Koliko će koristi narod videti od te službe za sada je sporedno pitanje. Za nas, je ovoga trenutka, glavna činjenica da ovi umetnici izlaze pred nas i pred svet kao narodnjaci, kao nacionaliste. Sasma je sporedan za nas i način koji bi pojedinci ove grupe možda izabrali da poprave bedno stanje svoga kraja, jer je važnija činjenica da oni osećaju bol nesreće svoje grude i da ga odražavaju i samim tim se manifestuju kao nacionaliste. Umetnost u službi jedne ideje, a naročito socijalne reforme, može igrati izvesnu ulogu i to u vrlo ograničenom obimu. Za propagiranje bilo kakove reforme potrebna je zbirka činjenica koje su istinite, podesne i ubedljive. Moć literature je neograničena u tom pogledu. Likovna umetnost ne zna za drugu istinu do za istinu danih oblika. Otuda i najdirljivija scena iz ljudskog života čim postane umetničko delo na jednom platnu gubi mnogo od svog društvenoga karaktera, istinitost scene pada u zasenak pred istinom odnosa danih oblika postave i obrade. ... Bez preterivanja se može reći da je »Zemlja« najznačajniji pokret u našoj umetnosti i po svome nacionalizmu i po svome određenom ideološkom stavu. I baš zbog tog značaja, zbog istorijske uloge koja može pasti u deo grupi umetnika ovakovih nastojanja i treba ozbiljno razmatrati sve mogućnosti raznovrsnih posledica po našu umetnost. Prvo što pada u oči je da kod većine članova nacionalizam se ogleda samo u sižeu a poneki put i u podražavanju živopisa savremenih umetnički neškolovanih seljaka. Ja ne znam podravski kraj, ali verujem da ako ne u njemu, ono bar u neposrednoj blizini mora biti dovoljno materijala bilo u narodnoj nošnji bilo po starim crkvama, kućama i ilustrovanim rukopisima koji bi omogućili umetnicima jednu lokalnu, pa ipak utančanu skalu boja, pa i karakterističnu kompoziciju... Ovako, crpeći motive iz proletarizovanog sela, zanešeni idejama ovi se mladi umetnici, silom okolnosti kreću između velike umetnosti brojne i novinarske brutalnosti karikaturiste Geoga Grosa. Lepo je i hrabro, naročito u današnje vreme reći

istinu, ali kao što smo već rekli, tragedija je u tome što su istina u umetnosti i istina u životu dve razne istine, jedna, umetnička, trajna i druga, životna, prolazna. Naposletku da li ima smisla pokazivati bedu seljaka onome tko zna i koji je to prouzrokovao? ... Kad se već inspiriše lokalnim životom, kad se već žrtvuje da se dođe do jednog izraza kroz umetničku obradu lokalnih motiva onda je neophodno da se nađe i lokalni način umetničkog izražavanja. Nije dovoljno samo naslikati lokalne motive, to može i svaki stranac koji dođe u našu zemlju, no je neophodno naći i umetnički i lokalni naglasak i neophodno je ovekovečiti umetnički rad usamljujući ga, izdvajajući ga od bezbroj sličnih radova u drugim zemljama, na prvom mestu pomoću njegovog lokalnog karaktera, pa onda pomoću njegovog šireg — nacionalnog — karaktera i time bi delo dobilo i u svom najširem — socijalnom — značaju. Bio bi inače ozbiljan gubitak po našu likovnu umetnost ako se pojedini talentovani članovi ove vanredne grupe toliko zanesu svojim društvenim zadatkom da identifikuju svoje radove sa pamfletima o društvenim reformama, mesto da ostave trajna dela. Neka ovekoveče stradanje svoga kraja u umetničkim delima pa makar ona i ne privlačila sada pažnju koju zaslužuju, naći će se ljudi koje umetnička vrednost dela ne će toliko zaseniti da ne mogu pročitati i ono što je umetniku ležalo na srcu.« ...

Sava Popović. Izložba udruženja umetnika »Zemlja«. »Narodna Odbrana«, 1935, br. 10, s. 157—158.

(Ovo je zapravo nastavak prethodnog članka u kome Sava Popović daje kritiku likovnih kvaliteta pojedinih učesnika ove izložbe. Evo nekoliko ocjena iz te kritike.) »Za Marijana Detonija između ostalog kaže: »Pa ipak Detoni je prebrodio sve teškoće i uspeo da obradi izabrani predmet na način koji je osigurao da njegova slika postane umetničko delo a ne priča izvedena u pogrešnom materijalu ... Dva niza linoreza »Cigla« i »Ljudi sa Sene«, naročito ovaj drugi niz, odaju jednog vrlo sposobnog grafičara, stvarno grafičara sa kojim se ne može meriti ni jedan od njegovih drugova grafičara u Beogradu ... Sa velikom štednjom, uslovljenom samim materijalom u kome radi, sa uprošćenim crtežom i dobrom postavkom materijala Detoni postiže odlične rezultate u svojim linorezima i u isto vreme uspeva da izbegne jevtine, plakatne utiske koji su inače karakteristični kod ogromne većine drvo i linoreza.

Generalić Ivan, slikar seljak, daje ovoj izložbi interesa i za one koji veruju da je izvesna količina ukusa i obdarenosti dovoljna da se postane umetnik. (Treba se setiti reči V. R. Sikerta) »Svaki samouk je učio školu kod budale.«

Vrlo obdaren, neobično sposoban i kao slikar i kao crtač Krsto Hegedušić je svakako jedna od najinteresantnijih pojava u našoj umetnosti i mi sa nestrpljenjem očekujemo dalji razvoj njegova rada.

Edo Kovačević izgleda da nema mnogo zajedničkog sa grupom »Zemlja«. U boji neodređen, kao da je beogradski sledbenik francuske škole ... U crtežima mnogo interesantniji.

Vilim Svečnjak se odlikuje vanredno uspešnim linorezima i crtežima koji bacaju u zasenak njegova ulja ma da ni ona nisu loša. Kamilo Tompa je vrlo nesrećan.

Njegova su ulja ili vunasta ... ili morbidna i lažno i nesimpatično primitivna ... U crtežima isto tako prelazi u karikaturu.

Fedor Vačić je vrlo interesantan kao crtač i ume sa puno razumevanja da obradi izabrane predmete.«

Top. (Jovan Popović) Dve značajne umetničke manifestacije. »NIN« 1935, 16. III, s. 6.

»Izložba grupe »Zemlja« osnovane 1929. g. ... u Zagrebu sa programom da umetnost ukopča u stvarni društveni život i stavi je u službu progresivnih težnji kasnije nažalost rascjepkane ideološkim razmimoilaženjima i pommetnjom teorijskog stava, pružila nam je reprezentativna ostvarenja nekolicine naših najjačih likovnih umetnika, obuhvatajući razdoblje od 7 godina rada, i omogućujući nam jedan istorijski i sintetički pregled tih nastojanja.« (Konstatira da nema Tiljka, pa su tako) ... »najjači i najprečišćeniji radovi ostali nepoznati ovoj publici« — a nema ni Postružnika. »Ali i ovako izložba čini snažan utisak ... Odlično komponovane, koloristički smeđe slike Krste Hegedušića o seljacima i dramatičnim događajima u njihovom životu svakako su dosad najjače realizacije u našoj umetnosti. Koloristika ga doduše ponekad zavodi u artističke i folklorističke efekte koji slabe ili pak radosnim šarenilom prikrivaju surovu istinitost prikazivanja. Nejednoviti, ponekad smelo nadmoćni crteži Hegedušićevi interpretiraju jedan skoro jeziv svet žrtava izvesnih odnosa u društvu ili pak razgolićuju one kojima ti odnosi koriste. ... Marijan Detoni (kao gost), pred kojim još stoji razvitak sa mnogo mogućnosti, uliva nam veliko poverenje i njegovi izloženi radovi daju veliko obećanje. Solidan crtač koji je dao nekoliko vanredno uspešnih tipova i prizora iz malo-varoške sredine, on nas je posle svoje prve mape linoreza, »Cigla«, iznenadio velikim napretkom koji se manifestuje u izloženim listovima iz mape »Ljudi sa Sene«. Pažljivo skiciranje belo na crnom ovde je zamenjeno smelim razmahom crno-belih površina ulja sa motivima iz palanke, sa dobro zapaženim i komponovanim likovima, vrlo su uspele koloristički, svojom sitnom tupom skalom boja, koje ne otkaću žarko od prikazanog motiva ... Treba istaći interesantne grafike Svečnjaka, crteže Branke Kristijanović koji persifliraju izvesne naročito njegove groteske sa popovima i neke uspele društvene krugove. Vrlo nejednoviti radovi Željka Hegedušića nisu neinteresantni, naročito neki crteži s aktuelnim političkim motivom, ali baš oni pokazuju da njegovo formalističko tretiranje ne odgovara tome sadržaju. Slike seljaka Generalića često dokazuju da je utjecaj šefa škole, Krste Hegedušića, sputavao njegov razvitak, zadržavajući ga na stupnju jednog skoro veštačkog i nepotrebnog »primitivizma«. Jedna znatan deo izloženih radova po sadržaju je ravnodušan, a po likovnom rešenju prosečan. No sve ove primedbe ništa ne oduzimaju od velikog značaja ove izložbe, sa koje su gledaoci odlazili sa radošću i pouzdanjem.«

Vojislav Anin. (Vojo Vasiljević). Povodom izložbe »Zemlje«. »Skamija«, Knj. II/1935, sv. II—III, s. 68—69.

»Danas kada se jedna za drugom ređaju izložbe naših slikara, koje su gotovo sve izbledela slika Pariza od dvadeset godina unazad, bez veze sa nama i našom

stvarnošću: kada uvek vidamo iste pejisaže, iste patlidane, limune, iste ljude — gledane i slikane od ljudi čiji je pogled šabloniziran, poznat, manje-više istovetan, izložba »Zemlje« daje jednu novu notu našem slikarskom zbivanju. »Zemlja« vrpe sadržaj za svoje slike, svoje motive iz naše nimalo romantične stvarnosti, iz našeg učmalog, nepodnošljivog i zagušljivog ambijenta gdje sve smrdi po lešinama, truleži i nečistoći, iz tog »panonskog blata« (po već klasičnoj Krležinoj reči). Odlučno, ona je ustala protiv svih onih umetnika, koji se uplašeni, bežeći od istine, skrivaju i pokušavaju da među četiri atelijerska zida pronađu neki iluzoran svet sa boje na stoti puta slikanom cveću — događaji, protiv umetnika koji slikaju za svoje plodove, svesno ili nesvesno... Tvrdeći da je svako slikarstvo, od prvog otiska krvi na pećini pračovaka do danas imalo svoju tendenciju, »Zemljaši« jasno ističu svoju i demaskiraju onu današnjih epigona velikih imena građanskog slikarstva. Noseći na čisto likovnom planu elemente jednog zdravog primitivizma udružene sa velikim lokalizovanim efektima Grosza, »Zemljaši« prilaze slikanju naše stvarnosti, koju na platno zaista do danas niko nije preneo... — čitava simfonija tužnog, blatnog i ružnog: to je njihova analiza te naše stvarnosti. A njihovo podcrtavanje svega toga nosi u sebi i veliku i odlučnu negaciju čitavog tog pijanog i degenerisanog zbivanja, negaciju koja pobuđuje kod gledaoca željeni emocionalni i misaoni kompleks. No pored te moralne hrabrosti s kojom su otpočeli rad na socijalnom slikarstvu kod nas, na našem samostalnom likovnom izrazu, i borbu protiv poslednjih ostataka građanske umetnosti u našoj sredini — »Zemljaši« se u isto vreme bore za prečišćavanje samog tog socijalnog slikarstva osuđujući najodlučnije svaki diletantizam i šematsko shvatanje u toj oblasti. Borba koja je u jesen 1933. vođena u Zagrebu oko predgovora Miroslava Krleže Hegedušićevoj mapi crteža »Podravski motivi«, istupanje iz »Zemlje« Tiljka i dr., bila je početak tog sukoba shvatanja. Do danas ona nije potpuno likvidirana, ali je... za razliku od svih formula njen ishod jasan.»

St. (anislav) Vinaver. »Zemlja« nije dala naše ljude, a najmanje istinu. »Ideje«, 1935, 9. III, s. 3.

»Izlagači o sebi tvrde da pripadaju socijalnom slikarstvu, t. j. slikarstvu tendencioznom, koje pojedine doživljaje među ljudima prikazuje na takav način da se uvek oseći u svakom čoveku i svakom događaju društveno poreklo slikanoga i društveni stav slikara.« U slikarstvu to nije ništa nova — to je karikatura. »Svaki nov karikaturista označava, za jedno društvo, neobično bogaćenje. On vrši ne samo posao umetnika, nego i delo analize. Prema tome za nas bi izložba »Zemlje« označavala veliku dobit, utoliko pre, što smo mi oskudni umetnicima koji udružuju intelekt sa intuicijom... Karikature istaknutih pretstavnika grupe »Zemlja« na žalost ne daju nam onu obilnu žetvu koja bi se mogla očekivati od ljudi oboružanih tako odsudnom voljom za oštrom tendencioznošću... Bilo bi očekivati od njihove analize, da pred nas sa poražavajućom jasnoćom izađu bitne osobenosti pretstavnika našega sadašnjega društva... Izlagači »Zemlje«, prosto su preneli, u bleđem vidu, viziju Žorža Grosa. Ta vizija, prešavši kod nas,

postala je najčešće prazna shema i ništa više. Oni su čak uzeli rasne karakteristike, koje su pre nekoliko godina pobudile takav bes nemačkog nacionalizma: onu kvadratnu nemačku glavu, onaj masivni nemački sklop, ono nešto komplikovano germansko... Grupa »Zemlja« nije nam dala ni naše ljude, ni naš zaplet ni našu uprošćenost, ni naše nasilje ni našu laž. A najmanje je dala — našu ili svoju istinu.»

Hrvoje Bor. Izložba »Zemlje« u Beogradu. »Hrvatska smotra«, 1935, br. 4, s. 245—246.

»Vidio sam odmah na prvi pogled, da se umjetnici »Zemlje« nikoga ne plaše i to im je najglavnija odlika. Druga sugestivnija odlika njihovih djela je svakako ideološka tendencija, koja prelazeći preko »buržujskih« principa umjetnosti krči i mlatara rukama oko sebe (ne znam zašto) — tako divljački. To više snage što manje moći. Bezobzirnosti i nametljivosti, razmjerno opet više nego razmišljanja, udubljanja i studija. »Stvarnost« »Zemlje« ne će, i to namjerno ne će, da ima išta s idealom, ona se podlaže svojoj ideji svladavajući gotovo u sebi prirodni i talentiran impuls pravog artistskog gledanja. Nešto prijesno, nešto surovo izbija iz mnogih slika. Umjetnost ne smije nikada lagati kao ni druge ljudske tvorevine. A kad bi se reklo: Izložba »Zemlje« priča kao i Miroslav Krleža nemoguće, unakažene i odvratne slike, možda bi se srce majstora u »Zemlji« pomalo uvrijedilo... Ali što jest »zemaljsko« jest. Prirodu nisu mogli da karikiraju... Slikari »Zemlje« nastoje da ne budu umjetnici. Oni ako nemaju podloge, izmišljaju, samo da budu tendenciozni.

A cilj je jasan i ne traži nikakvih usmenih tumačenja g. Krste Hegedušića, koji je uvijeno priznao sve, za čim ide grupa »Zemlja«. ... Šteta što se upravo u Beogradu onako žalosno i bljutavo prikazuju hrvatska sela i narod njihov, komu kao da fali samo još to da njuškom ne ruje po »Zemlji«!?

— Marksistički propagandisti obilaze državom. »Hrvatska straža« 1935, 30. III, s. 4.

(Osvrt na beogradsku izložbu »Zemlje«. — Potreba energične idejne borbe protiv marksizma i u Beogradu.)

»Nije prošla ni godina dana, otkako su članovi »Zemlje« priredili u Zagrebu propagandističku slikarsku i kiparsku izložbu s izričitom svrhom, da pridobiju svijet za marksističke ideje. Njihovi su se redovi doduše prilično prorijedili, jer je na zagrebačkoj izložbi bilo zastupano samo šest članova »Zemlje«. No to ne smeta Krstu Hegedušića i Vilima Svečnjaka da i dalje vrše svoju propagandu. Ove godine pošli su Zemljaši u Beograd da i tamo izvikuju iste krilatice i nazore. Hegedušić u svojim radovima prikazuje naročito rado hrvatskog seljaka iz Podravine, koji kod njega imadu pasje gubice i svinjske njuške mjesto ljudskih usta. Taj oponašatelj slikara Grosza i Brueghela prikazuje hodočasnike Majke Božje sa životinjskim raspoloženjem na licu. Kako Krleža blati sav hrvatski javni život svojim riječima, tako ga Hegedušić blati slikama. Gledalac bi morao da se zgadi nad trulom sadašnjošću i da zaželi dolazak u nekakav »marksistički raj«. Najborbeniji karikaturista svećenstva i religioznog života je Vilim Svečnjak koji isto tako slika vjernike s majmunskim i medvjedićim licem, a

tipove crkvenjaka i svećenika kao personifikacije lice-
mjerstva, pohote, lakomosti i uopće svih sedam glavnih
grijeha. O tom Svećnjaku piše nam jedan prijatelj iz
Beograda: »Pošao sam na predavanje što ga je taj ideo-
log Zemljaša održao u salonu Cvijete Zuzorić na Kale-
megdanu. Čuo sam čisto marksističkog propagandistu,
koji užasno mrzi i vjeru i sav »stari sistem«. Nabacao je
svu silu odurnih rječetina na »crnomantijaške nemani«,
i da ste samo čuli pljeskanje akademske mladosti! Imao
sam dojam da se nalazim na kakvoj komsomolačkoj
skupštini.« O čitavom nastupu »Zemlje« govori taj naš
prijatelj ovo: »Zemljaši su drski, bezobrazni i prosti da
se ne može kazati. Hrvati su se u Beogradu stidili ovog
nastupa. Kao što Krležina drama »U agoniji« daje izo-
pačenu sliku hrvatskog društva i tim falsifikatom iza-
ziva prezir prema nama, tako bi i karikature seljaka i
svećenstva, što ih iznose Zemljaši, imale da nam još više
umanje ugled. Čini se, da ljudi ruju ne po zemlji, već
po najgorem kalu velegradskih kloaka i seoskih đubri-
šta. Budući da se to nekima pričinja kao nešto svjetsko,
moderno i suvremeno, s puno galame i granatanja ru-
kama — nije čudo što imade snobova koji to odo-
bravaju.«

Prema izložbi »Zemlje« zauzele su beogradske novine
u glavnom prilično blagohotno stanovište. Nije ni čudo.
U svim redakcijama imade ljudi koji ispovijedaju isti
program kao i Zemljaši. Jedini list u Beogradu koji je
nešto ozbiljnije kritikovao tu izložbu jesu »Ideje« Miloša
Crnjanskoga. Dakako, mi se u mnogim tačkama dijame-
tralno razlikujemo od toga tjednika, koji još uvijek
plovi vodama smiješnog liberalizma i neprodubljenog
počvenjačtva, ali ipak moramo priznati, da taj list ima
često u svojim stupcima zdravih misli i dosta snage,
naročito u borbi protiv marksizma... »Ideje« su na
zgodan način pokazale, kako je pokret i grupa »Zemlja«
neka imitacija ideja Marksovih i crteža Groszovih, pre-
ma tome »Zemlja« nije ničija, a pogotovu ne naša, nego
bit će da je ili »kolektivna« ili »komsomolska«. ... U
Zagrebu je već otprije u snažnom toku idejna borba
protiv Krleže, Zemljaša i drugih marksista i marksi-
stoida. Naš nam prijatelj iz Beograda piše na kraju
svojega lista, da se i drugdje mora ta borba pojačati.
Pa kao što Krležu nije spasla seoba u Beograd i njegov
časopis »Danas« ipak propao, tako je potrebno, da i Ze-
mljaši i drugi njihovi sumišljenici dožive poraz na
svojem nomadskom putovanju od zapada prema istoku.«
— Predvanje u Umetničkom paviljonu. Slikar g.
Hegedušić o postanku i nastojanjima umetničke
grupe »Zemlje«. »Politika«, 1935, 4. III.

»Prostorije Umetničkog paviljona Cvijete Zuzorić na
malom Kalemegdanu odavno nisu primile, prilikom
jednog predavanja tako velik broj posetilaca, naročito
omladine, kao što je to bio juče slučaj na predavanju
zagrebačkog slikara g. Krste Hegedušića, koji je go-
vorio o pravicima i nastojanjima umetničke grupe »Ze-
mlja«. Gotovo svi mlađi beogradski slikari, svi učenici
Umetničkih škola, mnogobrojni amateri, studenti, rad-
nici i druga publika došli su u umetnički paviljon još
oko 10 časova pre podne, razgledali izložbu »Zemlja« i
posle prisustvovali predavanju. Dok su ranija slična
predavanja održavana po izvesnom utvrđenom pravilu,
dotle je ovo predavanje održano sasvim intimno i dru-

garski. Sa cigaretom u ustima, g. Hegedušić govorio je
prisutnima o osnivanju »Zemlje«, o njenoj borbi za
opstanak i razvitak, o držanju štampe, o zalaženju pret-
stavnika »Zemlje« među seljake i radnike, među kojima
bi trebalo naći slikare kao što su seljak Generalić i
drugi današnji izlagači. Posle toga g. Hegedušić nastavio
je da čita svoje predavanje i tom prilikom između osta-
loga rekao i ovo: »Ova izložba ovde u kojoj se sada
nalazite, hteli vi ili ne hteli, bili vi pristalice naših na-
stojanja ili ne bili, priznati morate i uočljivo je svakome
pojedincu — a laiku pre no likovnom kritičaru da se ta
izložba usprkos svih nedostataka i mana koje svako izlož-
ba ima jer se čovjek nije savršen rodio, da se ta izložba
bitno odvađa i razlikuje od svih dosadašnjih izložaba
koje ste videli u Beogradu. Odakle to i kako to? Ovo
slikarstvo ovde, ove slike koje vidite izložene, mnogi
smatraju neumetnošću, infantilno nedorečenom, izmi-
šljenom po planu i programu iskonstruisanom, nesli-
karskom. Nas često napadaju kao protunarodne tipove,
plaćenike, izdajice i lopuže. Nas napadaju u ime čiste
umetnosti i estetike, u ime Boga i seljačkog gunja. Pot-
cenjuju se naši napori i ismevaju naša nastojanja sa se-
ljacima slikarima, često se naši protivnici služe protiv
nas sredstvima nedostojnim za čoveka. Zašto? Odgovor
bi mogao biti vrlo prost i jednostavan, prosto zato što se
mi zalažemo za socijalnu umetnost, a suzbijamo sada-
šnju dekadentnu građansku umetnost, što se zalažemo za
jednu čovečniju, humaniju, blisku čoveku i radnom na-
rodu umetnost. Za umetnost koja bi mogla biti od njega
shvaćena, njemu pristupačna, bliska, koja bi prikazala
njegove nade i patnje, bila odraz našeg mentaliteta, poni-
kla na našim oranicama, izgrađena na asfaltu naših
gradova. U kojoj izgradnji bi meštrovao čitav radni
narod i čija bi bila ona svojina ...

A ova izložba nema drugog cilja no da bude podstrek
onim likovnim stremljenjima čije konture se sve više u
Beogradu naziru, da se tim stremljenjima da moralna
podrška kako bi ono ovde moglo da pređe u onu borbu
koju mi u Zagrebu vodimo već pet godina.«

uz osmu
(neodržanu)
izložbu
zemlje
zagreb, 1935.

Kao što je dobro poznato, ta je izložba uoči samog otvaranja zabranjena, čime je ujedno i obilježen kraj — brodolom — »Zemlje« (kao što je rekao Krsto Hegedušić), a s njom i jedne od najburnijih epizoda naše novije likovne historije. Na žalost, umjesto kritika što su tako živo pratile sve dotadašnje zemljaške manifestacije i na jedan poseban način pisale kroniku »Zemlje«, ovu neodržanu izložbu simbolično ćemo označiti tekstom službenog dokumenta o zabrani daljnjeg održavanja izložbi likovne grupe »Zemlja«, koji je razaslan po svim pokrajinama i banovinama bivše Jugoslavije. Prijepis originala ovog cirkularnog akta, i to onaj upućen Vrbaskoj banovini, objavljen je prvi put u članku Tomislava Hruškovca: »Za kruh i slobodu«, (»Telegram«, 1967, 3. XI, s 7).

»Kraljevska banska uprava Vrbaske banovine
Pov. br. 1705/35

2. aprila 1935. god.

Banja Luka

Predmet: Zabrana prikazivanja izložbe umjetničke grupe »Zemlja«

Upravi policije Banja Luka

svim sreskim načelnštvima i ispostavama Vrbaske banovine

Ministarstvo unutrašnjih poslova odeljenje za državnu zaštitu aktom pov. I br. 12784/35 od 21. marta 1935. god. dostavlja sledeće:

Upravnik grada Beograda javlja:

Na dan 11. o. m. završeno je prikazivanje izložbe umetničke grupe »Zemlje« koju sačinjavaju slikari, studenti, studentkinje i radnici. Ova umetnička grupa osnovana je pre 6 godina u Zagrebu sa ciljem da se likovnim izrazom propagiraju socijalne tendencije u slikarstvu. Pošto su mnogi raniji članovi napustili grupu, nju danas predstavljaju sledeći slikari: Krsto Hegedušić, Branka Kristijanović, Vilim Svečnjak, Marijan Detoni, Kovačević, seljak Ivan Generalić i radnik Danilo Raušević, te arhitekti Ibler i Planić. Na dan 11. o. m. u okviru ove izložbe koja je održana u paviljonu »Cvijete Zuzorić« održao je prigodno predavanje Vilim Svečnjak iz Zagreba. On je govorio o osnivanju ove umetničke grupe, a zatim je između ostalog rekao: » — — I mi se

borimo protiv reakcije, a za pravdu i progres. Slikajući život radnog naroda mi mu izjavljujemo da nije usamljen u svojoj borbi. Da nas narod razume najbolji je dokaz ovako neviđeni broj posetilaca.« Na kraju svoga predavanju bilo je prisutno oko 400 lica mahom studenslikare da i oni počnu slikati u ovom pravcu. Ovom predavanju bilo je prisutno oko 400 lica mahom studenata. Kao slike koje su izložene, naročito tendencijom zapažene su: »Rekvizicija« i »Saslušanje« od Krste Hegedušića. Na slici »Saslušanje« prikazano je vešanje, batinanje, puškaranje, silovanje i spaljivanje knjiga, a sve to uz asistenciju crkvenih i policijskih predstavnika koji po uniformama savim liče na organe naših policajaca. Na slici »Rekvizicija« vojnici zlostavljaju seljake i odvođe im stoku. Na jednoj slici ismejavaju se verske svetinje i t. d. Zatim se prikazuje na nekim slikama bedan život seljaka i radnika. Zatim se na jednoj slici ismevaju neki vojnici. Prikazuju se kao prljavi, pocepani, neobrijani, iznureni kako trebe vaške sa odela i uniforme.

Najjemenitiji predstavnik tendencije je Krsto Hegedušić koji slikajući narodni život iznosi anegdote o brutalnom postupku vlasti prema narodu. On je bio jedan od glavnih saradnika komunističkog časopisa »Danas«, koji je izlazio u Beogradu, a koji su uređivali književnici Miroslav Krleža, komunist, Milan Bogdanović, republikanac iz Beograda. Slikar Svečnjak u svojim grafikama obara se na popove. Slikarka Branka Kristijanović, supruga Krste Hegedušića, ironiše na svojim slikama mondenski život i ženska udruženja. Na arhitektonskom delu izložbe, kao i na tabelama sa statističkim podacima prikazana je slaba potrošnja pšenice u istrani našeg naroda, upotreba drvenih plugova, primitivan način stanovanja i odnos grada i sela.

U saopštenju prednjeg Ministarstva unutrašnjih poslova čast je umoliti Kraljevsku bansku upravu za naređenje, da se priređivanje ovakovih izložbi u buduće policijski zabranjuje, a gosp. ministar prosvete moljen je da sa svoje strane naredi, da se ovakvim izložbama ne odobri za u buduće prikazivanje.

Moli se Kraljevska banska uprava da o svim intervencijama područnih joj vlasti po izloženom izvoli blagovremeno ovo ministarstvo obavestiti.

Prednje se dostavlja s tim da se u svemu tačno postupa po prednjem naređenju, a u pozitivnom slučaju hitno izvestite ovu bansku upravu.

Po naredbi bana

Za načelnika upravnog odeljenja načelnik opšteg odeljenja

(Potpis nečitak)

Izvorno!

Gradskoj policiji Derventa

Žandarmerijskoj stanici Derventa

Žandarmerijskoj stanici Kotorsko

Žandarmerijskoj stanici Podnovlje

Na znanje i postupak po prednjem u. p. a. sreski načelnik«

(Potpis nečitak)

(Ovaj je dokument proveden u Banjoj Luci u urudžbene zapisnike pod br. 472/35 od 8/IV 1935.)

zemlja u vremenu

ocjene i gledišta
suvremene
likovne kritike

Preostaje još da se osvrnemo na odjeke »Zemlje« u vremenu nakon njenog »brodoloma«. Eto kako je suvremena likovna kritika ocijenila pojavu »Zemlje«, njeno kratkotrajno likovno pregnuće, u njenom specifičnom prostornom, vremenskom i kulturnohistorijskom trenutku.

M. KEGLEVIĆ. Naš izraz u slikarstvu. »Hrvatska smotra«, 1936, br. 8, s. 261—267.

»... Postoje danas kod nas dva programatska slikarska stava prema »našem izrazu«. Jedan od njih zastupa Ljubo Babić... ukratko analizira Panoniju i Dalmaciju i dolazi do interesantnih zaključaka u pogledu likovnog shvaćanja našeg juga i sjevera. Za sjever je karakteristična boja i to jednostavna i škura, sa finim nijansama... i osjećajem za ton, s bogatom paletom i smionom harmonijom, nekim tonskim prelazima u pejzažu, japan crtež i onda nekonstruktivnost. Za jug je opet tipično nastojanje oko forme, ... konstruktivnost i oštri kontrasti, skladne forme, smisao za liniju itd... Drugi je opet stav i put prema našem izrazu, kojim je pošao Krsto Hegedušić, odnosno »Zemlja«. ... ustvrdio je Hegedušić, da je »Zemljina« program uključivao »da se »Zemlja« suprotstavi imitiranju dekadentnih uzora Zapada, te da nastoji kako bi se došlo do našeg likovnog izraza«. ... Dakle, isti onaj cilj, što si ga je postavio Ljuba Babić. Prema tome »Zemlja« hoće da daje izraz i odraz našeg socijalnog stanja i da na svojim platnima i crtežima govori ono što naš kolektiv — u konkretnom slučaju naš seljak govori, misli i osjeća. Međutim, da »Zemlja« hoće ne samo da govori o n o, što seljak govori, nego i o n a k o, k a k o seljak govori, o tom najbolje svjedoči Hegedušićeva škola u Hlebinama... Kako vidimo, Hegedušić i Babić stoje na dva sasvim različita stajališta. I jedan i drugi hoće dati naš izraz, samo što ga obojica drugačije shvaćaju i prema tome se služe i drugim sredstvima. Babić hoće dati izraz zemlje, osnovnog temperamenta naroda, a Hegedušić, odnosno »Zemlja« izraz mišljenja kolektiva — a da uz to obojica hoće dati »naš izraz«. I u toj točki se ne će nikada sastati. ... Jer Babić ne će i ne može da bude umjetnik za kolektiv i iz kolektiva. ... »Zemlja« po svom programu hoće biti »izraz kolektiva«. Njezin, dakle, izraz hoće ići iz kolektiva, ali je isto tako nami-

jenjen i opet kolektivu. Prema tome će u konkretnom slučaju »Zemlje« biti ne samo zgodno, nego i potrebno čuti jedno takvo mišljenje.« (Ovdje se poziva na mišljenje Pere Lukanca čiji je članak iz »Evolucije«, 1934, br. 1—2, gotovo u cijelosti već ranije donesen u ovom prikazu među člancima sabranim pod naslovom »Na temu — kolektivna i socijalna umjetnost«, op. a) »Takvo je superiorno gledanje na seljake uglavnom produkt ideologije, koju zastupa »Zemlja«, ali ima tu i nešto utjecaja Brueghela, koji je — što je dosta interesantno — na svojim slikama slično ciničan, podrugljiv i zajedljiv prema seljacima. Druga je činjenica...: za njih su gotovo svi seljaci degenerirani idioti i kreteni. Dva su tome razloga: prvi leži opet u samoj ideologiji... Drugi je razlog, što je Hegedušićev uzor u crtežima bio Grosz. Grosz je tipičan slikar degeneriranih, idiotskih, i ispijenih tipova gradskih... Hegedušić prenoseći čisto formalne Groszove elemente sa crteža, prenio je i Groszovo gledanje na objekte. Totalna je pogreška u tom, što je jednostavno prenio degenerirane gradske fizionomije i aplicirao ih za naše selo. I tako smo mi dobili jednu prilično n e i s t i n i t u, a što je još važnije n e u v j e r l j i v u sliku sela. Prema tome je ovaj slikarski smjer, koji se rado naziva »verizam« u konkretnom slučaju »Zemlje« zapravo nešto sasvim obratno od verizma... »Zemlja« nije dala ono što po svom programu hoće dati, t. j. umjetnost kolektiva i jedino je uspjela da nam podade tek ideološku jasnoću, t. j. u tom smislu, da je nama svima jasno, što je to zapravo »Zemlja« i šta ona hoće. Uostalom, mislim, da je baš najbolji demanti nastojanja »Zemljina« baš izložba seljaka Mraza i Generalića... Mi očekujemo naš izraz tek od budućih naših seljaka-slikara, koji ne će biti zaraženi nikakvim gradskim, ni artističkim, a još manje otrcanim ideološkim utjecajem.«

P. KRIŽANIĆ. Pola veka hrvatske umetnosti. »Politika«, 1938, 27. XII.

»Grupa »Zemlja« pod vodstvom Krste Hegedušića, skuplja u svoj krug umetnike sa socijalnim preokupacijama. Oni nastoje da u likovnim delima iznesu pravu hrvatsku stvarnost, ponajviše malog seljačkog sveta, nepatvorenu primesama folkloru, lažne idile, naivne romantike i tradicionalizma. Oni to ponekad ostvaruju u crtežu u boji načinom pozajmljenim od stranih uzora, i zbog toga kao i zbog suvišnog doktrinarstva i programatičnosti nisu uvek ubedljivi. Bez obzira na njihov ideološki stav koji je u osnovi savršeno ispravan oni su u realizacijama Krste Hegedušića, Kamila Ružičke, Ivana Generalića, Detonija, Đure Tiljka, Vinka Grdana i drugih dali hrvatskoj umetnosti dela vrlo lepих i sugestivnih slikarskih vrednosti. Po shvatanjima njima su bliski Oton Postružnik, Vilim Svečnjak, Ivo Režek, Motika, Vaić, kao i seljački slikari Mirko Virius i Ivo Mraz.«

ZORAN MUŠIĆ. Dvanajsta razstava »hrvaških umetnikov« v Zagrebu. »Umjetnost« (Ljubljana), 1938, br. 5—6, s. 80—83.

»S tim je »Zemlja«, — i njezin podravski profil Hegedušićeve hrvatsko-socijalne stvarnosti potenciranog realističkog prikazivanja podravskog seljaka što živi u blatu, ušljivog i okorjelog u žalosnim prilikama našeg

edo kovačević
žabno, 1935.

leo junak
autoportret, oko 1934.

71

vremena, Brueghelskog doživljaja i s izrazitom Groszovskom notom degeneriranog dvadesetog stoljeća — dobila u novoj grupi ideološki srodnu koncepciju.« (Pod novom grupom misli se na grupu trojice, koja je također proklamirala poseban hrvatski izraz. Op. a.) »Dok je tendencija »Zemljaša« socijalno usmjerena i pretjerano naglašena, Babićevo hrvatsko obilježje pokazuje se u težnji objektivnog realističkog predstavljanja. Jer svaka formulacija gotove ideje bezuvjetno se oslanja na objektivni realizam. Svaku je stvar moguće ispovjediti samo s realnim predstavljanjem njenih svakidašnjih, jednostavnih ali istinitih elemenata.« ...

GRGO GAMULIN. Povodom izložbe slikara partizana. »Republika«, I/1945, br. 1—2, s. 106—113.

»U zamjernom bujanju naše likovne umjetnosti od vremena Račića i Kraljevića izbila su početkom prošlog decenija napredna socijalna strujanja nezadrživom snagom. Teoretski formulirana i konkretno oblikovana u umjetničkom stvaranju grupe »Zemlja«, ta su se umjetnička strujanja i kasnije razvijala u širinu i dubinu, okupljajući talente, koji su nadolazili s mlađom generacijom i produbljujući se u izražajnom i formalnom usavršavanju prvoboraca. Rezultati, koji su već tada u tom predratnom deceniju bili postignuti u ulju kao i u grafici, sva sakupljena iskustva i mobilizirani umjetnički kadrovi, značajna pojava samoaktivista, uporna dugogodišnja borba protiv artizma i larpurlartističkih tendencija — sve je to doprinijelo, da je naša likovna umjetnost u narodno-oslobodilačku borbu ušla spremna, sa otvorenim mogućnostima i sa nizom izgrađenih talenata.«

JOVAN POPOVIĆ. O nekim pojavama u našoj likovnoj umjetnosti. »Borba« 1945, 29. XII.

»... da vidimo, sa kojim je to teoretskim formulacijama i likovnim iskustvima Gamulinova umjetnost ušla »spremna« u Narodnooslobodilačku borbu, da bi iz nje izašla »obogaćena iskustvom« i oplodena pobjedom? Upravo formalističke tradicije »Zemlje« koje su mnogi od zagrebačkih umjetnika ljubomorno sačuvali uprkos doživljajima u Narodnooslobodilačkoj borbi, sprečile su neke da i pored svog talenta budu zaista spremni da te doživljaje izraze. A upravo dekadentna shvatanja te grupe, koja su i do rata iskvarila nekoliko mladih talenata, a nije, kako Gamulin tvrdi, dala našoj borbi niz izgrađenih talenata ...

Osnovni teoretski problemi su već postavljeni u naučnoj estetici. Sem toga, upravo protiv sličnih pojava naturalizma i formalizma sovjetska kritika vodila je poodavno teoretsku borbu (i stigla je do nas pa bi Grgo Gamulin morao za nju znati). Umjetnost je kod nas zaista obogaćena iskustvom i oplodena pobjedom zdravih snaga naših naroda ispoljenih baš u Narodnooslobodilačkoj borbi, zato je ne samo štetno nego i naivno prikazivati građanski dekadentne pojave kao napredne i »partizanske« kako to svakako dobronamerno čini Grgo Gamulin.«

JOVAN POPOVIĆ. Vek i po jugoslovenske likovne umjetnosti. (Izložba »Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije XIX i XX veka«). »Borba«, 1946. 20. X. »... Radovi izložbe u dvoranama na trećem spratu pokazuju kako su umetnici poslednjih decenija svoj tale-

nat primenjivali na eksperimentisanje, kako su neki tražili nove puteve, da se približe temama i ljudima našeg doba. Tu su na primer, iz perioda uoči rata, zastupljeni pored slikara i grafičara koji su pristupali aktuelnoj tematici (Kun, Ozmo i dr.), zastupljeni slikari grupe »Zemlja« (Hegedušić, Generalić) koja predstavlja jedan od pokušaja približavanja slikarstva selu, pokušaja koji je bio u priličnoj meri pomešan stilizacijom, namernim primitivizmom i dekorativnošću, i koji je prošao ali je ostavio izvesna likovna ostvarenja.«

BIHALJI—MERIN. Slikarstvo i vajarstvo naroda Jugoslavije devetnaestog i dvadesetog veka. »Jugoslavija — SSSR«, 1947, s. 42—44.

»U jednoj dvorani prikazana su nam dela umetničkog kruga »Zemlja«. To su daroviti slikari kao što su Krsto Hegedušić, Franjo Mraz i Đuro Tiljak, koji pokušavaju da se približe seljačkom životu i da slikaju iz seljačkih osećanja, birajući za sredstva svoga izražavanja veštačku naivnost i željenu primitivnost u bojama i crtežu. Jedna takva čežnja za neposrednošću i prostotom bila je nastala u prestarelim centrima Evrope. Jedna čežnja — posle prazne rutine i akademske istrošenosti, u kojima je umetnost postala spretnim zanatstvom — za ponovnim neposrednim osećanjem i naivnom snagom doživljavanja. To je jedan od problema naših umetnika u dvadesetom stoleću, da oni pojave i reakcije iz strane kulture i sa stranih stupnjeva razvitka prenose u našu zemlju, bez veze sa stvarnošću i razvićem našeg naroda tako da dekadentne struje Zapada presađuju u jednu sredinu, kojoj ne odgovaraju. Nama nije potrebna veštačka primitivnost, već saznanje i predstavljanje stvarnosti.«

ZDENKO VOJNOVIĆ. Kroz izložbe. (U povodu izložbe grupe radnika i seljaka sa 140 izložaka u domu kulture »Vinko Jeđut«). »Kolo«, 1948, br. 2, s. 398—404.

»... Ideološki stav zemljaša, likovni kadar koji se je oko njih okupio iz podravskog sela Hlebine, značio je takav izazov diktatorskoj civilizaciji policijske države kralja Aleksandra, da su zemljaši bili gonjeni, raspušteni, hapšeni itd. Protiv njih su ustali svi klerikalni i malograđanski reakcionarni krugovi u Hrvatskoj kao protiv lijeve opasnosti na likovnom frontu. Treba pregledati štampu toga tužnog decenija naše civilizacije, pa da se vidi kako se u to vrijeme pisalo o likovnoj umjetnosti u Hrvatskoj, a i u ostalim dijelovima kraljevine. Usiljeni primitivizam, odnosno primitivistički formalizam na ponekim zemljaškim radovima (jer to nije bilo podjednako na svim radovima!) manje je odraz idejne nemoći zemljaša, koliko opća uvjetovanost naše kulture u tim godinama. Poslije Oktobra sedamnaeste, umjetnost Sovjetskog Saveza pošla je posve novim putevima socijalističkog realizma. Sve ostale zemlje nastavile su između dva rata da razrađuju likovne koncepcije buržoaske umjetnosti. Umjetnost bivše Jugoslavije bila je silom priklonjena oblicima građanske umjetnosti i unutar uvjeta gdje je jedan tanki sloj publike tražio rafinirano slikarstvo pariške škole, a drugi malograđanski, uživao u akademizmima raz-

gledničara, činilo se kao jedini mogući izlaz — primitivizam, »Akademska koncepcija slike otpada, kao konvencionalno shvatanje ljepote« (Hegedušić).«

BRATKO KREFT. Fragment o »Zemlji«. (Oč jubilejni razstavi) »Naši razgledi«, 1955, 24. XII, s. 599—601.

»... Premalo je ako nađeš oblik, moraš također naći sadržaj i obratno: novi sadržaj ništa manje ne potiče novi oblik nego oblici sadržaj. Upravo to međusobno traženje oblika i sadržaja je ono neprekinuto gibanje u umjetničkom stvaralaštvu koje rađa trajne radove. ... »Zemlja« je rođena u otporu prema larpurlartizmu uopće, prema samozadovoljnom građanskom salonskom impresionizmu, a posebno i ništa manje prema formalističkoj apstraktnoj umjetnosti koja je kao i prve dvije iz svojih zavijenih i često čak špekulantskih apstrakcija skrivala samo prazninu. »Zemljaši« nisu zaniimali modernu umjetnost općenito, pa tako ni novi oblik, gdje je on stvarno povezan s »novim« sadržajem. Pokušali su život uhvatiti tamo gdje ga drugi više nisu vidjeli ili pak nisu htjeli vidjeti. Bili su protiv idiličnosti i romantike, protiv samozadovoljne i obiteljske mrtve prirode, što je ukrašavala građanske salone i umirivala gospodu, da je na svijetu sve u redu, i da je mrtva priroda svugdje pa se i slikar i kipar mogu predati slobodno svojim osjećajima i snovima. »Zemljaši« su spoznali da iza te površne obiteljske idile vrije, da na svijetu mnogo toga nije u redu i da iz salona i ateljea treba sići u arenu života, na ulice, u tvornice, na blatne ceste i među ljude što žive izvan salona«. (Slijedi prijepis njihovog manifesta; op. a.)... »S tim programatskim geslom dali su svojoj izložbi idejni i demonstrativni — mogli bismo reći: puntarski — karakter, što je snažno uzbudio tadašnju hrvatsku javnost, a odjeknuo je i preko njezinih granica po staroj Jugoslaviji, te su posvuda dolazili na vidjelo slični tokovi i pobune... ali ugušiti ih se više nije moglo, jer je njihov glas našao svoj odjek i jer je u nekim njihovim djelima osim ideje i sadržaja bila istinska umjetnička snaga. I još nešto: rasli su iz tla, iz naših prilika, iz tegoba i bolesti svojeg naroda i iz njegove težnje za općim oslobođenjem. Sve što su govorili u svojim programima i djelima zaokružilo se u imenu grupe, u »Zemlji«, imenu koje samo nije bilo ništa manje programatsko, jer zemlja — to je značilo narod. Ispuniti svoju umjetničku i kulturnu misiju u svojem vremenu i u svom narodu koliko je moguće revolucionarno — to je bio zadatak što su ga sebi postavili članovi »Zemlje«, jedne od najborbenijih i umjetnički najsnažnijih grupa što ih poznaje povijest jugoslavenske likovne umjetnosti... Iz povijesti »Zemlje«, njezina nastanka, razvoja i razlaza, ne vidi se samo značajan dio naše umjetničke, kulture i političke povijesti tog vremena nego i borba umjetnosti za svoj izraz, za manifestiranje svog rada u naprednoj revolucionarnoj fronti. Bila je to ujedno i borba između oblika i sadržaja, između tendencije i ideje, između umjetnosti i agitacije, između dnevnog političkog utilitarizma i umjetničko-revolucionarnog programa, a ništa manje i borba za vlastitu autonomnost. ... Dometi »Zemlje« nisu bili samo odjek

oktobarske revolucije (kako se to tumačilo u staroj Jugoslaviji)...nego su imali čvrstu društvenu i političku osnovu u domaćim prilikama kao sva tadašnja takozvana socijalna umjetnost... Hegedušićevi »Podravski motivi« s Krležinim uvodom (izašli 1933. godine) su slikani i pisani manifest moderno usmjerene socijalne umjetnosti što će uvijek vrijediti kao revolucionarni međaš u razvoju naših umjetničkih prilika.«...

BOŽIDAR BEK. »Zemlja« Udruženje umjetnika (1929—1935). »Narodna Armija«, 1956, 30. IV.

»... Osnivanje grupe i početak njenog djelovanja padaju u 1929. godinu. I bilo bi potrebno, za potpunije i svestranije razumijevanje same grupacije, osvježiti u sjećanju događaje i zbivanja iz tog perioda, kada je u zemlji sa neriješenim najosnovnijim socijalnim i nacionalnim pitanjima — uvedena šestojanuarska diktatura. Kada prelistamo dnevne listove iz tog vremena, postaje nam potpuno jasno kako se tada kod nas više nego jadno mislilo i pisalo, i na političkom i na kulturnom planu, pod kakovim se uvjetima i u kakovoj sredini živjelo. Može se sa sigurnošću utvrditi da inicijativa »Zemljaša« nije nastala kao rezultat blagostanja i građanskog samozadovoljstva, već naprotiv, kao izraz, točnije, revolt i otpor, jasan i otvoren, protiv cjelokupnog društva, protiv građanskih i malograđanskih shvaćanja, protiv samog režima direktno. Koliko je taj otpor bio dosljedan i koliko je bio u skladu, promatran iz današnje perspektive, sa stanovišta pravilne političke ocjene, to je pitanje za sebe, jer je ovdje prije svega otpor izražen slikom i skulpturom i aktivnom agitacijom za socijalno-tendencioznu umjetnost, dok je teoretsko tretiranje izvjesnih problema izlazilo iz okvira samih »Zemljaša«. Taj otpor nastao je spontano, prirodno kod nekolicine umjetnika kao emocionalni odnos prema svijetu, a nije nametnut sa strane. Svi su oni rođeni približno početkom stoljeća, pripadaju istoj generaciji, upisali se na Akademiju neposredno nakon Prvog svjetskog rata i razvijali se gotovo pod istovjetnim uslovima, ... Iz njega« (tu se misli na manifest, op. a.) »i raznih programatskih članaka proizlazi da su postavili pred sebe zadatak: boriti se za nacionalni likovni izraz. To je značilo, s jedne strane, opirati se utjecajima spolja, tražeći vlastitu formu i sredstva, a, s druge strane, tražiti teme u našem selu i u predgrađu među radnicima. To je značilo ispunjavati slike izrazito socijalno-tendencioznom problematikom, žigajući cijeli društveni sistem, opredijelivši se neposredno i nedvosmisleno na stranu proletarijata, koji je, zbog cenzure, tada nazivan »kolektivom«. «...

MELITA STELE. Umjetnička grupa »Zemlja«. »Progres«, 1957, br. 4, s. 36.

»... Ova grupa mladih likovnih umetnika stavila je sebi u program da u svom umjetničkom radu dokumentarno iznosi stvarnost domaće hrvatske sredine i istovremeno likovno izrazi kritičko stanovište prema prilikama koje su vladale u tadašnjem društvenom poretku. Za ovu društvenu funkciju njihovog rada i kritike socijalnih prilika karakteristično je i to da su slikari, vajari i arhitekti ove grupe organizovali izložbe na kojima su pokušavali da prikažu bedno stanje koje je vladalo u hrvatskim selima. Za ilustraciju ovog stanja

prikazali su mnoge dokumentarne i statističke materijale. Umetnici ove grupe davali su u svom radu prednost sadržini, dok su formu njoj podređivali . . . , pokušavajući da se približe običnom narodnom shvatanju i zapažanjima, davajući svojim delima namerno primitivistički izgled. Formalno su se delimično oslanjali na starije uzore, naročito na rad P. Brueghela starijeg, a delimično je na njih uticao francuski primitivizam, nemački umetnici »nove stvarnosti« i razni tada novi, ekspresionistički pravci. . . . Ceo rad Krste Hegedušića, kako u okviru »Zemlja«, tako i kasnijih godina i danas, karakteriše umetnička snaga izraza i sugestivnost, sa kojom slikarskim sredstvima podiže sitne svakidašnje događaje i prizore u kritiku, satiru, optuživanje ili ih iznosi kroz prizmu svog neiscrpnog humora. U drugom periodu stvaralaštva naročito je voleo i figuralne kompozicije iz rodnog kraja Podravine, koje je prikazivao crtežima, u grafici i u ulju. . . . Jednom rečju, njegova dela iz tog vremena izgledaju kao kronika života hrvatskog sela između dva rata, sa svim onim elementima koji su u njemu živeli bez promene u toku mnogih vekova.«

I. TOMLJANOVIĆ. Jubilej jednoga otpora. Na jesen se navršava 30 godina od osnivanja likovne grupe »Zemlja«. Borba, 1959, 8. VII, s. 7.

» . . . Siromašni seljaci, zelenokaderaši, trgovci, zatvorenici, prosjaci, lihvari, antitetički su postavljeni našoj impresionističkoj tematici »malograđanskih enterijera, lirici tople sobe, vrtu za malograđansku sobu i njenu dekoraciju«. »Zemljaši« su prihvatili tehnička dostignuća modernog slikarstva, ali ustali protiv jalova larpurtartizma i importa stranih pomodnih pravaca. Njihova ljepota izgubila je metafizički dijadem. Likovna umjetnost, koju je šestojanuarska diktatura teže mogla cenzurirati nego literaturu i kazalište, bila je u to vrijeme ventil slobode umjetničkog stvaranja, i ona je trebala prikazati jednu krvavu stvarnost, dati odraz likovnih prilika originalnim likovnim izrazom samostalne i naše nacionalne likovne umjetnosti . . . . Rođenjem »Zemlje« počelo je ujedno odumiranje proljetnog salona. »Zemljašima« su pristupili mnogi umjetnici koji su bili naprednijih političkih i umjetničkih nazora.« . . .

OTO BIHALJI—MERIN. Delo Krste Hegedušića. »Jugoslavija«, 1959, sv. 18, s. 1—16.

» . . . Jaz između tradicionalnog i novog stvaralaštva dublji je ukoliko se pokreti u naučnoj i umetničkoj slici odigravaju eruptivnije i neočekivanije. Dolazi do protivurečnih duhovnih situacija: društvo, konzervativno na privrednom i socijalnom planu, otvara vrata novome i pomaže razvitak ka potpunijoj apstrakciji, dok teoretičari većine socijalističkih zemalja zauzimaju negativan i neprijateljski stav prema ovim metamorfozama. Umetnost se tako s jedne strane, svodi na tematsko, spoljašnje i angažuje kao sredstvo uticaja na društvo . . . . Radikalnost kojom moderna umetnost postavlja probleme, vodi iz panorame oblika čovekove sredine u bezljudske predele kristala i astralnih tela. Ona odražava fizičko-optičke pojave, ili snove i košmare. Ali razlivanje tog moćnog vala apstrakcije i njegova prelijanja na univerzalan plan stvaranja istovremeno i osećaj zamora od tehnicirane i dehumanizovane vizije sveta.

Čovečnost u svom najčistijem, prostodušno-naivnom izrazu, ispoljena u slikarstvu carinika Rousseau-a, bila je rani nagoveštaj težnje da se u likovnoj umetnosti očuva vidljiv svet i oblik stvari . . . . Već sam naziv grupe (»Zemlja«) sadržavao je jedan deo programa. Vraćanje zemlji, ali nipošto njeno idealizovanje u bukoličko-romantičko ruho već pre urastanje u stvarno i zemaljsko. A šta je doista bilo stvarno u Hrvatskoj u tom periodu političkih i privrednih kriza, palanačkih kulturnih importa i cenzurisane poezije? Naturalizam nije bio u planu grupe. Ona je bila rešena da u svoje stvaralaštvo unese neki od prosedea modernog umjetničkog oblikovanja. A ipak: emancipacija od Ecole de Paris! Samorodna, ali ne »zavičajna« umetnost.« (U pismu od 27. septembra Hegedušić obrazlaže motive što su ga podstakli na didaktičku misiju u Hlebinama) . . . »Htio sam svoje slikarstvo staviti u službu naroda, čovjeka progonjenog i van zakona. Htio sam govoriti jezikom bliskim puku, na podlozi njegove filozofije i humora. Tražio sam support za svoje pretpostavke i likovni koncept u radovima seljaka, radnika i djece. Htio sam dokazati da kad bi seljaci mogli da slikaju, da bi se izražavali na sličan način. Trebao sam saveznika bio sam sam, a moje slike toga vremena su bitno odudarale od svega što i kako se tada slikalo u Hrvatskoj i u okviru zagrebačkog slikarskog kruga . . . .«

ALEKSA ČELEBONOVIC. Krsto Hegedušić. »Književnost«, 1959, br. 11, s. 503—506.

» . . . U isto vreme umetničke tradicije su bile veoma daleko od neposrednog uticaja političkih prilika. Kao u velikom delu sveta one su bile povezane sa Parizom mada na svoj dosta oprezan način. Jedan od ideala kome su mnogi mladi umetnici težili, a također i neki stariji, bio je definisan kao »čisto slikarstvo«. U stvari radilo se o isticanju problema forme i boje u duhu Sezanovih pouka, o otvaranju očiju publici za osnove moderne umetnosti. Mada je praktično ostvarenje ovakvog programa imalo svoje opravdanje, ono nije moglo zadovoljiti jednog Hegedušića, koji je već od detinjstva osećao socijalne nedaće svoje okoline. On je ustao protiv ovog jakog toka jugoslavenske umetnosti, protiv novog »sezanzizma« u njegovim postkubističkim i postfovističkim varijantama u Zagrebu. Njegove težnje su bile zasnovane na dvema komponentama: jednoj socijalno-političkoj, a drugoj umetničkoj. Konzekventno svojim idejama Hegedušić je postao jedan od pokretača grupe »Zemlja«. Osnovana 25. februara 1929. sa ciljem da na umetničkom planu razvija što nezavisniji nacionalni izraz i da se zalaže za umetnost koja bi bila zainteresirana za socijalni život, ona je programatski odlično odgovarala njegovim idejama. Usled bliskosti deklariranih ciljeva društva i onih koje je isticao Hegedušić često je čitava grupa identifikovana s njegovom ličnošću. Međutim on je bio samo njen istaknuti član i najstariji borac. Grupu je osnovalo 10 umetnika koji su svi zauzeli kasnije veoma značajna mesta u umetničkom životu Jugoslavije . . . . Po samoj formaciji učesnika, kao i po činjenici da su arhitektonski nacrti izlagani pored slika i skulptura, očigledno je da treba ubrojiti u težnje grupe i razvijanje ideje za jedinstvo umetnosti . . . . Naš slikar je izražavao tendencije »Zemlje« na veoma jasan način. Njegove slike su uvek bile kompozicije sa dosta ličnosti koje su pretstavljene ka-

ko se teško i polako kreću u tužnom pejzažu. U početku je bilo više pokreta a kasnije sve manje. Kao da je Hegedušić htio da prikaže simbolično mirovanje prilika na selu i onda kada su se njegove figure kretale po nuždi same teme. Nije suviše spomenuti da se slične misli susreću i u delima Miroslava Krleže. Crtež na tim slikama bio je veoma jednostavan, ali ujedno i oštar, jasan i nimalo slučajan, kao da je svaka crta bila povučena teškom rukom posle duge premeditacije. Bilo je to prava suprotnost impresionističkom beleženju čulnih utisaka. Slično primitivnim umetnicima, Hegedušić je slikao jer mu je to bio način da saopšti svoje poruke... Zbirka (»Podravski motivi«) je napravila skandal naročito zbog predgovora Miroslava Krleže. Jedni su bili nezadovoljni njegovim zalaganjem za socijalno tendencioznu umetnost, a drugi su mu zamerali što je oštrica teksta bila upravljena protiv nekih tumačenja koja su uzela maha kod komentatora naklonjenih socijalno angažovanoj umetnosti. Od Hegedušića je traženo da se odrekne Krležinih teza, na što je on odgovorio sasvim suprotno. Ovi su događaji uticali na pojedince da napuste grupu »Zemlja«...«.

MATKO MEŠTROVIĆ. Socijalne tendencije. Katalog izložbe »60 godina slikarstva i kiparstva u Hrvatskoj«. Zagreb, 1961.

»... Umjetnička ljevica koncem trećeg decenija, koja počinje tražiti svoj put sputana je baš tim nedoraslostima sredine i vlastitom nemoći da je prevaziđe. Tim više što su ljudi od najjačeg utjecaja u kulturi u to vrijeme u najdubljem uvjerenju da raščišćavaju situaciju i pojmove i sami uzrokovali nesporazume. S jedne strane pretjerujući s ukazivanjem na bijedu i ništavnost kulture domaće agrarne i primitivne sredine i na duboki jaz što nas dijeli od zapadne civilizacije čiji su nam problemi i kretanja strani i nedostupni. Sugerirajući odvraćanje od njih oni su taj jaz činili još većim ne proničući ni sami bit i pravo značenje stvarnih, historijskih promjena umjetnosti u svijetu i umanjujući mogućnost da njihov pun odjek i smisao dopre do nas. Takav stav koji je a priori odbijao sve što je u suvremenoj evropskoj umjetnosti bilo progresivno riječima o potpunoj dekadentnosti i propasti zapadnog svijeta koj ne možemo slijediti, nalazio se i protiv svoje volje na strani onoga što je u toj umjetnosti ostalo od malograđanskog i ovještalog. A s druge strane zalazujući se vrlo nebulozno za neki ideal vlastitog nacionalnog potvrđenja u likovnoj umjetnosti takav stav nije bio baš mnogo daleko od načina mišljenja i ideala krajnje umjetničke desnice. Te kontradikcije tipične su za sav doradni razvoj, ... Ono što se može nazvati socijalnom tendencijom u hrvatskom slikarstvu toga vremena bez sumnje iskače kao jedna posve nova pojava s više aspekata i višestrukog značenja. Čini nam se da je potrebnije razlučiti čemu su te tendencije težile i što je bila stvarna uloga koju su izvršile, nego tražiti i utvrditi njihovo likovno porijeklo. Kolikogod su ona proistekla iz same društvene i kulturne situacije, kod nas, sigurno je da ih ne bi trebalo isključiti iz onog velikog dijela evropskog slikarstva što je nastalo iz jednog općeg predosjećanja, iz zajedničkog osjećanja nezadovoljstva, iz onog loma građanske ideologije što nakon svjetske katastrofe nije dospjela više solidno pokrpati svoje duboke pukotine... Iz te klime uslijedilo

je prilično spontano okupljanje mladih umjetnika sličnog nagnuća, a najviše iz potrebe da se okupljeni osjete jačima. Deset prvih članova »Zemlje« istupili su zajednički 5. XI 1929. u salonu Ulrich, ali zacijelo ne shvaćajući podjednako riječi manifesta sa svoga kataloga što ih je sastavio arhitekt Drago Ibler: »Trebalo živjeti životom svoga doba, treba stvarati u duhu svoga doba.«... S ovim riječima u očitoj su kontradikciji one što su objavljene nekoliko mjeseci prije u 7. broju »Književnika«, kojima je vrlo usko i vrlo kratkovidno preciziran sam borbeni program grupe: neovisnost našeg likovnog izraza, principijelna borba protiv importa, protiv l'art pour l'art-a. I tako se sve unutarnje slabosti »Zemlje« mogu nazrijeti u samom početku, u suprotnostima između jednog naprednog i širokog shvaćanja i nedoraslosti ljudi i prilika da se ono usvoji i sprovede. Međutim, sedam godina života »Zemlje«... izvanredno su značajne za naš likovni razvoj i u krilu njene žilave aktivnosti rodile su se i afirmirale za našu sredinu mnoge nove spoznaje. Odvijalo se kroz tih sedam godina neobično intenzivnog likovnog života toliko ubrzanih procesa, bilo što su krive ideje dolazile do svog iscrpljenja, bilo što su se paralelno i često nezavisno od njih rađale nove. Baš zato što »Zemlja« nije bila homogena i zatvorena cjelina, što je nastojala privući sve napredno i što je kroz nju na neki način zaista prošlo skoro sve što je bilo vitalno, razbijajući njene uskosti i obnavljajući je stalno, njezina je uloga u prvom redu bila uloga katalizatora... Uočljive su tri faze njena djelovanja: prva, u kojoj glavnu riječ imaju umjetnici slikari i kipari, druga, u kojoj se učešće arhitekata naglo povećava i nadomješta rasipanje prvotnih članova grupe, treća, u kojoj aktivnost »Zemlje« sve više prelazi iz umjetničke i zahvaća društvenu problematiku. Prva faza je najznačajnija za ono što je »Zemlja« donijela i ostvarila na umjetničkom planu. U tom su periodu do 1932. u njoj članovi mladi umjetnici što su još svježiji i poneseni mogli stvarati i krijeviti jedan likovni jezik što nam se danas čini da je u tom momentu bio shvatljiv i prirodan. Kretao se s jedne strane u pravcu konstatiranja konkretne životne realnosti čuvajući čistoću stvarnog otkrivanja i uvjerljivost dokumentarnosti uzdignute do umjetničkog nivoa. Detoni je svojim udjelom ponajviše predstavnik takvog slikarstva. Jedna druga nijansa imala je priliku da u sličnom otkrivanju sačuva netaknutom umjetničku istinu tonom jače izražene subverzivnosti. Hegedušić se svojim temperamentom i crtačkom oštrinom još mogao zaputiti tome prije nego je krenuo u narativnu deskriptivnost i smišljenu kombinatoriku. Ovoj drugoj njegovoj fazi ilustrativnošću je blizak način Kamila Ružičke, koji je znao sačuvati priličnu mjeru naivnosti. No ove su pozicije, premda su najviše odgovarale programu tada zamišljenog nacionalnog izraza, najprije vodile u čor-sokak.«...

ZORICA STIPETIĆ-BENČIĆ. O jednoj autohtonoj pojavi naše kulturne baštine. »Putovi revolucije«, br. 3/4, 1964, s. 275—277.

»... Tako započinje snažan prodor »Zemlje«, koji je po svom djelovanju u našoj likovnoj sredini bio analogan prodoru i djelovanju Krleže i Cesarca u literaturi. Smatrajući se tumačem društvene stvarnosti »Zemlja« je zauzela stav socijalne tendencioznosti i maksimi-

malne angažiranosti. Ali taj problem angažiranja umjetnika, koji je u taj čas »visio u zraku«, grupa »Zemlja« ne samo što je definirala (kao što je učinjeno kasnije u Harkovu) nego ga je i umjetnički osmislila. Već prvom svojom izložbom »Zemlja« je ispunila jedan od svojih osnovnih zadataka: stvorila je likovne fronte ne više po generacijama nego po ideološkom i likovnom nazoru, i pokrenula borbu protiv larpurlartizma a za takvu umjetničku koncepciju koja bi poistovjetila socijalno i političko s umjetničkim djelovanjem. Glavni cilj te umjetnosti jest doprinosti razvijanju socijalne svijesti. Shvativši umjetnost kao platformu za iznošenje istine onakve kakvom je oni shvaćaju, umjetnici »Zemlje« ističu do ekstreme karakteristična svojstva društva napadajući bez sentimentalnosti cijelo građansko društvo kao klasu i kao reprezentanta jednog društvenog uređenja. Time je trebalo pomoći obespravljenom čovjeku, a posredstvom njega masi da sagleda fakte klasnog društva i onu bijedu svoje egzistencije. To je značilo: pomoći mu da nađe put do svojeg oslobođenja. Trebalo se, dakle, svijesno i strasno opredijeliti za one teme koje su najjače optuživale, jer jedino osjećajući takvu stvarnost moglo se osloboditi od nje. A jer je poziv bio upućen masi, bila su nužna izražajna sredstva koja bi bila svakome razumljiva i kojih bi lapidarnost najsnažnije djelovala... U simplificiranom i snažnom crtežu, u ekspresiji bliskoj pučkoj umjetnosti našao se likovni izraz adekvatan programatskim socijalnim pretpostavkama. Time je opus »Zemlje« značio osim ideološke i likovnu revoluciju kod nas... Inzistiranjem na likovnoj kvaliteti program »Zemlje« nadilazi harkovsku deklaraciju koja se iscrpljuje u utilitarnom shvaćanju umjetnosti. Iako je evoluirala u nekim svojim postavkama, »Zemlja« je dosljedno zadržala stav svijesno socijalne tendencioznosti i umjetničke kvalitete. Ta tendencija nije bila, niti je mogla biti nametnuta bilo kakvim etatiističkim interesom ili administrativnom intervencijom. Naprotiv, bila je izraz smionosti i savjesti umjetnika kojih je moral bio moral naprednih društvenih snaga. Svojom društvenom funkcijom »Zemlja« je mnogo značila naprednom pokretu, a za uzvrat je od njega dobila ono što ju je učinilo svijesno, a ne slučajno opredijeljenom.«...

TOMISLAV HRUŠKOVEC. Za kruh i slobodu. Angažirana umjetnost u zemljama Jugoslavije do 1941. »Telegram«, 1967, 3. XI, s. 7

»... Angažirana umjetnost u Jugoslaviji toga razdoblja neopozivo je vezana uz naprednu hrvatsku likovnu grupu »Zemlja« i jednog od njezinih pokretača, osnivača i dugogodišnjeg sekretara Krstu Hegedušića.« (Dalje slijedi sažeta kronika umjetničkog djelovanja »Zemlje«, njen program i prijepis dokumenta o zabrani, koji je citiran naprijed u tekstu uz VIII izložbu »Zemlje«.)... »Likovni program »Zemlje« bio je vrlo širok, moderan i progresivan. Tendencija da se obrađuju teme koje su specifične i izvorno naše bila je očita: motivi života sela i predgrađa pridonijeli su stvaranju novih pogleda na realizam. U najboljim ostvarenjima (danas galerijske antologijske vrijednosti) jasno je vidljivo da se ova grupa »zalagala« za likovnu samostalnost s obzirom na formu, i za socijalno-tendenciozno slikarstvo u političkom smislu i obzirom na sadržaj.«

V. MELKOVIĆ. Izložba »Za kruh i slobodu« u Osječkoj Galeriji likovnih umjetnosti. Predratna »Zemlja« u Osijeku. »Vjesnik«, 1967, 19. X.

»Trebalo je proći više od trideset godina od policijske zabrane rada likovne grupe »Zemlja« pa da se na jednom mjestu nađe dragocjeni materijal koji je u našoj likovnoj publicistici novijeg vremena bio zaboravljen, bolje rečeno prešućen. Oni naši kritičari koji su se, poslije Lunačarskog iz 1917, i Krleže iz 1933, smatrali pobjednicima u bici sa socijalno tendencioznom umjetnošću, ozloglašanim socijalizmom proskribirali su u svojoj polemičkoj zahuktalosti i jedno razdoblje naše likovne civilizacije između dva rata u kojem je istaknuto mjesto dobio socijalni nagon u umjetnosti. Osječka izložba sada nam pruža izbor slika i skulptura na temelju kojega se o gorkizmu naše međuratne likovne umjetnosti može govoriti i pisati dokumentarno i koji bjelodano svjedoči da ta naša socijalna tendenciozna likovnost nije bila samo vulgarna propaganda i diletantski pokušaj. Historijska nužnost, da umjetnost treba da je socijalna, južno slavenski umjetnici — a kad govorimo o umjetnicima, mislimo na stvaralačke individualnosti a ne na neobdarene suputnike likovnog života — nisu pretvorili u dogmu, u shemu ili formulu, u prostu jednadžbu koja će sama od sebe svakome tko se prihvati slikanja tj. socijalne teme pokazati put do umjetničkog izraza. »Tendenciozna ljepota« bila je za svakoga tko je tada htio doseći taj daleki i neodređeni cilj duboka zagonetka, a traganje za njezinim smislom istinski stvaralački napor koji je sam po sebi bio ravan otkrivanju i spoznaji. Krstu Hegedušića mučili su likovni problemi jednako kao i socijalni, a socijalni sadržaj njegovih motiva nije samo doživljaj nego i životna istina izražena artistički uvjerljivo. I upravo zbog te svoje umjetničke istinitosti to je slikarstvo moglo poslužiti vitalnim interesima partijske politike; dakle bezrezervno je obavljalo svoju socijalnu funkciju... Izložba angažirane međuratne likovne umjetnosti to je izložba razlika u kvaliteti, u dometima. Napredni program nije uspio zbrisati preko noći prepreke između htjeti i moći, između željeti i umjeti. Šumanović i Gecan bili su angažirani bez programa... Ono što je ostalo od angažirane umjetnosti okićeno je historijskim zaslugama na jednoj strani, dok je suvremena kritika najveće vrijednosti tog stvaralaštva našla, i nalazi u elementima s kojima se mogla dokazati i vrijednost svake neangažirane umjetnosti. Jer međuratna angažirana umjetnost nije bila likovna moda, pitanje ukusa; to je bio ideal zbog kojega se je trebalo odricati, samovati, gladovati i tamnovati i upravo te činjenice izdižu pokret iznad uobičajenih estetskih mudrovanja, govore o smionosti, o moralnom i stvaralačkom elanu čitave jedne generacije naših umjetnika.«

JOSIP DEPOLO. Zemlja 1929—1935. Katalog izložbe »1929—1950: Nadrealizam — postnadrealizam — socijalna umjetnost — umjetnost NOR-a — socijalistički realizam.« Beograd, 1969.

»... Što je zapravo »Zemlja« značila u svom vremenu, kakve su posljedice njene aktivnosti na daljnji razvoj

naše umjetnosti i što ona predstavlja u kontekstu naše novije historije umjetnosti? ... »Zemlja« je djelovala u očajnim provincijalnim prilikama one famozne Krležine literarne krčme. U tim i takvim prilikama pomišljati na slikarstvo kao društvenu pokretačku snagu bilo je skoro unaprijed osuđeno na propast. U sredini koja još nije bila ekonomski zrela da apsorpira jednu prosječnu likovnu produkciju, slikanje nije moglo biti drugo nego hobi, nuzzanimanje i nerealni mladenački entuzijizam. Dakle kad govorimo o »Zemlji« uvijek treba imati pred sobom ove i ovakve prilike, a ne donekle sređene prilike jednog zapadnoevropskog grada. Time će »Zemlja« dobiti još jednu novu dimenziju, jer biti moderan, aktuelan i revolucionaran u provincijalnim uvjetima zemljaškog perioda nije isto što biti moderan danas u potpuno izmijenjenim političkim, ekonomskim i kulturnim uvjetima. U ocjeni »Zemlje« redovito se zaboravlja još jedna neobično važna okolnost — avangardnost zemljaša i izvornost njihovog programa. »Zemlja« se formira i djeluje u času kad čitava jedna generacija, ili barem njeni najdarovitiji predstavnici, odlaze na postdiplomski studij u Pariz. Ta generacija je dobro informirana o avangardnim pojavama u tadanjem Parizu. Činjenica da se zemljaši vraćaju iz Pariza i odbacuju sve tada aktuelne slikarske formule i inzistiraju na jednom novom, specifično našem i revolucionarnom programu objavljujući rat pariskom »kolorizmu«, jasno govori ne samo o ljudskim i umjetničkim kvalitetama zemljaša, njihovoj političkoj i društvenoj zrelosti, već i o izvornosti njihovog programa i istaknutim avangardnim pozicijama. Nikada ranije nije bila riječ o avangardizmu zemljaša, jer se u nerazumijevanju njihovog programa i nesnalaženju pred njihovim djelima stalno i makinalno repetirala fraza o »obnavljanju historijskih stilova« i »vezanosti uz djelo Georgea Grosza«. Ako je Brueghel bio inspiracija, to još uvijek ne znači da je bio imitiran, ako je George Grosz bio u određenom trenutku zastava, to još uvijek znači da je bio kopiran. Uostalom, kakva je to avangarda bez zastava i ideja vodilja? Ako danas promotrimo zemljaški program i ocijenimo treznije njihove akcije, dolazimo do zaključka da je upravo »Zemlja« odigrala avangardnu ulogu par excellence ... Pisati o zemljašima, a ne pisati o toj njihovoj ljudskoj hrabrosti i izgrađenoj umjetničkoj svijesti, znači unaprijed isključiti mogućnost razumijevanja zemljaša i bilo koje njihove likovne i društvene akcije. Što je značila »Zemlja« u toj trećoj deceniji govori nam uvjerljivo činjenica da radni program zemljaša nije ni danas skoro ništa izgubio na svojoj aktuelnosti i atraktivnosti. Mi danas ocjenjujemo napore egzotovaca kao naš prvi korak na pravcu sinteze u umjetnosti, a zaboravljamo da su zemljaši prvi iznijeli taj problem, da su poduzeli prve konkretne korake u zajedničkoj akciji slikara, kipara i arhitekata, da su prvi iznijeli problematiku dječjeg slikarstva, naivne umjetnosti, fotografije itd. Prvi su uočili i u praksi ukazali na zajednički zadatak do tada razjedinjenih likovnih područja ... »Zemlji« pripada još jedna historijska zasluga u našoj novijoj umjetnosti — njen aktivni otpor protiv šablona ždanovljizma ... Jasno, tek danas nam postaje jasno da je njihovo slikarstvo u stvari anticipiralo jednu zreliju

fazu u razvoju socijalizma, da su zemljaški stavovi pridonijeli svoj udio u formiranju naših današnjih stavova u umjetnosti. Ako socijalizam može poželjeti sebi jednu umjetnost, to bi bila vjerojatno umjetnost kako su je shvaćali i realizirali zemljaši ... «

Vladimir MALEKOVIĆ: Hrvatska. Predgovor katalogu izložbe »Angažirana umetnost v Jugoslaviji 1919—1969«, Slovenj Gradec, 1969.

»Pragmatistička filozofija umjetnosti imala je odlučujuć utjecaj na program naše prve organizirane lijeve umjetničke grupe, na Udruženje umjetnika Zemlja, pa je treba pažljivije razmotriti. Historijski smisao tendenciozne umjetnosti, prema tumačenju naše međuratne marksističke kritike, jest u obavezi prema socijalnoj revoluciji ...

Boreći se dakle protiv »subjektivizma« i protiv »formalizma« u umjetnosti, ukratko protiv l'art pour l'arta sa strogom revolucionarnom dosljednošću, partijski teoretičari dolazili su ponekad u sukob sa onim umjetnicima koji nisu pristajali da svoje slikarstvo pretvore u ideološki plakat ljevice mada su mnogi od njih objektivno stajali na revolucionarnim pozicijama.

Ovo svodenje funkcije umjetničkog djela na potrebe partijske politike bilo je uvjetovano taktikom i strategijom jugoslavenske Komunističke partije koja je u umjetnosti vidjela mogućnost da svoje revolucionarne socijalne ideje iznese iz ilegalnosti. Zapostavljanje problematike vezane uz formu umjetničkog djela karakteristično je i za hrvatsku međuratnu marksističku likovnu kritiku koja je od umjetnosti tražila, prije svega, da kroz sadržaj vrši negaciju postojeće stvarnosti a kroz realističku formu uspostavlja tijesan i neposredan kontakt s masama. Međutim, ideološki pragmatizam te kritike bio je velikim djelom određen i vanjskim utjecajima, naročito onima koji su dolazili iz Sovjetskog Saveza. Među našom intelektualnom ljevicom, istina, bilo je kolebanja oko pitanja uloge umjetnosti u revoluciji, mnogi su dvoumili o tome, može li i treba li umjetnost služiti socijalnoj revoluciji ili pak mora da slijedi vlastite putove. Shvaćajući da umjetnost može da ima svoju vlastitu, unutrašnju revoluciju August Cesarec u jednom svom tekstu (1924) čak je izrazio sumnju u njenu »primjenljivost« u političkoj akciji, pa se pitao: »Znači li to da su umjetnost i revolucija zapravo kontrasti?«

Oko tih problema hrvatska se je ljevica četrdesetih godina konačno podijelila: većina, koja je uživala punu partijsku podršku, branila je ideju o »tendencioznoj ljepoti« pridajući umjetnosti neposrednu ideološku funkciju, dok je manjina, zapravo usamljeni Krleža, ustrajala na »antipartijskoj« liniji smatrajući da zapostavljanje estetskog sadržaja i subjektivnih i psiholoških komponenata nastanka umjetničkog djela vodi socio-realističku teoriju u vulgariziranje smisla i funkcije umjetnosti.

Kakav je bio položaj a kakva uloga Zemlje, naše najorganiziranije i najnaprednije umjetničke grupacije, unutar tih idejno-estetskih kontroverzija?

Likovna baza Zemlje nije bio socijalistički realizam, iako su sami sudionici tog pokreta vjerovali da djeluju u duhu službene partijske linije. Ono što je 22. svibnja 1929. prihvaćeno kao »Program Udruženja umjetnika Zemlja« jest sažetak Krležine ideje koja raste iz nje-

govog djela i njegove ocjene tadašnje naše kulturne i političke stvarnosti. Odredišne tačke tog programa jesu dakle: samosvojnost našeg umjetničkog izraza, borba protiv provincijalizma i diletantizma a za socijalizam kao historijsku šansu proletarijata da se izvuče iz siromaštva i zaostalosti.

Borba protiv l'art pour l'artizma, koja je tako naglašeno bila deklarirana u svim nastupima Zemljaša, nije bila inspirirana toliko njihovom vlastitom estetikom koliko etikom. Suživost revolucionarne svijesti i humanističkog ideala jest ono čemu je težila zemljaška umjetnička ideologija! Zemljaši su bili duboko svjesni činjenice da se ozbiljna revolucionarna akcija u trenutku kad se njihov pokret javlja ne može umjetnički »podržavati« intelektualnim avanturama nadrealističkog tipa. Nakon pobuna mornara u Šibeniku, Kotoru i Puli, nakon Zelenog kadra koji je od spontanog i neorganiziranog pokreta protiv rata kasnije prerastao u socijalno-revolucionarni pokret siromašnih seljačkih masa, nakon organiziranih buntovnih akcija radništva koje su sve ugušivane brahijalnom policijskom silom, socijalistički pokret u Hrvatskoj tražio je od umjetnika odlučnu i realnu podršku. Ne treba kod toga zaboraviti da se Zemlja javlja upravo u godini proglašenja diktature kada je zabranjena sva komunistička štampa, a Partija prelazi u ilegalnost.

Angažirani umjetnik je u takvoj situaciji trebao, prema uvjerenju zemljaša, da vodi računa o pravim uvjetima stvarnosti, trebao je da daje najpotpuniju i najkritičniju sliku stvarnosti.

Nema sumnje da je Zemlja za svog kratkog djelovanja od osnutka 1929. do policijske zabrane 1935. izvršila snažan utjecaj na cjelokupni razvoj naše umjetnosti, pa ipak se često postavljalo, i još uvijek se postavlja, pitanje: u kojoj mjeri je zemljaška umjetnička teorija i praksa pokrenula obnovu oblika.

Iako su se deklarativno izjasnili protiv apstraktnosti »apsolutnog slikarstva«, protiv kolorizma i impresionizma a u vezi s time i protiv svojih nacionalnih »larpurlartizama«, zemljaši zapravo nadograđuju na moderne tendencije koje su se u hrvatskom slikarstvu javile nakon 1919, naročito u pogledu suvremenog likovnog jezika. Slikajući naše socijalne sižeje zemljaši su se međutim nadovezivali i na tokove evropske socijalne umjetnosti, pa tako dolazi do interferencije utjecaja njemačkog ekspresionizma, Grosza i Masereela, pa čak i Van Gogha. Propagirajući čak »primitivizam kao likovnu formu proletarijata« (K. Hegedušić) elaborirali su ponekad pučke umjetnosti.

Jedinstven stil Zemlja nije ostvarila ali je pokrenula s mrtve tačke najvažnije naše likovne probleme, a u našu kulturu unijela je nove i svježije ideje. Zemljaši do samosvojnosti podižu grotesku i karikaturu, a crtež konačno osamostaljuju kao likovnu disciplinu ravnopravnu ostalima. Slikarstvo Zemlje otkriva novi likovni milieu: sirotinjska predgrađa, ubožnice, gradilišta i seoski pejzaž kao socijalnu dramu.

Zemljaši međutim nisu širili nove horizonte samo u području socijalnih ideja nego i na sektoru novih umjetničkih oblika. Oni u svoj radni program uključuju arhitekta i istovremeno teže osnivanju dekorativnog odjeljenja u kojem bi se radilo kolektivno i anonimno (1932!) pa tako trasiraju putove prema sintezi svih umjetnosti u socijalnom prostoru svog vremena. Kad se zna da su na programu Zemlje surađivali arhitekti

Drago Ibler, Lavoslav Horvat, Mladen Kauzlarić, Josip Pičman, Stjepan Planić, Zdenko Stržič, Vladimir Antolić, Dušan Hečimović, Zvonimir Kauzlarić, Josip Seisel, Bogdan Teodorović i Ernest Weissmann, dakle najistaknutija imena hrvatskog modernog graditeljstva, onda je jasno i normalno da je ta arhitektura i po kvaliteti i ideološki dominirala u jednom razdoblju. U krugu Zemlje, također, javili su se kod nas prvi puta poticaji modernom dizajnu koji je prenijela u Zagreb iz Bauhausa u Dessau tekstilka Otti Berger. Na izložbama Zemlje dolazi do prvih ozbiljnih prezentacija dječjeg stvaralaštva kao i stvaralaštva radnika i seljaka što je bitno izmijenilo odnos prema samonikloj umjetnosti. Otvarajući škole za slikare seljake i radnike Krsto Hegedušić i njegovi drugovi uvest će u našu umjetničku praksu neke nove elemente koji će se godinama kasnije nametati svojom specifičnošću (Hlebinska škola).

Sve se to događalo, dakako, u uvjetima naše južnoslavenske likovnosti, našeg izraza i našeg ukusa, u uvjetima međuratne političke i duhovne situacije. I ono što nam danas u zemljaškom stvaralaštvu izgleda manjevrijedno, a to je onaj tendenciozni, deklarativni likovni žurnalizam, korisno je poslužilo revolucionarnim snagama jer je, zbog gluposti cenzora, moglo prenijeti nove socijalne ideje masama.

Umjetnička praksa Zemlje i njen idejni program imali su presudan utjecaj na cjelokupni razvoj naše socijalne, politički angažirane umjetnosti...«

željko hegedušić
stavnja, 1932.

oton postružnik
liinorez, 1934.

79

